

UNIVERSITATEA LIBERĂ INTERNAȚIONALĂ DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

C.Z.U: 347.9+343.1(043.3)

RUSANOVSKI IULIAN

**FUNDAMENTELE CONSTITUȚIONALE ALE
CĂILOR DE ATAC ÎN REPUBLICA MOLDOVA**

552.01 DREPT PUBLIC

Teză de doctor în drept

Conducător științific:

Țurcan Serghei, doctor în drept,
conferențiar universitar

Autor:

Rusanovski Iulian

CHIȘINĂU, 2023

© RUSANOVSKI IULIAN, 2023

CUPRINS

ADNOTARE	5
LISTA ABREVIERILOR	8
INTRODUCERE	9
1. ANALIZA SITUAȚIEI ȘTIINȚIFICE ȘI A LEGISLAȚIEI REPUBLICII MOLDOVA PRIVIND CĂILE DE ATAC	18
1.1. Analiza bazei informative în materia căilor de atac	18
1.2. Analiza surselor juridice de consacrare a căilor de atac	30
1.3. Identificarea problemei științifice, formularea obiectivelor și direcțiilor de soluționare	40
1.4. Concluzii la capitolul 1	43
2. CONSIDERAȚIUNI GENERALE ASUPRA CĂILOR DE ATAC CA GARANȚIE CONSTITUȚIONALĂ	45
2.1. Valențele constituționale ale autorității judiciare	45
2.2. Conotații conceptuale asupra căilor de atac ca garanție constituțională	56
2.3. Incursiuni istorice asupra regimului constituțional în materia căilor de atac	66
2.4. Regimul juridic al căilor de atac	76
2.5. Reflecții analitice asupra principiilor constituționale ca garanții fundamentale în realizarea căilor de atac	89
2.6. Concluzii la capitolul 2	104
3. ASPECTE PROCEDURALE PRIVIND REALIZAREA GARANȚIEI CONSTITUȚIONALE ÎN MATERIA CĂILOR DE ATAC	107
3.1. Reflecții teoretice și practice privind căile de atac de reformare	107
3.1.1. Apelul	107
3.1.2. Apelul în procesul civil	108
3.1.3. Apelul în procesul penal	116
3.1.4. Recursul	117
3.1.5. Recursul în procedura penală	118
3.1.6. Recursul în procedura contravențională	132
3.1.7. Recursul în procedura civilă	133
3.2. Regimul juridic și realitățile jurisprudențiale asupra căilor de atac de retractare	140
3.2.1. Revizuirea	140
3.2.2. Revizuirea în procesul contravențional	141
3.2.3. Revizuirea în procesul penal	147
3.2.4. Revizuirea în procesul civil	158
3.2.5. Recursul în anulare	162
3.3. Dificultăți legale care îngreșează unele drepturi ale justițiabililor la realizarea căilor de atac	166
3.3.1. Recursul în anulare	169

3.3.2. Demersul în interesul legii	172
3.4. Concluzii la capitolul 3	177
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	181
BIBLIOGRAFIE	185
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	204
CURRICULUM VITAE	205

ADNOTARE

Rusanovschi Iulian, Fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova, teză de doctor în drept la Specialitatea 552.01 – Drept Public, Chișinău, 2023.

Structura tezei: Introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografia din 270 de surse, 182 de pagini text de bază. Rezultatele sunt publicate în 9 lucrări științifice.

Cuvinte cheie: stat de drept; protecția constituțională a drepturilor și libertăților omului și cetățeanului; dreptul la protecție judiciară; hotărâre judecătorească; căi de atac; apel; recurs.

Domeniul de studiu: Drept public.

Scopul lucrării: constă în identificarea și examinarea fundamentelor constituționale ale tuturor căilor de atac în dreptul public și dreptul privat prin prisma articolelor 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituția Republicii Moldova și a elementelor care caracterizează fiecare cale de atac în parte, ca urmare a importanței acestor căi de atac și a necesității utilizării lor, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic pentru apărarea drepturilor și libertăților individuale, dar și pentru prevenirea sau îndreptarea erorilor ce se pot ivi la examinarea unei cauze judecătorești.

Obiectivele cercetării: Elaborarea și analiza complexă a căilor de atac prin prisma articolelor 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție, analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac; prezentarea și analiza elementelor și semnelor distinctive ale căilor de atac; analiza mecanismelor existente de punere în aplicare a dreptului constituțional la contestarea unei hotărâri judecătorești; formularea concluziilor și a propunerilor venite să îmbogățească inclusiv cadrul teoretic în materia căilor de atac.

Noutatea și originalitatea științifică este determinată de insuficiența studierii acestui subiect în doctrina dreptului public în Republica Moldova care ar permite identificarea și analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac. Lucrarea reprezintă o cercetare complexă a problemelor teoretice și aplicative privind esența și conținutul căilor de atac, dar și a fundamentelor lor constituționale. Cele enunțate ne permit să formulăm următoarele elemente de noutate științifică: formularea sintagmei *recurs de ordin constituțional*; identificarea elementelor ce reprezintă în ansamblu fundamentele constituționale ale căilor de atac; definirea construcțiilor teoretice ale fundamentelor constituționale ale căilor de atac; enunțarea conexiunii dintre totalitatea căilor de atac și reglementările existente în conținutul articolului 119 din Constituție.

Rezultatele obținute care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante rezidă în formularea unui concept modern și oportun, *fundamentele constituționale ale căilor de atac*, ca fiind un concept ce verifică constituționalitatea reglementării căilor de atac în dreptul național, dar și imperfecțiunea legislației prin omisiunea de reglementare a unor căi de atac în cazuri concrete, fapt ce a condus la elaborarea propunerii de introducere în dreptul constituțional a conceptului de *recurs de ordin constituțional*, în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad.

Semnificația teoretică. Lucrarea elucidează diverse abordări doctrinare ale diferitor căi de atac naționale. Din perspectivă teoretică se urmărește ordonarea căilor de atac, în așa fel încât să poată fi examinate în coraport cu modul în care acestea corespund reglementărilor constituționale existente în articolele 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție.

Valoarea aplicativă a cercetării. Rezultatele și concluziile prezentei lucrări vor putea fi folosite de către judecători, avocați și alți participanți în procesul de realizare a răspunderii juridice, contribuind la uniformizarea practicii judiciare. De asemenea, reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, cu siguranță vor constitui un început pentru alte studii ce vor detalia anumite aspecte prezente în lucrare.

ANNOTATION

Rusanovschi Iulian, The Constitutional Foundations of the Remedies at Law in the Republic of Moldova, PhD law thesis in Specialty 552.01 – Public Law, Chisinau, 2023.

Thesis structure: Introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, bibliography from 270 sources, 182 pages of basic text. The obtained results are published in 9 scientific papers.

Keywords: rule of law; constitutional protection of human and citizen rights and freedoms; the right to judicial protection; court order; remedies at law; call; appeal.

Field of study: Public law.

The purpose of the paper is to identify and examine all remedies in public and private law in the light of Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution of the Republic of Moldova and the elements that characterize each appeal, due to the importance of these remedies at law and the need to use them both theoretically and practically for the defence of individual rights and freedoms, but also for the prevention or correction of errors that may arise in the examination of a court case.

Research objectives: Elaboration and complex analysis of remedies at law through the prism of Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution, analysis of the constitutional foundations of remedies at law; presentation and analysis of the elements and distinctive signs of remedies at law; analysis of the existing mechanisms for implementing the constitutional right to challenge a court decision; formulating conclusions and proposals to enrich the theoretical framework for remedies at law.

The scientific novelty and originality is determined by the insufficiency of studying this subject in the doctrine of public law in the Republic of Moldova **and by the need to approach it through new research methods and visions, which would allow the appreciation from a new perspective and other positions of constitutional foundations of remedies at law.** The paper represents a complex research of the theoretical and applied problems regarding the essence and content of the remedies, but also their constitutional foundations. The above allows us to formulate the following elements of scientific novelty: the formulation of the phrase constitutional remedy at law; identification of the elements that represent as a whole the constitutional foundations of the remedies; defining the theoretical constructions of the constitutional foundations of remedies at law; stating the connection between all the remedies and the existing regulations in the content of Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution.

The results obtained that contribute to solving an important scientific problem lie in the formulation of a modern and timely concept, the constitutional foundations of remedies, as a concept that verifies the constitutionality of the regulation of remedies in national law, but also the imperfection of legislation by omission to regulate remedies in concrete cases, which led to the elaboration of the proposal to introduce in constitutional law the concept of constitutional remedy at law, given that a series of court documents issued by the courts of first instance cannot be subject to verification by a hierarchical court in rank.

Theoretical significance. The paper elucidates various doctrinal approaches to different national remedies at law. From a theoretical perspective, the aim is to order remedies at law, so that they can be examined in conjunction with how they correspond to the existing constitutional regulations in Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution.

The applicative value of research. The results and conclusions of this paper may be used by judges, lawyers and other participants in the process of fulfilling legal responsibility, contributing to the standardization of judicial practice. Also, the theoretical-practical reflection of the constitutional foundations of the remedies at law will certainly be a beginning for other studies that will detail certain aspects present in the paper.

АННОТАЦИЯ

Русановски Юлиян, «Конституционные основы путей обжалования в Республике Молдова», докторская диссертация по праву, специальность 552.01 – Публичное право, Кишинев, 2023.

Структура работы: введение, три главы, общие выводы и рекомендации, библиографию из 270 источников, 182 основных текстовых страниц. Полученные результаты опубликованы в 9-х научных трудах.

Ключевые слова: правовое государство; конституционная защита прав и свобод человека и гражданина; право на юридическую защиту; судебное решение; пути обжалования.

Область исследования: Публичное право.

Цель исследования: состоит в обнаружении и рассмотрении всех путей обжалования в публичном и частном праве через призму статьи 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции Республики Молдова, а также элементов, которые являются характерными для каждого пути обжалования в отдельности, как следствие значимости данных путей обжалования и необходимости их использования как на теоретическом, так и на практическом уровне для защиты индивидуальных прав и свобод, но и для предотвращения или исправления ошибок, которые могут быть допущены при рассмотрении судебного иска.

Задачи исследования: изучение и комплексный анализ путей обжалования через призму статьи 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции; анализ конституционных основ путей обжалования; презентация и анализ элементов и отличительных черт путей обжалования; анализ существующих механизмов по применению конституционного права обжаловать судебное решение; выработка выводов и предложений по обогащению в том числе теоретических знаний в области путей обжалования.

Научная новизна и оригинальность исходит из того, что данный вопрос недостаточно исследован наукой публичного права в Республике Молдова. Данная работа представляет собой комплексное исследование теоретических и прикладных проблем относительно сущности и содержания путей обжалования, а также их конституционных основ. Вышеизложенное позволяет нам сформулировать следующие элементы научной новизны: формулировка словосочетания «конституционная кассация»; выявление связи между всеми путями обжалования и существующими нормами, содержащиеся в статье 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции, итд.

Полученные результаты, которые способствуют решению важной научной проблемы, заключаются в формулировании современной и своевременной концепции – *конституционные основы путей обжалования* – как концепции, проверяющей конституционность регулирования апелляций в национальном законодательстве, а также несовершенство законодательства, состоящей в упущении регулирования путей обжалования в конкретных случаях, что привело к разработке предложения о введении в конституционном праве концепции *конституционной кассации*.

Теоретическая значимость. Данное исследование освещает различные доктринальные подходы различных национальных путей обжалования. С теоретической точки зрения цель состоит в том, чтобы упорядочить пути обжалования таким образом, чтобы их можно было рассматривать во взаимодействии с тем, как они соответствуют конституционным предписаниям статьи 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции.

Прикладная ценность исследования. Результаты и выводы данной научной работы могут быть использованы судьями, адвокатами и другими участниками процесса реализации юридической ответственности, способствуя унификации судебной практики. .

LISTA ABREVIERILOR

alin. – alineat

art. – articol

CADO – Carta Americană a Drepturilor Omului

cet. – cetățean

CC – Curtea Constituțională

CE – Consiliul Europei

CEDO – Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului

CJUE – Curtea de Justiție a Uniunii Europene

CPC – Codul de Procedură Civilă

CPP – Codul de Procedură Penală

CtEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

CSI – Comunitatea Statelor Independente

DUDO – Declarația Universală a Drepturilor Omului

lit. – litera

n.a. – nota autorului

nr. – numărul

OIM – Organizația Internațională a Muncii

ONG – Organizație nonguvernamentală

ONU – Organizația Națiunilor Unite

p. – pagină

pct. – punct

PIDCP – Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice

PIDESC – Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale

Prot. – Protocol la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și Libertăților
Fundamentale

R.M. – Republica Moldova

RMN – Republica Moldovenească Nistreană

RSSM – Republica Socialistă Sovietică Moldovenească

UE – Uniunea Europeană

URSS – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei studiate. Problema fundamentelor constituționale ale căilor de atac este de o importanță majoră pentru teoria dreptului constituțional și pentru practica administrării justiției.

Studiul aprofundat al fundamentelor constituționale a căilor de atac nu poate fi niciodată inoportun sau neactual. Subiectul este atât de specific pentru fiecare etapă de evoluție a societății, de evoluție a dreptului, încât a afirma că este epuizat studiul acestuia, este absolut imposibil. Pe de o parte, acest lucru vine din faptul că odată cu evoluția societății, a relațiilor sociale, a sistemului de drept și a tehnologiilor informaționale, căile de atac dobândesc noi dimensiuni. Pe de altă parte, nu există oportunități de stagnare a dezvoltării acestei instituții, nu există argumente care ar convinge că subiectul este suficient cercetat și reglementările existente în materia căilor de atac, atât în sfera dreptului public, cât și în sfera dreptului privat ar fi oarecum suficient de bine formulate și aplicate, încât orice efort suplimentar orientat spre dezvoltarea studiilor existente, spre adaptarea reglementărilor existente la noua realitate, ar fi inutil.

Faptul că există numeroase studii generale asupra căilor de atac în ansamblu, nu este decât în beneficiul celor ce intenționează să abordeze chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac. Acestea cu siguranță contribuie la fundamentarea unor noi idei, la valorificarea unor oportunități inedite de dezvoltare a instituției căilor de atac raportată la reglementările constituționale respective. Concomitent, nu putem fi de acord cu ideea că, chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac nu mai necesită eforturi de studiere și cercetare, ci dimpotrivă, suntem adepții ideii că studiile existente în materialul căilor de atac nu acoperă necesarul de informații adecvate realității noastre contemporane.

Eficacitatea exercitării dreptului de a contesta o hotărâre judecătorească reprezintă soluția funcționării organice a unui sistem judiciar într-un stat democratic. Formarea unui stat de drept și a unei adevărate societăți civile este imposibilă fără să se stabilească și să funcționeze mecanismul garanțiilor constituționale, necesare pentru protejarea unei persoane împotriva hotărârilor ilegale ale sistemului judiciar. În astfel de condiții este dificil să supraestimăm rolul științei juridice, care, ca urmare a studierii temeinice a esenței dreptului constituțional de a contesta o hotărâre judecătorească, este capabil să ofere autorităților publice și cetățenilor un mecanism eficient de ajustare atât a dispozițiilor existente ale actelor de reglementare, cât și a procedurilor de punere în aplicare a acestora.

Jurisdicțiile moderne prevăd, aproape că în mod invariabil, una ori mai multe căi de atac din două motive principale. Pe de o parte, acestea constituie un mecanism pentru dezvoltarea și aplicarea uniformă a legii, în condițiile în care instanțele de recurs soluționează chestiuni de drept incerte, analizând în mod concludent hotărârile ireconciliabile ale instanțelor din eșantioanele inferioare a sistemului judiciar, iar pe de altă parte, căile de atac reprezintă o garanție (finală) împotriva hotărârilor judecătorești adoptate cu erori de drept sau de fapt.

Funcționarea normală a regimului democratic în Republica Moldova este imposibilă fără punerea în aplicare a prevederilor Constituției, care prevede prioritatea drepturilor și libertăților omului și modalitatea punerii în aplicare a acestora. Unul dintre aceste mijloace îl reprezintă dreptul constituțional al cetățenilor de a solicita protecția drepturilor și libertăților individuale în fața instanțelor de judecată ierarhic superioare.

Constituția R.M. [175] prevede că, tuturor cetățenilor li se garantează dreptul de a contesta o hotărâre judecătorească „în condițiile legii”. Această sintagmă „în condițiile legii” este tratată sau interpretată de Curtea Constituțională într-un sens îngust, oferind astfel legiuitorului posibilitatea de a institui sau a exclude orice cale de atac. Iată de ce, în conținutul lucrării este abordată această chestiune și suntem de părere că sintagma respectivă are în vedere condițiile procesuale de declanșare a căilor de atac, ci nu posibilitatea de a exclude arbitrar o cale de atac de către legiuitor. De asemenea, în lucrare se analizează și fundamentele constituționale ale căilor de atac pentru a înțelege valoarea articolului 119 din Constituție dar și necesitatea garantării de către legiuitor a unor remedii efective împotriva hotărârilor judecătorești nefondate sau neîntemeiate.

În pofida ultimelor modificări legislative, realizate în vederea armonizării Legii R.M. nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție [186], odată cu adoptarea Legii nr. 246/2023 pentru modificarea unor acte normative (modificarea cadrului normativ conex reformei Curții Supreme de Justiție), din Codul de Procedură Penală a R.M. [170] a fost exclus recursul în anulare. Spre regret, astăzi nu mai există un mecanism național prin care să poată fi corectate viciile fundamentale admise la adoptarea unei hotărâri în cadrul procedurii anterioare, devenite ulterior irevocabilă. Necesitatea păstrării recursului în anulare reiese din ideea că, anume prin utilizarea căilor de atac apar condițiile favorabile pentru înlăturarea erorilor admise la adoptarea unei hotărâri judecătorești.

Actul de a judeca nu reprezintă un simplu silogism, din mai multe motive. Judecătorul nu raționează de fiecare dată în modul corectitudinii absolute, el fiind nevoit să aleagă norma aplicabilă dintr-un set întreg de prevederi, de multe ori neclare, incidente sau chiar inexistente. Drept urmare,

legiuitorul constituant a garantat posibilitatea contestării hotărârilor de judecată, lăsând totodată la discreția legiuitorului să stabilească tipul căilor de atac și modalitatea concretă de aplicare.

Existența și garanția constituțională a fundamentelor căilor de atac rezultă din reglementările internaționale și din activitatea de realizare a actului de justiție. Astfel, art. 14(5) din PIDCP și art. 2(1) din Protocolul nr. 7 la CEDO asigură dreptul la dublul nivel de jurisdicție în materie penală, statuând că: *„orice persoană declarată vinovată de o infracțiune are dreptul de a obține examinarea de către o instanță superioară, în conformitate cu legea, a declarării vinovăției și a condamnării sale”* [191]. Articolul 9 din PIDCP și art. 5(4) din CEDO garantează deținutului posibilitatea de a introduce un recurs în fața unei instanțe judecătorești în scopul examinării legalității detenției: *„oricine a fost privat de libertate prin arestare sau detențiune are dreptul de a introduce o plângere (recurs) în fața unui tribunal, pentru ca acesta să hotărască neîntârziat asupra legalității detențiunii sale și să ordone eliberarea sa, dacă detențiunea este ilegală”* [191].

Experiența sistemului juridic al Republicii Moldova este insuficientă pentru o analiză complexă a acestui domeniu. De aceea, pe parcursul lucrării se va apela uneori la exemplele statelor cu o experiență seculară de edificare a sistemului de justiție (Franța, Germania, România). De exemplu, Constituția României reglementează și ea într-un mod similar, prin art. 129 din Constituție, posibilitatea declanșării unor remedii efective (a unor căi de atac) împotriva oricăror hotărâri judecătorești, însă doar „în condițiile legii”. Respectiv, instituirea oricărei căi de atac în vederea garantării dreptului fundamental de acces la justiție, va implica inevitabil asigurarea posibilității de a face uz de ea pentru toate persoanele care au un drept, și/sau un interes legitim, capacitate de exercițiu și calitate procesuală.

O cercetare de ansamblu a materialelor științifice publicate de alți autori la tema acestei teze ne duce la concluzia că, patrimoniul doctrinar în materia fundamentelor constituționale ale căilor de atac este redus ca volum. În special, remarca respectivă fiind specifică doctrinei autohtone. Mai mult, izvoarele doctrinare existente abordează tangențial problema constituționalității căilor de atac.

Trebuie de subliniat că cei mai renumiți specialiști în domeniu, lucrările cărora reprezintă o sursă de referință, provin din țările membre ale Uniunii Europene, precum România: Antonie Iorgovan, Cristian Ionescu, Iulian Nedelcu, Gheorghe Uglean, Nicolae Steinhard, Dan Claudiu Dănișor, Benone Pușcă, Victor Duculescu, Gheorghe Iancu, Cezar Parthenie, M. Dumitrescu, Ion Stambulescu, George Alexianu, Nistor Prisca, Paul Negulescu, Ion Gruia, Constantin G. Dissescu, Ion Deleanu, Bianca Selejan-Guțan; Franța: Joseph Barthelemy, Adhemar Esmein, Emile Boutmy, Paul Duez, Leon Duguit etc.

În literatura de specialitate autohtonă există o serie de autori care au tratat tangențial chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac prin articole științifice și monografii, după cum urmează: Ion Guceac, Gheorghe Costachi, Alexandru Arseni, Victor Popa, Sergiu Furdui, Teodor Cârnaț, Valeria Șterbeț, Dumitru Pulbere, Vasile Crețu, Dorin Dulghieru, ș.a.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul îl reprezintă identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac și examinarea naturii juridice a căilor de atac în sfera dreptului public și a dreptului privat. Pentru atingerea acestui scop, sunt propuse realizarea următoarelor obiective:

1. Analiza situației științifice și a legislației naționale și internaționale în materia căilor de atac;
2. Determinarea regimului juridic a căilor de atac și stabilirea principiilor constituționale care garantează exercitarea căilor de atac;
3. Identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac;
4. Formularea propunerilor de *lege ferenda* în vederea garantării dreptului fundamental la exercitarea căilor de atac.

Ipoieza de cercetare în această lucrare se focalizează pe tratarea esenței fundamentelor constituționale în materia căilor de atac (accesul liber la justiție, dreptul la apărare, echitatea părților în proces etc.), ipoteze venite din teoria și din practica utilizării și realizării căilor de atac în dreptul public și/sau cel privat.

De asemenea, studiul a avut ca bază următoarele ipoteze de cercetare: abordarea conceptului general că Constituția garantează de principiu utilizarea căilor de atac iar sintagma „în condițiile legii” stipulată în art. 119 din Constituție are în vedere condițiile procesuale de exercitare a unei căi de atac; căile de atac sunt garanții constituționale în scopul exercitării dreptului la apărare; căile de atac reprezintă un mijloc de realizare a accesului liber la justiție.

Metodele de cercetare. În procesul de elaborare al prezentei lucrări au fost utilizate mai multe metode științifice: comparativă, dialectică, istorică, sistemică, logică, analitică, sintezei și deducției.

Metoda comparativă a fost folosită pentru a identifica particularitățile reglementării constituționale a căilor de atac în legislația națională și a altor state, dar și tratarea acestei instituții în doctrina autohtonă și cea străină.

Metoda dialectică presupune analiza unor opinii contrare față de o anumită problemă/proces. În cadrul prezentei lucrări am expus opinii doctrinare divergente pentru a identifica soluție oportună în vederea afirmării fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Pentru a putea fi pătrunsă în integralitatea sa, chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac trebuie privită și sub aspectul tradițiilor istorice. Metoda istorică ne oferă în mod special această cale.

De asemenea, metoda sistemică a fost utilă în procesul de identificare a formelor fundamentelor constituționale ale căilor de atac, ierarhia căilor de atac ordinare și extraordinare, și am evidențiat rolul căilor de atac în asigurarea dezvoltării sistemului de drept, al uniformizării practicii judiciare, dar și în implementarea principiului constituțional stipulat în art. 119 din Constituție care oferă posibilitatea contestării hotărârilor judecătorești.

Concluziile și recomandările din prezenta lucrare au fost formulate în virtutea cercetărilor științifice existente atât în Republica Moldova, cât și în alte țări precum România, Franța etc.

Pentru a putea atinge obiectivele amintite mai sus, am fundamentat demersul științific pe o bibliografie destul de diversificată, o bibliografie care însumează monografiile și articole de specialitate publicate în Republica Moldova, România, Franța și alte state. Suplimentar, menționez că prin aplicarea metodei comparative s-a ajuns la concluzia că fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt tratate și interpretate în doctrină în mod diferit.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute este justificată de insuficiența abordării acestui subiect în doctrina dreptului public din Republica Moldova, dar și de necesitatea tratării lui cu ajutorul unor noi viziuni și metode de cercetare actuale. Această lucrare constituie o cercetare de ansamblu a chestiunilor teoretice și practice legate de esența și conținutul căilor de atac, dar și a fundamentelor lor constituționale. Cele enunțate ne permit să formulăm următoarele elemente de noutate științifică:

- formularea sintagmei „*recurs de ordin constituțional*”;
- identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac;
- enunțarea conexiunii dintre totalitatea căilor de atac și reglementările existente în conținutul articolelor 20, 26 și 119 din Constituție;
- identificarea garanțiilor constituționale care asigură exercitarea dreptului de a contesta o hotărâre judecătorească;
- definirea sintagmei „în condițiile legii”;
- formularea propunerilor care vizează îmbunătățirea legislației ce reglementează dreptul de a contesta o hotărâre judecătorească.

Rezultatele acestei cercetări care vin în întâmpinarea soluționării unor probleme științifice, converg în formularea conceptului – fundamentele constituționale ale căilor de atac – concept ce

supune controlului constituționalitatea reglementării căilor de atac în dreptul național, dar și imperfecțiunea legislației prin omisiunea de reglementare a unor căi de atac în cazuri concrete, fapt ce a condus la elaborarea propunerii de introducere în dreptul constituțional a conceptului de *recurs de ordin constituțional*, în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad. De asemenea, a fost redefinită sintagma art. 119 din Constituție – „în condițiile legii”, cea care astăzi oferă legiuitorului dreptul discreționar de a exclude orice cale de atac din legislația națională.

Semnificația teoretică. În teza de doctor au fost elucidate diversele abordări doctrinare față de căile de atac naționale. Din perspectivă teoretică se urmărește ordonarea căilor de atac și identificarea fundamentelor lor constituționale, astfel încât să fie examinată corespunderea condițiilor legale de exercitare a căilor de atac în raport cu articolele 1, 4, 15, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în posibilitatea utilizării rezultatelor cercetării (a concluziilor și recomandărilor) în procesul practic de realizare a justiției de către magistrați, apărători, acuzatori sau oricare din participanți la procesul de judecată, fapt care va contribui la procesul de uniformizare a practicii judiciare naționale. Concomitent, reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, în mod cert vor constitui un punct de pornire pentru alte studii similare care vor trata chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Concluziile și recomandările teoretico-practice expuse în lucrare, ar putea fi folosite în procesul didactic din instituțiile de învățământ superior la disciplina „drept constituțional”. Propunerile de *lege ferenda* înaintate în lucrare, ar putea fi utile pentru dezvoltarea și perfecționarea legislației constituționale, în mod special, și a celei procesuale, în general, mai ales în raport cu actele normative ce oferă posibilitatea realizării accesului la justiție prin prisma căilor de atac. Concomitent, concluziile generate și tratarea lor analitică, pot fi utile în vederea perfecționării actelor normative care tratează chestiunea utilizării căilor de atac.

Rezultatele cercetării chestiunii fundamentelor constituționale ale căilor de atac au fost reflectate în mai multe articole și comunicări științifice naționale și internaționale, după cum urmează: *Unificarea legislativă în folosirea căilor de atac în Basarabia după adoptarea Constituției din 27 martie 1923*, publicat în Revista științifică „Studii Juridice Universitare”, 2015, nr. 3-4, pp. 154-161; *Probleme teoretico-practice ce apar în materie de competență jurisdicțională la examinarea litigiilor de insolvabilitate*, publicat în Revista științifică „Studii Juridice Universitare” (ULIM), anul VIII, nr. 3-4, 2016, pp. 149-153; *Aspecte evolutive ale căilor de atac în*

Basarabia țaristă. În: Revista științifică „Studii Juridice Universitare” (ULIM), anul IX, nr. 1-2, 2017, pp. 158-164; *Modificarea Codului Contravențional sau sfidarea Constituției de către Comisia Situații Excepționale?*, publicat în Revista Națională de Drept, nr. 1(243), 2021, pp. 56-65; *Contestarea încheierii de respingere a cererii de ridicare a excepției de neconstituționalitate: atitudinea Curții Constituționale*, publicată în Revista Națională de Drept, 2022, nr. 1 (247), 2022, pp. 21-29; *Reflecții analitice asupra neconstituționalității legii nr. 236/2020 privind modificarea unor acte normative*, publicat în Conferința științifică „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”, mun. Cahul, 2021, p. 136-146; *Reflecții analitice asupra neconstituționalității hotărârilor de instituire a educației on-line*, publicată în Materialele Conferinței științifice naționale a doctoranzilor „Metodologii contemporane de cercetare și evaluare”, dedicată aniversării a 75-a USM, secțiunea Drept, mun. Chișinău, 22-23 aprilie 2021, p. 298-307; *Proiectul de lege cu privire la curtea supremă de justiție și golirea de sens a unei căi de atac – recursul*, publicat în Materialele Conferinței științifice cu participare internațională „Drepturile omului și justiția în Republica Moldova în contextul integrării europene”, mun. Chișinău, 10 decembrie 2022, etc.

Structura lucrării. Studiul științific de față începe cu o introducere care explică importanța și necesitatea lucrării, și ideile noi pe care le cuprinde. Teza este formată din trei capitole, iar fiecărui capitol îi sunt adjuocate câteva subcapitole. Lucrarea este încununată cu mai multe concluzii și recomandări. De asemenea, ea include adnotările în limbile română, rusă și engleză, abrevierile, cuvintele cheie și bibliografia care a fost utilizată.

Introducerea lucrării de doctorat conține o fundamentare științifică a temei cercetate – fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova. De asemenea, introducerea este segmentată în mai multe compartimente - actualitatea temei cercetate, problema științifică tratată și soluționată, valoarea și importanța lucrării, metodele utilizate, obiectivele și scopul propus, originalitatea tezei, inovațiile științifice, aprobarea rezultatelor obținute în urma cercetării.

Capitolul I al prezentei lucrări de doctorat realizează o trecere în revistă a bazei informative în materia căilor de atac, unde sunt descrise succint o bună parte din lucrările și publicațiile utilizate în realizarea acestei teze.

Compartimentul 1.1. „Analiza bazei informative în materia căilor de atac” reflectă o analiză de ansamblu a materialelor științifice utilizate la realizarea lucrării și scoate în evidență faptul că, izvoarele doctrinare autohtone abordează doar tangențial problema fundamentelor constituționale în materia căilor de atac.

În *Compartimentul 1.2. „Analiza surselor juridice de consacrare a căilor de atac”* am reflectat și am analizat cele mai importante acte normative ale dreptului național și a celui internațional care reglementează fundamentele constituționale ale căilor de atac existente în Republica Moldova sub diferite aspecte.

Capitolul II „Considerațiuni generale asupra căilor de atac ca garanție constituțională” abordează chestiuni generale în materia căilor de atac în calitatea lor de garanții fundamentale în realizarea accesului la justiție. Aici cercetăm compartimentele cu titlurile: 2.1. „Valențele constituționale ale autorității judiciare” care debutează cu definirea sintagmei de autoritatea judiciară și identificarea reglementărilor constituționale pe care se fundamentează existența și activitatea autorității judiciare; 2.2. „Conotații conceptuale asupra căilor de atac ca garanție constituțională”, în care am analizat rațiunea constituțională a existenței căilor de atac și am formulat propunerea de includere în textul art. 119 din Constituției a sintagmei: *dreptul de recurs este de ordin constituțional*; 2.3. „Incursiuni evolutive asupra regimului constituțional în materia căilor de atac” unde au fost relevate aspectele evolutive ale căilor de atac în particular; 2.4. „Regimul juridic al căilor de atac” unde ne-am propus să identificăm suportul normativ în materia căilor de atac; 2.5. „Reflecții analitice asupra principiilor constituționale ca garanții fundamentale în realizarea căilor de atac” abordare care a permis ulterior conturarea unor propuneri de *lege ferenda*.

Capitolul III „Aspecte procedurale privind realizarea garanției constituționale în materia căilor de atac” reprezintă un studiu de analiză în materia căilor de atac, raportat la reglementările constituționale în domeniu. Aici sunt abordate dificultățile legale care îngădesc unele drepturi ale justițiabililor la realizarea căilor de atac ordinare și/sau extraordinare și identificate fundamentele constituționale ale căilor de atac. Spre exemplu, au fost analizate aspecte ce țin de posibilitatea recurării încheierilor judecătorului de instrucție, necesitatea reglementării recursului în anulare sau a demersului în interesul legii în cadrul legislației procesuale. Tot în cadrul acestui capitol sunt trecute o serie de reflecții teoretice și practice privind căile ordinare de atac, reflecții care au dus la formularea unor concluzii și propuneri de *lege ferenda*. Întreg capitolul cuprinde următoarele compartimente: 3.1. „Reflecții teoretice și practice privind căile ordinare de atac”; 3.2. „Regimul juridic și realitățile jurisprudențiale asupra căilor extraordinare de atac”; 3.3. „Dificultăți legale care îngădesc unele drepturi ale justițiabililor la realizarea căilor de atac”.

Fiecare capitol din prezenta lucrare de doctorat este încheiat cu propriile concluzii asupra chestiunilor tratate prin prisma fundamentelor constituționale ale căilor de atac din Republica

Moldova, având în vedere actele normative în vigoare, literatura de specialitate și practica existentă la nivel național și internațional.

Prin concluziile și recomandările formulate în urma cercetării științifice realizate de autor la tema tezei de doctorat, este redată poziția acestuia față de fundamentele constituționale în materia căilor de atac din Republica Moldova. Analizând și studiind doctrina, dreptul comparat, majoritatea covârșitoare a actelor normative naționale și internaționale, dar și precedentele CtEDO în cauzele care vizează chestiunea căilor de atac, au fost înaintate propuneri referitor la studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac în cadrul dreptului constituțional și a științelor de ramură, în raport cu necesitățile statului de drept și a societății în ansamblu.

Bibliografia este formată din 270 de surse, cu trimiteri la literatura de specialitate autohtonă și de peste hotare. Numărul impunător de referințe existent în lista bibliografică vine să confirme un studiu profund efectuat în materia fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

1. ANALIZA SITUAȚIEI ȘTIINȚIFICE ȘI A LEGISLAȚIEI REPUBLICII MOLDOVA PRIVIND CĂILE DE ATAC

1.1. Analiza bazei informative în materia căilor de atac

O analiză de ansamblu a tuturor materialelor științifice utilizate, duce la concluzia că, patrimoniul doctrinar existent în chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac este redus, mai ales în cadrul doctrinei autohtone. Mai mult decât atât, izvoarele doctrinare existente abordează tangențial problema constituționalității căilor de atac.

Trebuie de remarcat că, cei mai renumiți specialiști în domeniu, lucrările cărora reprezintă o sursă de referință, provin țările membre ale Uniunii Europene precum România: Antonie Iorgovan, Cristian Ionescu, Iulian Nedelcu, Gheorghe Uglean, Nicolae Steinhard, Dan Claudiu Dănișor, Benone Pușcă, Victor Duculescu, Gheorghe Iancu, Cezar Parthenie, Mihail Dumitrescu, Ion Stambulescu, George Alexianu, Nistor Prisca, Paul Negulescu, Ion Gruia, Constantin G. Dissescu, Ion Deleanu, Bianca Selejan-Guțan; și Franța: Joseph Barthelemy, Adhemar Esmein, Emile Boutmy, Paul Duez, Leon Duguit etc.

În Republica Moldova, problema fundamentelor constituționale ale căilor de atac a devenit un subiect de abordare pentru cercetători pe parcursul ultimilor ani, fiind publicată o serie de lucrări și articole științifice de către autorii: acad., prof. univ. Ion Guceac; dr. hab. în drept, prof. univ. Gheorghe Costachi; dr. hab., prof. univ. Alexandru Arseni; dr. hab., prof. univ. Victor Popa; dr. hab., prof. univ. Teodor Cârnaț; dr. hab., prof. univ. Victor Popa; dr. Valeria Șterbeț; Dumitru Pulbere; Olesea Țurcan; Dorin Dulghieru, ș.a.

Fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt tratate tangențial sau arareori în doctrina locală și preponderent în articole științifice, neexistând cercetări integrale dedicate acestui subiect. Problematika constituționalității căilor de atac a fost abordată în ultima perioadă și în hotărârile Curții Constituționale a R.M. adoptate în urma examinării cererilor de ridicarea a excepțiilor de neconstituționalitate în cadrul examinării cauzelor civile și/sau penale de către instanțele de judecată naționale. Această tematică este tratată concomitent în cadrul cercetărilor de drept constituțional în doctrina României, Franței, Germaniei etc.

Doctrina românească propune mai multe abordări privitor la fundamentele constituționale ale căilor de atac și asupra modului de înfăptuire a justiției prin intermediul celor trei verigi ale sistemului judecătoresc. Astfel, profesorul universitar **Benone Pușcă** este de opinia că „justiția se realizează prin Înalta Curte de Casație și Justiție și prin celelalte instanțe judecătorești stabilite de lege” [94, p. 565]. Constituția nu precizează însă, care sunt instanțele judecătorești inferioare Înaltei

Curți de Casație și Justiție, lăsând legii organice, la care se referă, libertatea de a veni cu reglementări proprii în această materie.

Ion Stambulescu a menționat că, legile fiind complexe, iar unele rău redactate chiar, multe chestiuni sunt discutate; așa că se întâmplă ca unele tribunale sau curți să judece într-un fel și altele în altfel, dând soluții deosebite în aceeași chestie de drept; de aceea legiuitorul s-a gândit că ar fi nedrept, ca un împricinat să-și piardă procesul, pentru că întâmplarea a făcut să fie judecat de un anume tribunal sau câte odată chiar în sânul aceluiași tribunal de un complet de judecători, care au alte vederi asupra chestiei în discuție. De aceea, s-a înființat curtea de casație care, ca instanță supremă, luând decizii asupra chestiunilor ce i se supun în ultimă instanță, poate menține unitatea în jurisprudență, casând hotărârile ce se depărtează, sau contrazic jurisprudența stabilită de ea [100, p. 164].

Doctrina și studiile în domeniu manifestă o importanță primordială pentru dezvoltarea și evoluția dreptului fundamental la utilizarea căilor de atac, în condițiile în care avansează noțiuni și concepte noi, soluții practice în procesul de garantare a fundamentelor constituționale ale căilor de atac și indică direcția de dezvoltare a dreptului la apărare și a liberului acces la justiție. Importanța doctrinei se manifestă prin faptul că, o bună parte din doctrinari au fost sau sunt implicați în procesul de realizare a justiției. În acest sens, considerăm că studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova constituie opera practicienilor și a cercetătorilor.

Constituționalistul francez **Tudor Crepon** [122, p. 3] este de părere că în opera de realizare a justiției pot interveni diferite erori. Legile fiind complexe, unele redactate în mod stângaci, creează premise nefavorabile în adoptarea unor hotărâri contradictorii pe chestiuni practic identice. Astfel se întâmplă ca unele instanțe de judecată să examineze o cauză într-un fel, iar altele în alt fel, oferind soluții deosebite în aceeași chestiune de drept. Speranța într-o justiție superioară este un sentiment care se înrădăcinează cu atât mai ușor și cu atât mai multă forță în sufletul unui popor, cu cât organizarea unei justiții inferioare îi oferă mai puține garanții și mai puțină siguranță.

„Dreptul fundamental în utilizarea unei căi de atac reprezintă un loc central în sistemul drepturilor omului, el constituie o condiție *sine qua non* pentru exercitarea celorlalte drepturi și libertăți fundamentale, pentru împlinirea efectivă a personalității” [129, p. 26], consideră **Elena Buguța**. Din conținutul prevederilor Constituției, observăm că aceasta reglementează probleme cheie de drept, cum ar fi: organizarea și structurarea sistemului judiciar, statutul și independența judecătorului, principiile de organizare și atribuțiile Consiliului Superior al Magistraturii etc. Analizând prevederile Constituției, putem sesiza că aceasta nu oferă nici o

definiție a termenilor utilizați. O constituție trebuie să conțină doar indicii necesari, exprimați în termeni foarte generali, care ar permite identificarea voinței exprimate de legiuitor.

În continuarea acestei idei, **Mihai Bădescu** a subliniat că: „autoritatea judiciară se compune din instanțele judecătorești, procuratură și Consiliul Superior al Magistraturii. Funcția principală și exclusivă a instanțelor judecătorești este înfăptuirea justiției în numele legii. Instanțele judecătorești înfăptuiesc justiția în scopul apărării și realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, precum și a celorlalte drepturi legitime deduse judecății” [6, p. 451]. Iată de ce, **Olesea Țurcan** consideră că, în situația în care: „viața socială trebuie să se desfășoare potrivit constituției și legilor, este necesar să existe o autoritate independentă și imparțială care să le cunoască și să le poată interpreta și aplica concret atunci când sunt încălcate, când drepturile și libertățile cetățenilor sunt periclitate” [162, p. 55].

Constituționalistul **Ion Deleanu** s-a arătat mereu preocupat de constituționalitatea autorității judiciare. El consideră că, din cuprinsul prevederilor constituționale și ale legii de organizare judecătorească pot fi desprinse câteva dintre principiile generale ale organizării judecătorești. Acest autor consideră că, justiția este unică, imparțială și egală pentru toți. Calificarea justiției ca unică, implică între altele, consecința desființării instanțelor militare, fiind anacronică existența unor justiții „*paralele*”. Instanțele de judecată sunt constituite în mod ierarhic, fapt ce nu are nimic în comun cu centralizarea administrativă.

Această constituire are o motivație funcțională, în condițiile existenței unor instanțe ierarhizate fiind posibilă asigurarea controlului judiciar asupra hotărârilor judecătorești și o motivație legată de statutul magistratului care cuprinde și elemente distinctive în raport cu gradul instanței la care funcționează magistrul. În activitatea de judecată, instanțele sunt ordonate potrivit principiului dublului grad de jurisdicție, ceea ce constituie o garanție a legalității și temeiniciei hotărârii judecătorești sub un dublu aspect: unul legat de posibilitatea examinării cauzei încă odată, de alți judecători, pentru a înlătura insuficiențele sau erorile primei judecăți; altul preventiv și care determină stimularea abnegației profesionale a judecătorilor de la primul grad de jurisdicție, în considerarea virtualității reluării judecății de către judecătorii de la cel de-al doilea grad [33, p. 647].

Posibilitatea exercitării căilor de atac este constituită ca principiu constituțional. Părțile pot renunța la căile de atac specific speței, însă nu le pot suprima. De asemenea, ele nu pot exercita căile de atac pentru alte motive sau în alte termene decât cele prevăzute de lege și nici un motiv nu poate schimba natura acestora. De asemenea, profesorul **Ion Deleanu** consideră că: „instanțele

specializate sunt o excepție ci nu o regulă, excepție care intră în contradicție cu egalitatea cetățenilor în fața legii și a autorităților publice” [33, p. 647].

În aceeași ordine de idei, **Ioan Leș** crede că „existența judecătoriilor specializate pentru examinarea unor litigii speciale nu este necesară și nici oportună. Succesul unor instituții judiciare nu depinde în mod exclusiv de buna organizare și alcătuire a acestora” [142, p. 3]. Competența profesională și imparțialitatea judecătorilor sunt factori de maximă importanță și care nu pot fi ignorați într-o bună organizare judiciară. Instituirea instanțelor specializate își poate găsi justificare doar în cazul în care sistemul de drept s-a diferențiat într-atât, încât magistrații nu mai au capacitatea și posibilitatea să se informeze suficient în toate domeniile dreptului. Același autor menționează că, într-adevăr în țările occidentale există jurisdicții specializate, însă situația este diferită în țările Uniunii Europene. Jurisdicțiile specializate au fost dezvoltate în mod deosebit în Germania, unde funcționează instanțe administrative, de muncă, sociale și financiare, fiecare dintre ele fiind constituite în structuri ierarhice distincte de ordinul judiciar de drept comun

În ultimul timp, în doctrina specializată au fost tratate în mod special particularitățile autorităților judiciare din Republica Moldova. În opinia profesorului universitar **Teodor Cârnaț** [131, p. 163], unitatea sistemului judecătoresc se asigură în mod primordial prin stabilirea în Constituție a unui sistem judecătoresc de instanțe naționale, aplicarea uniformă a prevederilor Constituției și a legislației naționale, stabilirea unității statutului judecătorului, etc. Sistemul judecătoresc trebuie să fie unic pentru a garanta drepturile omului, dar și din considerentul că statul răspunde patrimonial pentru erorile judecătorești. În lucrările sale, autorul nu tratează în mod explicit fundamentele constituționale ale căilor de atac, însă analizează prevederile constituționale în materie, cum ar fi articolele 1, 16, 20, 26, 114, 115, 119 din Constituție.

Iată de ce, **Constanța Călinoiu** ajunge la concluzia că, „unitatea funcției jurisdicționale nu exclude însă nici specializarea judecătorilor în diferite domenii și nici determinarea unor reguli procedural derogatorii de la dreptul comun” [130, p. 42].

Majoritatea doctrinarilor naționali, regionali, cât și occidentali, susțin că judecătoriile specializate reprezintă o reminiscență a regimului sovietic, iar tendința actuală este de a desființa aceste instanțe și de a oferi posibilitatea magistraților să se specializeze în anumite ramuri concrete – penală, civilă, contencioasă etc. Doctrinarii francezi **J. Riviero** și **J. Waline** [125, p. 137] sunt de părere că jurisdicția administrativă nu reprezintă o necesitate, marile țări neavând asemenea jurisdicții specializate, mai ales cele anglo-saxone. Ei menționează că în Franța această jurisdicție administrativă a luat naștere printr-un concurs de circumstanțe istorice și a supraviețuit din rațiuni

practice, însă înființarea lor poate determina prejudicii mai însemnate decât inexistența unei jurisdicții specializate. Ideea principală constă în faptul că nu suntem în prezența unui spațiu judiciar european identic. Principiile comune de ordin procedural se materializează în forme de organizare diferite. De aceea consideră că nu putem vorbi de o exigență a integrării europene în vederea menținerii sau desființării instanțelor specializate. Dimpotrivă, trebuie de manifestat o prudență deosebită în preluarea modelelor occidentale din simpla dorință de democratizare a justiției, și mai ales în privința acelor instituții care ar putea fi repudiate într-un viitor apropiat inclusiv de țările unde s-au dezvoltat zeci sau sute de ani la rând.

Constantin Dissescu este de opinie că una din cele mai grele și viu discutate probleme de drept public este cea relativă la organizarea judecătorească. Cine spune organizare judecătorească, spune ordine socială. „Dacă în orice societate dreptatea e cel mai sacru lucru al omului considerat ca individ și justiția e cea mai veche putere socială manifestată, cu atât mai mult e lucru de bază într-un stat constituțional ca al nostru, unde instanțele de judecată sunt chemate de a fi scutul drepturilor private și garanția libertăților publice” [34, p. 676]. A organiza instanțele de judecată prin norme constituționale înseamnă a arăta care e mijlocul și modalitatea de distribuire a justiției, a arăta cine este în drept și competent să spună: *acesta este lucrul tău*. Judecătorii sunt cei chemați să spună: *ai depășit limita dreptului tău*. Același autor menționează că, necesitatea instituirii unei singure Curți de Casație este impusă de însăși scopul Curții. Această instituție, în organizarea noastră judecătorească, are drept scop principal să asigure unitatea de jurisprudență.

Rațiunea umană nu a găsit până acum mijlocul de a prevedea prin legi toate nuanțele ce se pot naște din varietatea relațiilor. Legea în permanență prezintă lacune, are părți obscure care generează o mare varietate în interpretarea ei. Pentru a nu discredita autoritatea legii – căci cine spune justiție înțelege în principiu, același pentru toți și în tot locul – pentru a asigura unitatea interpretării, s-a instituit Curtea de Casație. Curtea, după principiile organizării judecătorești are o competență restrânsă. În condițiile în care instanțele ierarhic inferioare judecă chestiuni de drept și de fapt, instanța supremă nu se poate pronunța decât asupra chestiunilor de drept. Dacă instanța supremă ar avea dreptul să judece și chestiunile de fapt, atunci Curțile de Apel devin inutile. O instituție atât de puternică ar deveni un adevărat pericol și din acest motiv competența ei trebuie restrânsă prin diviziune.

Alexandru Degre [31, p. 147], abordând chestiunea tribunalelor extraordinare, amintește că acestea erau mereu compuse din adversari personali ai acuzatului, uneori din înșiși acuzatorii lui, interesați adesea din punct de vedere material pentru a condamna inculpatul, deoarece averea

acestui era din timp asigurată judecătorilor, ba chiar prealabil distribuită lor. Comisiile extraordinare erau o sinistră parodie a justiției. Judecata se făcea de formă, iar condamnarea stabilită înaintea procesului. În altă ordine de idei, acest autor consideră că cercetarea constituționalității legilor de către Curtea Constituțională nu cuprinde prin urmare, în sine, superioritatea puterii judecătorești asupra puterii legiuitoare, ceea ce ar fi contrazis principiul separării puterilor în stat, ci superioritatea puterii poporului asupra puterilor statului.

În chestiunea tribunalelor extraordinare s-a pronunțat și **Dan Claudiu Dănișor**, cel care descoperă două atitudini constituționale față de crearea unor astfel de tribunale extraordinare: „fie interzicerea lor, fie admiterea lor în anumite condiții. Aceste jurisdicții au caracter provizoriu, fiind compuse din elemente extrajudiciare cu neglijarea garanțiilor acordate de procedura comună acuzaților” [26, p. 307].

Constituția Republicii Moldova fundamentează nu doar existența căilor de atac, dar și a instanțelor competente în examinarea acestor mijloace procesuale ce asigură accesul la justiție și posibilitatea corectării unor erori. **Benone Pușcă** este de părere că judecătorul se supune doar legii și propriei sale conștiințe. „Instanțele judecătorești, în temeiul independenței lor, nu pot primi ordine sau recomandări obligatorii de la instanțele ierarhic superioare, cu privire la soluția pe care urmează să o adopte în cazuri concrete” [94, p. 565]. Aceste principii sunt relevate și în Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 22.07.2016 unde la punctul 112 se stabilește că: „un sistem în care Curții Supreme de Justiție îi este acordată posibilitatea de a adresa instanțelor de rang inferior „recomandări/explicații” în probleme de aplicare a legislației nu este de natură să favorizeze apariția unei puteri judecătorești cu adevărat independente. Mai mult, aceasta implică riscul ca judecătorii să se comporte ca funcționari publici, care primesc ordine de la superiorii lor. Adoptarea de către instanța supremă sau alte instanțe superioare a unor ghiduri de practică obligatorii pentru jurisdicțiile inferioare, situație nemaiîntâlnită decât în câteva țări post-sovietice, ridică probleme în această privință” [179].

Mihai Oroveanu consideră că „realizarea unității de interpretare și aplicare a legii motivează crearea recursului și existența unei singure Curți de Casație” [78, p. 7]. Pe de altă parte, avocatul **George Alexianu** a menționat că, dacă textul legii ar fi clar și categoric, atunci nu ar fi nevoie de nici o interpretare. Potrivit autorului, „în chestiunea constituționalității dreptului de recurs, intenția legiuitorului constituant, atunci când a înscris că dreptul de recurs este de ordin constituțional, a fost aceea de a împiedica pe viitor, ca prin legi ordinare să nu se ridice acest drept privit ca indispensabil pentru a asigura legalitatea hotărârilor judecătorești ale instanțelor de fond”

[2, p. 66]. Prin proclamarea acestui principiu ca fiind de ordin constituțional, dreptul de recurs împotriva hotărârilor pronunțate de instanțele judecătorești de orice natură, presupune că: „orice ar dispune legile ordinare în privința lui, el nu poate fi refuzat, atunci când este vorba de hotărâri de orice fel pronunțate de instanțele jurisdicționale, în urma punerii în aplicare a textului constituțional” [2, p. 66].

Puterea judecătorească are un rol covârșitor în stat, fiind în drept să verifice constituționalitatea actelor puterii legiuitoare. Sancționarea unei legi ca fiind neconstituțională, reprezintă acte ale puterii judecătorești pe care le exercită în virtutea acestui drept de control. La fel, puterea executivă are drept de control asupra celorlalte puteri. Controlul reciproc al puterilor asigură legala și buna lor funcționare. Puterea judecătorească are, prin însăși natura sa, rolul de a fi în stat regulatorul bunei funcționări a principiului separării puterilor. Recursul reprezintă posibilitatea care se oferă părților de a beneficia, în rezolvarea unui litigiu existent, în afară de instanțele de fapt, de o instanță de drept, menită să verifice modul de aplicare al dreptului obiectiv la speța judecată.

Paul Negulescu este de părere că importanța judecătorului în utilizarea căilor de atac este foarte mare, el fiind un arbitru al vieții, al averii și al libertății fiecăruia. Garantarea existenței căilor de atac prin textul Constituției, creează premisa existenței unui mijloc procesual în vederea „desființării totale sau parțiale a unor hotărâri a instanțelor ierarhic inferioare, atunci când acestea sunt eronate în fapt sau în drept” [74, p. 198].

Recursul presupune dreptul împricinaților de a beneficia, în rezolvarea unui litigiu existent, în afară de instanțele de fapt, de o instanță de drept, menită să verifice modul de aplicare al dreptului obiectiv la speța de judecată. Analizând efectele recursului în interesul legii, profesorul Negulescu menționează că anume caracterul obligatoriu al soluțiilor date problemelor de drept examinate pe calea recursului în interesul legii oferă eficiență rolului constituțional al Curții Supreme de Justiție, consolidând statul de drept. Prin această inovație, legiuitorul a încercat să asigure unitatea de jurisprudență. În lucrările sale, acest autor tratează și unele aspecte evolutive ale căilor de atac. El amintește că excepția de neconstituționalitate s-a aplicat în perioada interbelică pe teritoriul țării noastre, sub denumirea de recurs special și putea fi ridicată în cadrul examinării cauzei în instanțele de fond, prin sesizarea Înaltei Curți de Casație pe calea unui recurs special, care trebuia să conțină motivele ce justificau neconstituționalitatea normei legale [75, p. 84]. Constituționalitatea unei legi nu putea fi dedusă de participanții la proces pe cale directă Curții Constituționale, ci numai pe cale de excepție. Rațiunea acestei măsuri trebuie identificată în teama ca exercițiul acestui drept să nu devină abuziv și să nu constituie o piedică în funcționarea puterii judecătorești și legislative.

La rândul său, profesorul universitar **Alexandru Arseni** este de părere că, din punct de vedere al dreptului constituțional, „prioritatea normelor constituționale față de orice alte reglementări legislative existente în stat, ca și ascendența morală, politică și juridică a principiilor constituționale, implică asigurarea controlului constituțional al legilor și organizarea acestuia pe o bază eficientă” [126, p. 9].

Potrivit jurisprudenței consacrate a jurisdicției europene, drepturile protejate de Convenție creează pentru statele părți atât obligații negative, cât și obligații pozitive, ultimele constând în adoptarea măsurilor necesare în vederea prevenirii violării drepturilor omului de către oricine. În conformitate cu principiul prevăzut de art. 13 al Convenției, se recomandă ca statul să dețină mai întâi mecanisme de redresare a situației, la care face referire, prin propriile căi și mijloace în limitele sistemului juridic național. În publicațiile sale științifice, **Alexandru Arseni** abordează tangențial chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac prin prisma art. 1 din Constituție, care impune respectarea demnității umane și a libertăților omului. Concomitent, observăm că autorul utilizează noțiunea de „fundamente constituționale în detrimentul celei de „baze constituționale”.

Constantin Hamangiu [55, p. 145] este de părere că, atunci când Constituția declară că dreptul de recurs este de ordin constituțional, nu face altceva decât să consacre un principiu, care în viața tuturor statelor, e considerat de ordin constituțional. **Ion Gruia** [48, p. 62] consideră că anume Constituția cuprinde totalitatea regulilor de drept statornicite prin teze elaborate după o procedură deosebită și solemnă, față de procedura ordinară. Prin urmare, legea fundamentală se sprijină pe distincția între materiile legislative și cele constituționale, deoarece Constituția în sens formal poate statornici reguli juridice fundamentale privitoare la materii chiar din acele ce nu țin de esența unei legi fundamentale, în mod obișnuit, dar ale căror reguli juridice legislatorul înțelege să le însereze, din rațiuni politice superioare, în Constituție. Acest fapt se realizează cu scopul de a le asigura mai multă stabilitate și de a le acorda o protecție mai puternică împotriva oricăror vicisitudini ce pot frământa lucrurile ordinare ale puterii legiuitoare. Același autor a menționat că, pe lângă Constituție, avem și legi constituționale care aplică și dezvoltă principiile Constituției, care satisfac cerințele unor texte pozitive din Constituție.

În viziunea lui **Ioan Leș** „apelul este o cale ordinară de atac prin intermediul căreia oricare dintre părți poate solicita unei jurisdicții superioare reformarea hotărârii pronunțate de instanța de fond” [63, p. 538], acesta fiind adeptul unei definiții generale în defavoarea celei exhaustive care enunță toate cerințele și caracterele unei căi de atac. Apelul reprezintă o cale de atac care are menirea de a pune în valoare principiul constituțional al dublului grad de jurisdicție, iar natura sa

juridică decurge din această împrejurare. Potrivit acestui principiu universal acceptat, orice litigiu poate trece, după o primă judecată, în fața unei instanțe superioare spre a fi rejudecat într-o nouă fază procesuală, care este continuarea aceluiași proces.

Nicolae Volonciu crede că recursul ordinar, „întâlnit în doctrină și sub denumirea de recurs în casare, reprezintă o cale de atac de anulare, deoarece tinde la casarea și la anularea hotărârii atacate. În literatura de specialitate sunt împărțite opiniile cu privire la natura juridică a acestei căi de atac, într-o opinie fiind considerată de reformare, iar în alta de anulare. Este considerată cale de atac de reformare deoarece se adresează spre examinare unei alte instanțe decât cea care a dat hotărârea atacată, având drept scop casarea primei soluții și înlocuirea ei cu una diferită” [118, p. 281].

La rândul său, **Igor Dolea** menționează că recursul reprezintă o cale de atac comună, adică ea se află la dispoziția părților în proces. Recursul exercitat în cadrul unui proces penal sau contravențional are o particularitate specifică, deoarece „instanța de recurs, nu poate crea o situație mai gravă pentru persoana în favoarea căreia a fost declarat. Recursul împotriva hotărârilor instanțelor de apel corespunde celui de-al treilea grad de jurisdicție, pe când recursul împotriva hotărârilor judecătorești pentru care nu este prevăzută calea de atac apelul” [38, p. 210], corespunde celui de-al doilea grad de jurisdicție, ultimul fiind considerat ca un recurs *pur ordinar* ce poate fi folosit de orice parte ce nu obținuse câștig de cauză în fața unei jurisdicții de prima instanță. În același timp, recursul împotriva încheierilor este o cale ordinară de atac, devolutivă, de reformare și suspensivă de executare, prin care participanții la proces solicită instanței ierarhic superioare modificarea sau casarea parțială sau totală a încheierii.

În sistemul actualei Constituții, justiția reprezintă una din garanțiile drepturilor și libertăților publice. Consacrarea drepturilor și libertăților fundamentale ar fi o simplă proclamare, indiferent de forța juridică a documentului în care este stabilită reglementarea, dacă nu ar fi prevăzute și garanții care să asigure că, în cazul unei contestații drepturile pot fi valorificate în mod real și efectiv. **Lidia Barac** consideră că „accesul liber la justiție nu se reduce la un simplu drept al omului de a se adresa justiției pentru apărarea drepturilor și intereselor sale legitime, ci atrage obligația statului, ca prin intermediul organelor sale jurisdicționale să asigure substanța dreptului la un proces echitabil și dreptul la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil” [5, p. 88].

Luând în considerație ideea că instanțele judecătorești sunt în mod teoretic cele mai accesibile instituții ale statului, având în vedere dreptul fundamental de acces la justiție al oricărui cetățean și interdicția denigrării de dreptate, **Cristina Emilia Alexe** consideră că „există următoarele

elemente care ar putea duce la restricționarea accesului la justiție: eficiența sistemului jurisdicțional în ansamblu, barierele de ordin procedural, disponibilitatea și pregătirea avocaților și structura procesului judiciar” [1, p. 98]. Tot ca o garanție a principiului liberului acces la justiție, Constituția Republicii Moldova instituie căile de atac, pe care le ridică la rang de principiu fundamental, însă care sunt organizate prin legi organice de către puterea legislativă.

Conceptul de supremație a Legii Fundamentale este o creație relativ recentă. În viziunea lui **Constantin Lupu** [157, p. 18], justiția constituțională reprezintă o garanție de bază a supremației Constituției într-un stat de drept. Justiția constituțională reprezintă ansamblul instituțiilor și tehnicilor prin intermediul cărora este asigurată supremația Constituției.

Dumitru Pulbere menționează că: „un termen mai nou utilizat în literatura de specialitate este cel de contencios constituțional, care de fapt înglobează procedurile de control al constituționalității legilor pe cale de acțiune sau de excepție” [146, p. 7]. Contenciosul constituțional reprezintă un caracter obiectiv și subiectiv în mod simultan, deoarece se contestă legitimitatea unei legi în raport cu Constituția, acces care este subordonat existenței unui interes concret. Atunci când prin exercitarea suveranității, parlamentul adoptă legi, controlul constituționalității acestora apare indiscutabil drept necesar și legitim, pentru a constata dacă legile adoptate sunt conforme cu voința suverană a poporului. Constituționalitatea unei legi nu ar trebui dedusă de participanții la proces pe cale directă Curții Constituționale, ci numai pe cale de excepție. Rațiunea acestei măsuri trebuie identificată în teama ca exercițiul acestui drept să nu devină abuziv și să nu constituie o piedică în funcționarea puterii judecătorești și a celei legislative.

Buga Larisa este de părere că: „principiul accesului liber la justiție urmează a fi privit și prin prisma instituției excepției de neconstituționalitate. Prin acest recurs special, părților în proces li se acordă dreptul să solicite controlul constituționalității legii ce urmează a fi aplicat de către instanța de judecată, dacă se ajunge la concluzia că prevederile actului normativ ce urmează a fi aplicat, sunt neconforme cu prevederile Constituției. Excepția de neconstituționalitate reprezintă un mijloc procedural pentru garantarea și realizarea accesului cetățeanului, ca titular al drepturilor și libertăților sale fundamentale, la controlul constituționalității legilor” [128, p. 13], iar soluționarea acesteia constituie singura chestiune propriu-zis judiciară care se află în competența exclusivă a Curții Constituționale din Republica Moldova.

În plan rezumativ, **Genoveva Vrabie** [119, p. 195] a subliniat că, fără existența unei sancțiuni a violării regulilor constituționale, distincția dintre Constituție și legi cedează locul unei confuzii de fapt. Cercetarea constituționalității legilor de către Curtea Constituțională nu cuprinde

prin urmare, în sine, superioritatea puterii judecătorești asupra puterii legiuitoare, ceea ce ar fi contrazis principiul separării puterilor în stat, ci superioritatea puterii poporului asupra puterilor statului.

Analizând succesiv alte principii constituționale pe care se fundamentează căile de atac, **Valeria Șterbeț** numește legalitatea „o cerință fundamentală a activității instanțelor judecătorești. Principiul legalității se realizează atât pe calea controlului de constituționalitate cât și pe calea controlului de legalitate” [158, p. 11]. Până la adoptarea Constituției în anul 1994, asemenea mecanisme practic lipseau. „Principiul legalității este un principiu-cadru ce înglobează toate celelalte principii după care se desfășoară activitatea procesuală” [158, p. 11].

Potrivit lui **Igor Rebeca** [98, p. 159], noțiunea de proces echitabil este una complexă și presupune oferirea tuturor garanțiilor de organizare judiciară și de procedură care să asigure protecție reală și eficiență drepturilor și intereselor legitime în ipoteza în care acestea sunt contestate.

Corneliu Liviu Popescu a observat că în Constituția originală nu există un text consacrat expres și exclusiv dreptului la un proces echitabil. În realitate, prin norme răspândite în mai multe articole, „Constituția R. Moldova consacră și garantează expres multe din elementele dreptului la un proces echitabil, care se regăsesc în art. 6 CEDO și în art. 2-4 din Protocolul nr. 7 la Convenția Europeană, citite potrivit jurisprudenței europene” [145, p. 6].

Conform unei opinii enunțate de **Petre Dedulescu** [29, p. 40], părțile litigiului dedus judecății instanței trebuie să beneficieze de posibilități procesuale, în principiu egale, indiferent de calitatea pe care o are fiecare dintre ele. Din ideea de egalitate, izvorăsc următoarele drepturi publice: egalitatea în fața legilor, egalitatea în ceea ce privește ocuparea funcțiilor publice, egalitatea în ceea ce privește sarcinile publice și egalitatea cu privire la protecția bunurilor.

Principiul fundamental al egalității în fața legii presupune „un tratament juridic egal pentru situații care, în funcție de scopul urmărit, nu sunt diferite, iar un tratament diferit nu poate fi doar expresia aprecierii exclusive a legiuitorului, ci trebuie să se justifice în mod rațional și obiectiv. Principiul egalității nu interzice existența unor reguli specifice, în cazul unei diferențe de situații. De aceea, inegalitatea reală poate justifica reguli distincte, în funcție de scopul legii care le conține” [109, p. 78], după cum afirmă **Tudorel Toader**. Materia căilor de atac ca aplicare specială a acestui principiu prin accesul la gradele de jurisdicție, a generat o jurisprudență interesantă a Curții Constituționale. „Accesul la justiție nu presupune și accesul la toate mijloacele procedurale prin care

se înfăptuiește justiția și nici accesul la toate structurile judecătorești și la toate căile de atac” [109, p. 78].

Conform unei alte opinii, exprimată de **Minodora Condoiu**, prin intermediul recursului „nu se realizează un control integral asupra hotărârii atacate, fiind vizată doar legalitatea soluției contestate și în mod excepțional netemeinicia” [20, p. 136]. Excepția de la această regulă o reprezintă recursurile ce pot fi declarate împotriva hotărârilor nesusceptibile de a fi contestate cu apel. Deși în această situație cauza poate fi examinată sub toate aspectele, se consideră că nu este vorba de un al treilea grad de jurisdicție deoarece recursul este o cale extraordinară de atac.

Amintim aici și faptul că **Lucia Uță** [116, p. 164] este de părere că exercitarea căilor de atac este guvernată de principiul legalității, potrivit căruia căile de atac sunt instituite prin lege, ceea ce presupune că, omisiunea prevederii în dispozitivul hotărârii care se atacă a căii de atac, nu lipsește partea de calea de atac pe care legea i-a conferit-o. Revine persoanei interesate obligația de a sesiza jurisdicția competentă, în condițiile legii procesual civile, aceeași pentru subiectele de drept aflate în situații identice. Aceleași exigențe exclud examinarea în fond a unei cereri sau căi de atac exercitate în alte condiții decât cele determinate de dreptul intern prin legea procesuală.

Mihaela Cristina Mocanu apreciază faptul că: „nici o lege nu poate îngredi accesul la justiție. Garantarea accesului liber la justiție este asigurată de prevederile constituționale, dar și de o serie de alte reglementări care facilitează apărarea drepturilor și libertăților individuale” [68, p. 16]. De cele mai multe ori, cel puțin o parte participantă la proces se simte nedreptățită și în consecință, solicită o nouă judecată la instanța superioară.

Profesorul universitar **Victor Popa** a oferit definiții explicite asupra unor termeni constituționali, tratând conceptul de „fundament” și analizând pe articole toate prevederile din Constituția Republicii Moldova, comparativ cu legea fundamentală a altor state. În Tratatul său de drept constituțional și instituții politice, autorul a explicat metodele de cercetare ale dreptului constituțional cu ajutorul cărora analizează drepturile fundamentale la apărare și accesul liber la justiție (Popa V. *Tratat de Drept constituțional și instituții politice*. Chișinău: Notograf, 2021 p. 41).

Anumite expuneri valoroase referitoare la menirea căilor de atac și a fundamentelor constituționale ale acestora au ghidat în a înțelege în ce măsură studiile existente, dar și reglementările în vigoare ajută să contribuie la realizarea menirii principale a fundamentelor constituționale ale căilor de atac: cea de a menține unitatea în jurisprudență și de a garanta legalitatea și temeinicia hotărârilor judecătorești.

Astfel, în pofida faptului că aspectele acestei probleme au fost și sunt studiate de către teoreticieni, atât sub aspect procesual, cât și din perspectiva de ramură, totuși chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac nu este suficient cercetată și necesită în continuare o cercetare științifică aprofundată. În urma analizei comparative a situației existente în domeniu, constatăm că publicațiile autohtone din ultimii 5-7 ani în materia fundamentelor constituționale ale căilor de atac sunt destul de sporadice. Articolele și studiile științifice abordează fie tangențial, fie secvențial, chestiunea căilor de atac prin prisma reglementărilor constituționale, fie soluționează unele polemici legate de căi de atac concrete sau de practica instanțelor de judecată.

Examinarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac ar duce la o înțelegere profundă a instituției căilor de atac și ar permite identificarea voinței legiuitorului constituant inserată în textul art. 119 din Constituție, prevedere care are ca bază dreptul la apărare și accesul liber la justiție.

1.2. Analiza surselor juridice de consacrare a căilor de atac

Structura teoretică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac este reflectată într-un număr mare de constituții democratice și în diferite acte internaționale, fiind desfășurată într-o serie de legi naționale care reglementează modalitatea lor de exercitare.

Articolul 119 din Constituția R.M. reprezintă reglementarea de bază și în principiu pentru existența căilor de atac, după cum urmează: „*împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [8, p. 94]. Orice act normativ, care instituie și reglementează căi de atac și se apropie de acest deziderat, pune în lucrare voința generală a poporului.

Fundamentele constituționale ale căilor de atac își au sediul în alte norme constituționale după cum urmează:

➤ Art. 1 alin. 3) din Constituție care prevede faptul că „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea... reprezintă valori supreme și sunt garantate” [175].

➤ Art. 4 din Constituție care raportează reglementările constituționale cu privire la drepturile și libertățile fundamentale la DUDO și tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte.

➤ Art. 15 din Constituție care prevede că „cetățenii beneficiază de drepturile și libertățile consacrate prin Constituție” [175].

➤ Art. 16 din Constituție pe care se fundamentează principiul egalității cetățenilor în fața legii.

➤ Art. 20 din Constituție care asigură accesul liber la justiție al tuturor persoanelor, fapt ce garantează și existența posibilității declanșării unui control de legalitate a hotărârilor judecătorești ce afectează drepturile împincaților.

➤ Art. 26 din Constituție ce consfințește dreptul la apărare și posibilitatea fiecărui om de a reacționa în urma încălcării drepturilor sale, inclusiv prin utilizarea căilor de atac conform art. 119 din Constituție.

➤ Art. 54 din Constituție este important în sensul în care nu permite restrângerea drepturilor și libertăților constituționale și exclude în totalitate restrângerea accesului liber la justiție.

Dreptul constituțional la exercitarea căilor de atac, se află într-o legătură indisolubilă cu organizarea ierarhică a instanțelor judecătorești și asigură realizarea principiului dublului grad de jurisdicție. „Instituirea căilor de atac decurge din necesitatea de a verifica activitatea desfășurată de instanțele judecătorești, deoarece, în cazul când aceasta nu corespunde legii și situației de fapt, aduce grave prejudicii drepturilor fundamentale ale cetățenilor, cu implicații negative și asupra societății” [104, p. 297]. Potrivit articolului 115 din Constituție: „*justiția se înfăptuiește prin Curtea Supremă de Justiție, prin curțile de apel și prin judecătorii*” [175].

În temeiul art. 20 din Legea nr. 514/1995 privind organizarea judecătorească: „*hotărârile instanței judecătorești se pronunță în numele legii de către un singur judecător sau, după caz, cu votul majorității judecătorilor din complet. în numele legii. Împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [190].

Un act normativ important pentru studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac este CPC al R. Moldova care reglementează căile de atac proprii procedurii civile în cadrul Titlului III, începând cu apelul și recursul în calitate de căi ordinare de atac și finisând cu revizuirea ca o cale extraordinară de atac. Fără a oferi o definiție apelului, articolul 357 din CPC menționează că: „*hotărârile susceptibile de apel pot fi atacate, până a rămâne definitive, în instanța de apel care, în baza materialelor din dosar și a celor prezentate suplimentar, verifică corectitudinea constatării circumstanțelor de fapt ale cauzei, a aplicării și interpretării normelor de drept material, precum și respectarea normelor de drept procedural, la judecarea cauzei în primă instanță*” [169].

Deocamdată, legiuitorul a refuzat să includă în CPC alte căi de atac extraordinare, cum ar fi spre exemplu: recursul în anulare și a exclus aceeași cale de atac din CPP. Sub aspect comparativ, alte state democratice, din dorința de a respecta fundamentele constituționale ale căilor de atac, au reglementat prin lege existența mai multor căi extraordinare de atac în cadrul procedurii civile, fapt ce a permis persoanelor cointeresate dar și statului, să soluționeze o serie de chestiuni importante

care nu și-ar fi găsit altă rezolvare în cadrul sistemului național de justiție. Totuși, absența acestor căi extraordinare de atac în procedura civilă, pare să nu fie contrară articolului 119 din Constituție în situația în care textul acestui articol prevede că orice cale de atac poate fi exercitată *în condițiile legii*, iar în jurisprudența sa Curtea Constituțională tratează ca fiind constituțională situația unui lapsus legislativ de nereglementare a unei căi de atac în textul unei legi organice.

La rândul său și într-un spirit fidel reglementărilor înserate la articolul 119 din Constituție, CPP instituie, pe lângă cele două căi ordinare de atac – apelul și recursul, câteva căi extraordinare de atac după cum urmează: revizuirea și recursul în interesul legii, ultima fiind reorganizată în demersul în interesul legii prin Legea nr. 64/2023. Demersul în interesul legii, a fost reglementat prin Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție, fiind accesibil pentru Președintele Curții Supreme de Justiție sau 3 judecători ai acesteia, președinții curților de apel, Procurorul General, președintele Uniunii Avocaților și Avocatul Poporului în vederea explicării modului de interpretare sau aplicare a legii în viitor, în orice tip de litigii.

Codul Contravențional este o altă lege organică ce reglementează căi de atac fundamentate în baza prevederilor constituționale. Astfel, articolul 448 prevede următoarele: *„contravenientul, victima sau reprezentantul acestora, procurorul, dacă este parte în cauza contravențională, în cazul în care nu sunt de acord cu decizia agentului constator sau în cazul în care aceasta a fost emisă cu încălcarea normelor procesuale stabilite de prezentul cod, sunt în drept să conteste decizia emisă asupra cauzei contravenționale. Termenul de contestare a deciziei agentului constator este de 15 zile de la data emiterii acesteia sau, pentru părțile care nu au fost prezente la ședința de examinare a cauzei contravenționale, de la data înmânării copiei de pe decizia respectivă în condițiile art. 447¹ alin. (8)”* [165]. În temeiul art. 465 din Codul Contravențional: *„hotărârile judecătorești contravenționale pot fi atacate cu recurs”* [38, p. 210]. Recursul exercitat în cadrul unui proces penal sau contravențional are o particularitate specifică, deoarece instanța competentă să îl examineze, nu poate agrava situația recurentului.

Codul Contravențional al R.M. admite o singură cale extraordinară de atac, aceasta fiind revizuirea. Articolul 475 din Legea nr. 218/2008 [165] stipulează condițiile în care poate fi deschisă procedura de revizuire dar și temeiurile ei de declarare. Articolul 119 din Constituția R.M. este dezvoltat prin diferite legi care permit reglementarea și desfășurarea principiilor astfel stabilite. Revizuirea în procesul contravențional constituie un mijloc legal și suficient prin care se pune în mișcare un control judiciar extraordinar, garantat de Constituție.

Împotriva actelor de executare silită, dar și împotriva oricărui act de executare, partea cointereseată sau vătămată în drepturile sale poate depune o contestație în instanța de judecată competentă. În temeiul articolului 66 alin. 2) Cod de Executare al R.M.: *„încheierea executorului judecătoresc este executorie de drept din momentul emiterii și poate fi contestată, în termen de 10 zile de la data comunicării, în instanța de judecată în a cărei rază teritorială biroul executorului judecătoresc își are sediul sau, în cazul municipiului Chișinău, în instanța de judecată în a cărei circumscripție camera teritorială a executorilor judecătorești a stabilit competența teritorială a executorului judecătoresc, dacă legea nu prevede altfel”* [167].

O serie întreagă de încheieri emise de executorul judecătoresc pot fi contestate în instanța de judecată și nu de puține ori creditorii sau debitorii își găsesc dreptatea anume pe această cale, fapt care asigură persoanelor cointereseate liberul acces la justiție. De asemenea, încheierile pronunțate de instanța de judecată în baza contestațiilor depuse în procedura de executare pot fi atacate cu recurs. Această posibilitate, de a folosi calea de atac recursul în cadrul procedurilor de executare este reglementată, pe lângă prevederile generale înserate în CPC și de Codul de Executare, cum ar fi spre exemplu art. 161² care stipulează că: *„reclamațiile din cererea privind contestarea actelor de executare întocmite de executorul judecătoresc se înaintează împotriva creditorului sau debitorului. Cererea se judecă în condițiile Codului de Procedură Civilă și se examinează în instanța de judecată (inclusiv în cea ierarhic superioară) în cel mult 30 de zile. Executorul judecătoresc poate fi invitat să dea explicații referitor la actele contestate. În cazul contestării actului întocmit de executorul judecătoresc, sarcina probațiunii este pusă în seama reclamantului. Actele de executare întocmite de executorul judecătoresc, legale în fond, nu pot fi anulate pe motive formale. Hotărârea instanței de fond poate fi atacată cu recurs”* [167]. Deși Codul de Executare nu prevede expres nici o cale extraordinară de atac, încheierile și deciziile instanței de fond și a celei de recurs pot fi supuse revizuirii în condițiile CPC.

Un alt act normativ relevant care conține reglementări privind existența și exercitarea căilor de atac este Codul Administrativ, care a intrat în vigoare începând cu 1 aprilie 2019. Această lege conține anumite prevederi specifice în legătură cu existența și modul de aplicare a căilor de atac în cadrul procedurilor administrative. Astfel, art. 191 din Cod stipulează expres că: *„judecătoriile soluționează în fond toate acțiunile în contencios administrativ, Curțile de apel soluționează și cererile de apel împotriva hotărârilor și recursurile împotriva încheierilor emise de judecătorii, iar Curtea Supremă de Justiție soluționează cererile de recurs împotriva hotărârilor, deciziilor și încheierilor curții de apel”* [164]. În cadrul procedurilor de apel se aplică în mod corespunzător

prevederile Capitolului II din Cartea a treia a CPC, doar atunci când din prevederile Codului Administrativ nu rezultă altceva.

Respectând principiul înserat în art. 119 din Constituție, Codul Administrativ prevede posibilitatea contestării unor încheieri ale primei instanțe și ale instanței de apel, separat de hotărârea ce urmează a fi pronunțată odată cu examinarea fondului cauzei. Celelalte încheieri se contestă doar odată cu fondul cauzei. Hotărârile curții de apel, ca instanță de fond, precum și deciziile instanței de apel pot fi contestate cu recurs. Deși Codul Administrativ nu reglementează sub nici o formă calea extraordinară de atac – revizuirea, partea cointerесată poate solicita instanței competente retractarea unei hotărâri prin intermediul revizuirii în temeiul normelor generale ale Codului de Procedură Civilă.

La rândul său, Codul Electoral al R.M. reglementează unele căi de atac în consonanță cu articolele 20, 26 și 119 din Constituție. Totuși, în cazul Codului Electoral există anumite particularități procesuale, cum ar fi cele legate de termenii restrânși în utilizarea căilor de atac, însă acestea nu sunt de natură să încalce principiile garantate de Constituție. Spre exemplu, art. 20 alin. 4¹) din Cod prevede că: *„în termen de 3 zile de la pronunțare, împotriva hotărârii Curții de Apel Chișinău poate fi depus recurs. Recursul se examinează în termen de 3 zile de la primirea dosarului respectiv”* [254]. Deși hotărârea instanței de fond emisă în cadrul examinării unor procese în temeiul Codului Electoral, sunt executorii din momentul pronunțării, împotriva acestei hotărâri poate fi formulat un apel în termen de o zi din momentul pronunțării, iar împotriva deciziei instanței de apel poate fi utilizată calea de atac – recursul – însă doar în termen de o zi din momentul pronunțării. În general, cererile de apel și cele de recurs vor fi examinate în termen de cel mult trei zile, termen calculat de la data primirii dosarului în cauză de către instanța ierarhic superioară care va examina apelul și/sau recursul.

Legea insolabilității reglementează doar o cale de atac împotriva hotărârii instanței de fond – cea a apelului și la articolul 8 menționează: *„hotărârile instanței de insolabilitate pot fi atacate cu apel în termen de 15 zile de la data pronunțării dispozitivului, cu excepțiile prevăzute în prezenta lege. Termenul de apel, precum și apelul declarat nu suspendă executarea hotărârilor instanței de insolabilitate”* [188]. Hotărârea pronunțată de către instanța de apel este definitivă și irevocabilă. Tendința legiuitorului a fost de a exclude recursul împotriva hotărârilor instanței de apel din cadrul procedurii de insolabilitate, aspect destul de riscant în condițiile în care aceste hotărâri nu sunt supuse unui control de legalitate de către CSJ și nici nu se oferă posibilitatea uniformizării practicii judiciare în domeniu.

La rândul său, Legea nr. 23/2008 cu privire la arbitraj stipulează la articolul 31 faptul că: *„hotărârea arbitrală poate fi contestată de orice parte printr-o cerere în anulare adresată instanței de judecată competente în termen de 3 luni din ziua primirii hotărârii arbitrale de către partea care a depus cererea de anulare”* [256]. Procedura de contestare a hotărârilor arbitrale este reglementată de CPC al R. Moldova.

În conformitate cu Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 23.06.1997 cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția R.M.: *„formele de înfăptuire a justiției sunt judecarea de către instanțele judecătorești a tuturor cauzelor privind raporturile juridice civile, administrative și penale, precum și orice alte cauze pentru care legea nu stabilește o altă competență. Aceste instanțe judecătorești au împuterniciri diferite și înfăptuiesc justiția în forme procesuale diferențiate”* [180]. Legalitatea este o cerință fundamentală a activității instanțelor judecătorești.

Prin intermediul Hotărârii nr. 7 din 19.03.2019 Curtea Constituțională a R.M. a declarat neconstituțională sintagma: *„care nu se supune nici unei căi de atac”* [197] din teza a doua a art. 353 alin. 1) CPC al R.M. Cercetând starea lucrurilor dinaintea adoptării prevederilor contestate, Curtea Constituțională a stabilit că, *„recursul împotriva încheierilor prin care erau respinse obiecțiile debitorilor constituia un remediu efectiv de apărare a dreptului lor de proprietate”* [197]. În consecință, Curtea a identificat în practica judecătorească unele cauze în cadrul cărora instanțele naționale de judecată au admis astfel de recursuri, acceptând obiecțiile debitorilor și casând ordonanțele judecătorești, care de altfel erau abuzive și ilegale. Faptul că prin procedura în ordonanță se urmărește decongestionarea activității instanțelor de judecată, nu se justifică reducerea din garanțiile oferite debitorului de către legiuitor. Iată un exemplu în care, excluderea prin lege a posibilității de a face uz de o cale de atac este contrară art. 20 din Constituție (accesul liber la justiție) în viziunea Curții Constituționale. De fapt, accesul liber la justiție reprezintă fundamentul constituțional al art. 119 din Constituție, iar sintagma *„...pot exercita căile de atac, în condițiile legii”* nu a constituit un impediment pentru Curte ca să declare drept neconstituțională o normă legală ce obstrucționa accesul debitorilor în utilizarea căii de atac recursul, și care în aparență nu înfrunța textul legii fundamentale.

Prin decizia de inadmisibilitate a sesizării nr. 99a/2018 privind controlul constituționalității articolelor 432 alin. 5) și 433 alin. 1) din CPP, Curtea Constituțională a decis că recursul declarat împotriva deciziilor instanței de apel este devolutiv doar în drept și repune în examinare doar chestiuni de drept nu și pe cele de fapt, în temeiuri expres și limitativ prevăzute de cod. De asemenea, Curtea a reținut corect faptul că, instanța de recurs verifică doar legalitatea deciziei

recurate nu și temeinicia acesteia. Suntem de acord cu poziția Curții Constituționale care stabilește că, „în procedura recursului declarat împotriva deciziilor instanței de apel nu se administrează și nu se apreciază probe” [200].

Curtea Constituțională, prin Hotărârea nr. 16 din 25 iunie 2013 consideră că: *„la stabilirea temeiurilor de revizuire este necesar ca legiuitorul să urmărească menținerea unui echilibru întru respectarea dreptului la un proces echitabil și a principiului securității raporturilor juridice”* [178]. Reglementarea prin lege a unui mijloc de retractare a hotărârilor judecătorești definitive și irevocabile oferă o garanție a implementării principiului constituțional al legalității și accesului la justiție.

Prin Decizia nr. DCC81/2016 din 18 noiembrie 2016, Curtea Constituțională a stabilit că: *„posibilitatea revizuirii unei hotărâri judecătorești pronunțate cu încălcarea Constituției reprezintă singura modalitate de contracarare a efectelor unei legi care contravine principiilor constituționale, ce garantează drepturi și libertăți fundamentale”* [199]. Prin Hotărârea nr. 2 din 28 ianuarie 1999, Curtea Constituțională a confirmat faptul că ea nu poate impune legiuitorului o anumită concepție legislativă și nu poate substitui legiuitorul, completând prevederile instituite cu altele noi [219].

De asemenea, Curtea Constituțională a statuat la punctul 7 din Hotărârea nr. 39 pronunțată la 9 iulie 2001 că, în Republica Moldova, „dreptul intern și cel internațional reprezintă un tot întreg iar jurisprudența CtEDO face parte din dreptul accesoriu la tratatul internațional (soft law), ea devenind parte integrantă a dreptului intern” [221].

Existența și importanța fundamentală a căilor de atac rezultă din reglementările internaționale și din activitatea de înfăptuire a justiției. Articolul 9 din PIDCP și art. 5(4) din CEDO asigură deținutului posibilitatea de a declanșa recursul în fața unei instanțe judecătorești în scopul examinării legalității detenției: *„orice persoană lipsită de libertatea sa prin arestare sau detenție are dreptul să introducă recurs în fața unui tribunal, pentru ca acesta să statueze într-un termen scurt asupra legalității detenției sale și să dispună eliberarea sa dacă detenția este ilegală”* [253].

Conform jurisprudenței CtEDO, instanțelor naționale le revine în mod primordial competența de a interpreta legislația internă, în special regulile de natură procesuală. Prin urmare, alături de alte prerogative esențiale pe care statele s-au obligat să le asigure, în temeiul art. 1 din Convenție, tuturor cetățenilor care se află sub jurisdicția lor, Convenția Europeană reglementează două drepturi procedurale (în materia civilă), care se exprimă în garanții ce privesc punerea în

valoare a libertăților și drepturilor ce îi sunt recunoscute oricărui cetățean în fața instanțelor de judecată:

- dreptul la un proces echitabil (art. 6 din CEDO);
- dreptul la un remediu efectiv (art. 13 din CEDO).

Articolul 13 din Convenția Europeană stabilește că: *„orice persoană ale cărei drepturi și libertăți recunoscute de Convenție au fost încălcate, are dreptul să se adreseze efectiv unei instituții naționale, chiar și atunci când încălcarea s-ar datora unor persoane care au acționat în exercitarea atribuțiilor lor oficiale”* [253]. Termenul de *recurs efectiv*, în înțelesul acestui articol, trebuie abordat nu ca o cale de atac stabilită prin lege, ci ca un remediu real și util instituit la nivel național, în temeiul căruia orice persoană care se consideră victimă a unei violări ale drepturilor sale protejate de Convenție, poate ataca în fața instanțelor judecătorești presupusa violare. Respectiv, în situația în care legea națională nu reglementează expres dreptul la un recurs efectiv în privința încălcării unui drept concret stipulat în Convenția Europeană, instanțele de judecată vor primi plângerea respectivă și vor examina cauza în sine, aplicând direct prevederile Convenției.

În plan comparativ, art. 129 al Constituția României prevede că: *„împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și Ministerul Public pot exercita căile de atac, în condițiile legii”* [58, p. 534]. Concomitent în textul Constituției sunt garantate principiile desfășurării procedurilor de judecată și realizare a justiției prin Înalta Curte de Casație și Justiție și a celorlalte instanțe de judecată.

De asemenea, amintim și modul de reglementare constituțională a căilor de atac de către Slovenia. Astfel, articolul 127 din Constituția Sloveniei stipulează următoarele: *„Curtea Supremă este cea mai înaltă instanță a statului. Aceasta hotărăște asupra căilor de atac ordinare și extraordinare și îndeplinește alte funcții prevăzute de lege”* [28, p. 571]. De asemenea, organizarea și competența instanțelor judecătorești este prevăzută de lege, fiind interzisă înființarea instanțelor extraordinare.

Desigur că lista actelor normative care tratează problematica acestor căi de atac este mult mai bogată, fără a putea fi circumscrisă la sursele enunțate mai sus. Totuși, actele normative enunțate reprezintă principalele legi care acoperă sub aspect normativ instituția căilor de atac. De asemenea, amintim faptul că există multiple acte normative care stabilesc procedura punerii în aplicare a căilor de atac în domenii de activitate concrete.

Am considerat necesar de a include actele normative interne, precum și cele internaționale în cadrul capitolelor descriptive a prezentei lucrări, deși lista acestora nu poate fi limitativă și

exhaustivă în chestiunea studiilor teoretice și nici în ce privește reglementarea juridică ce vizează fundamentele constituționale ale căilor de atac.

Cercetând tabloul doctrinar, legislativ și analizând cele expuse, putem să concluzionăm că în materia căilor de atac se atestă o continuă evoluție, în primul rând sub imperiul modificărilor legislative, iar mai apoi sub acel al pronunțării hotărârilor Curții Constituționale și deciziilor CtEDO, fapt ce oferă posibilitate conturării unor noi abordări în chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Prin acest demers științific, încercăm să contribuim la aprofundarea cunoștințelor în domeniul cercetat și anume a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, precum și la enunțarea unor recomandări de îmbunătățire a cadrului teoretic și a celui normativ.

Respectiv, lucrarea își propune ca scop identificarea și examinarea conținutului tuturor căilor de atac în dreptul public și dreptul privat raportate la prevederile articolului 119 din Constituția Republicii Moldova și a elementelor care caracterizează fiecare cale de atac în parte.

Realizarea scopului propus se poate materializa prin atingerea următoarelor obiective: elaborarea și analiza complexă a căilor de atac prin prisma articolului 119 din Constituție; analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac; analiza surselor juridice ale căilor de atac; efectuarea unor incursiuni evolutive asupra regimului constituțional în materia căilor de atac; prezentarea și analiza elementelor și semnelor distinctive ale căilor de atac; analiza mecanismelor existente de punere în aplicare a dreptului constituțional la contestarea unei hotărâri judecătorești; reflecții teoretice și practice privind căile ordinare de atac; analiza regimului juridic și a realităților jurisprudențiale asupra căilor extraordinare de atac; identificarea unor soluții pentru dificultățile legale care îngreșesc drepturile justițiabililor în procesul de realizare a căilor de atac; exprimarea concluziilor și a propunerilor de *lege ferenda* în vederea armonizării cadrului teoretic în materia căilor de atac.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute se datorează studierii insuficiente în doctrina autohtonă a problemicii fundamentelor constituționale ale căilor de atac, dar și din necesitatea înaintării unor noi viziuni de cercetare a fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Lucrarea reprezintă o cercetare de ansamblu a problemelor practice și teoretice ce țin de esența și conținutul căilor de atac, dar și a fundamentelor lor constituționale. Reglementările înserate în conținutul articolului 119 din Constituție, reprezintă temelia existenței căilor de atac și a legalității acestora. În condițiile în care, doctrina autohtonă nu cunoaște lucrări similare care s-ar axa pe chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova, dar și în

condițiile în care conceptul de declarare a recursului ca fiind de ordin constituțional reprezintă o inovație, suntem de părere că anume aceste premise constituie argumentele de bază în vederea justificării originalității tezei de doctorat.

Cele enunțate ne permit să formulăm următoarele elemente de noutate științifică:

- formularea sintagmei *recurs de ordin constituțional*;
- identificarea elementelor ce reprezintă în ansamblu fundamentele constituționale ale căilor de atac;
- definirea construcțiilor teoretice ale fundamentelor constituționale ale căilor de atac;
- enunțarea conexiunii dintre totalitatea căilor de atac și reglementările existente în conținutul articolului 119 din Constituție;
- identificarea garanțiilor constituționale care asigură exercitarea dreptului de a contesta o hotărâre judecătorească;
- definirea sintagmei „în condițiile legii”;
- formularea propunerilor care vizează îmbunătățirea legislației care reglementează dreptul de a contesta o hotărâre judecătorească.

Rezultatele care au fost obținute în urma acestor cercetări duc la formularea conceptului inovator de - fundamente constituționale ale căilor de atac – identifică aceste fundamente, dar și imperfecțiunea legislației prin omisiunea de reglementare a unor căi de atac în cazuri concrete, fapt ce a condus la elaborarea propunerii de introducere în dreptul constituțional a conceptului de recurs de ordin constituțional, în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad.

Din perspectivă teoretică, lucrarea clarifică diverse abordări doctrinare ale multiplelor căi de atac naționale. Sub aspect teoretic se urmărește ordonarea căilor de atac, în așa fel încât să poată fi examinate în coraport cu modul în care acestea corespund reglementărilor constituționale existente la articolul 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție. De asemenea, este tratată sintagma „în condițiile legii” din conținutul art. 119 din Constituție care în viziunea Curții Constituționale ar permite legiuitorului național excluderea prin lege a unor căi de atac, fie ele ordinare și/sau extraordinare fără ca aceste acte normative să lezeze textul legii fundamentale.

Concluziile și propunerile de *lege ferenda* pot fi utilizate de către magistrați, apărători, procurori, precum și de către legiuitor în vederea armonizării legislației și a uniformizării practicii judiciare naționale. Concomitent, reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, cu siguranță vor constitui un început pentru alte studii științifice, prin intermediul

căroră se vor detalia anumite aspecte prezente în lucrare. Conceptele, expunerile și ideile din textul prezentei lucrări pot fi utilizate în cadrul studiilor dedicate Dreptului Constituțional, precum și în procesul de elaborare a actelor normative, contribuind la reformarea legislației din Republica Moldova, dar și de către cei implicați în procesul de aplicare a dreptului, însă mai ales în cel de aplicare a actelor normative ce guvernează instituția căilor de atac în diferite ramuri de drept.

Am putea încheia cu ideea că, acțiunea în justiție în mod general, sau căile de atac în mod special, reprezintă un drept atribuit oricărei persoane de a cere instanțelor judecătorești naționale, ca prin mijloacele organizate și garantate de Constituție și celelalte legi, să ofere satisfacție intereselor ce nu pot fi realizate altfel [64, p. 120].

1.3. Identificarea problemei științifice, formularea obiectivelor și direcțiilor de soluționare

În urma analizei bazei informative în materia căilor de atac și a surselor juridice în domeniu, am constatat că nu există abordări conceptuale cu privire la tema cercetată, iar legislația națională nu respectă întotdeauna standardele constituționale în vederea asigurării dreptului la exercitarea unei căi de atac. În doctrina autohtonă nu au fost identificate lucrări sau monografii care să tranșeze multiaspectual instituția fundamentelor constituționale ale căilor de atac, în pofida faptului că există cercetări care analizează drepturile fundamentale pe care se sprijină căile de atac – dreptul la apărare, accesul liber la justiție etc.

Odată cu analiza efectuată asupra reglementărilor internaționale, a practicii Curții Europene pentru Drepturile Omului, dar și a literaturii de specialitate, am observat că tema tezei de doctor: „Fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova” prezintă o importanță teoretico-practică deosebită.

În consecință, observăm că în plan teoretic nu există o altă lucrare similară care s-ar axa pe tema fundamentelor constituționale ale căilor de atac din Republica Moldova, fiindcă celelalte lucrări în materie au fost orientate spre studierea dreptului la apărare, a principiilor constituționale, drepturile și libertățile fundamentale, principiul accesului liber la justiție. Concomitent, instituția fundamentelor constituționale ale căilor de atac este examinată tangențial sau nesistematic. Această cercetare va contribui la dezvoltarea științei dreptului constituțional prin acoperirea acestui lapsus teoretic. Din punct de vedere practic, studierea temei „Fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova” va contribui la consolidarea aplicării în practică a legislației naționale.

Având în vedere cele descrise mai sus, scopul lucrării doctorale „Fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova” îl reprezintă realizarea unui studiu actual și aprofundat asupra elementelor care formează fundamentele căilor de atac. Luând în considerație opiniile autorilor în materie analizate, în vederea realizării obiectivelor propuse, teza de doctorat va avea următoarele direcții de cercetare:

1. Analiza situației științifice și a legislației în materia căilor de atac.

Doctrina autohtonă nu tratează problema fundamentelor constituționale ale căilor de atac decât în mod sporadic și tangențial, prin intermediul unor articole științifice. Ratificarea Convenției Europene pentru Drepturile Omului și a altor tratate în materia drepturilor și libertăților individuale impun prin prisma art. 8 din Constituție asigurarea unor mecanisme interne de instituire și realizare a căilor de atac în vederea garantării dreptului la apărare și a realizării accesului liber la justiție.

Actele normative naționale și tratatele, convențiile și acordurile internaționale reglementează dreptul la un remediu efectiv și dreptul dublul grad de jurisdicție (în materie penală). De partea cealaltă R. Moldova a fost condamnată deseori la CtEDO pentru adoptarea unor hotărâri ilegale și eronate, fapt ce putea fi prevenit dacă legiuitorul național ar fi reglementat suficiente căi de atac în anumite materii procesuale, pentru a fi supuse unui control ierarhic suplimentar hotărârile contestate. În această ordine de idei se înscrie și practica dinamică a Curții Constituționale, care uneori a fost modificată pe parcursul anilor până la adoptarea unei poziții contrare față de cea inițială.

În practica recentă a Curții Constituționale s-a observat o interpretare restrictivă a sintagmei art. 119 din Constituției „în condițiile legii”, oferindu-se astfel posibilitatea legiuitorului de a exclude orice cale de atac din legislația națională, fără ca o astfel de lege să poate fi sancționată ca fiind neconstituțională.

2. Determinarea regimului juridic al căilor de atac.

În mod univoc, justiția se desfășurează prin intermediul judecătoriilor, a curților de apel și a Curții Supreme de Justiție care la rândul lor au sarcina de a examina cauzele contencioase în fond sau căile de atac corespunzătoare. Constituția R.M. nu cuprinde prevederi exprese care să stabilească tipul căilor de atac ce pot fi utilizate împotriva hotărârilor judecătorești, stabilind prin art. 119 doar faptul că acestea pot fi exercitate în condițiile legii.

Din aceste motive, poziția Curții Constituționale față de modul de interpretare a art. 119 din Constituție necesită o atenție și o examinare temeinică sub toate aspectele dar și din perspectiva că

sintagma „în condițiile legii” nu presupune dreptul legiuitorului de a exclude din legile procesuale orice cale de atac împotriva hotărârilor sau încheierilor instanțelor de judecată.

Deci, vom examina aspectele legate de tendința legiuitorului de a modifica regimurile existente ale căilor de atac, sau de a suprima câmpul de realizare a acestor garanții constituționale, cu înaintarea propunerilor de *lege ferenda*.

3. Stabilirea principiilor constituționale care garantează exercitarea căilor de atac.

Principiile constituționale, dezvoltate în legislație, asigură exercitarea competențelor de către puterea judecătorească, în conformitate cu legislația în vigoare. Concomitent, ele asigură independența justiției în raport cu organele puterii legislative și celei executive, interoperabilitatea legislativului și executivului în modelarea sistemului judiciar, accesul liber și egal la justiție pentru toți. Principiile constituționale asigură realizarea dreptului fundamental al cetățenilor la un proces echitabil. Acest drept poate fi lipsit de conținut dacă legiuitorul nu ar institui căi de atac pentru justițiabili și nu ar exista posibilitatea declanșării unui control de legalitate și temeinicie a hotărârilor adoptate de către instanțele de judecată.

Deci, urmează de identificat care sunt principiile constituționale care oferă garanții fundamentale în realizarea tuturor căilor de atac. Identificarea acestor principii va constitui premisa pentru identificarea și analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova, și înaintarea propunerilor de *lege ferenda*.

4. Identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Căile de atac au drept scop prevenirea și înlăturarea erorilor din sfera de realizare a justiției, ca o consecință firească a dreptului constituțional la apărare statuat prin art. 26 din Constituție. Căile de atac au menirea de a restabili starea de legalitate, când cineva cere aceasta. În practică, s-a observat că aceste căi de atac previn survenirea unor erori, tocmai în virtutea faptului că instanța ce adoptă o hotărâre este mai atentă deoarece știe că aceasta poate fi supusă controlului ierarhic superior.

Articolul 119 din Constituție, care prevede că: „împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii” – nu reprezintă în sine un fundament constituțional al căilor de atac, ci doar o garanție a faptului că persoana cointerесată în apărarea unui drept fundamental sau înlăturarea unei erori survenite printr-o hotărâre judecătorească, poate declanșa mecanismul de control ierarhic.

În aceste împrejurări, va fi analizată noțiunea de *fundament constituțional*, regimurile juridice ale căilor de atac, dar și dificultățile legale pe care le întâlnesc justițiabilii în procesul de realizare a căilor de atac pentru a putea identifica fundamentele constituționale ale căilor de atac.

1.4. Concluzii la capitolul I

Studiul analitic realizat, observațiile doctrinare și cadrul normativ în vigoare privind fundamentele constituționale ale căilor de atac ne oferă posibilitatea să tragem următoarele concluzii:

1) Doctrina autohtonă nu tratează problema fundamentelor constituționale ale căilor de atac decât în mod tangențial prin intermediul diferitelor articole sau comunicări științifice în materia dreptului constituțional, procesual ori internațional. Doctrina de specialitate națională nu a dezbătut în mod special fundamentele constituționale ale căilor de atac, iar un studiu integrat asupra acestei chestiuni științifice lipsește cu desăvârșire.

2) Aderarea Republicii Moldova la CEDO, ratificarea PIDCP, DUDO, altor convenții și tratate internaționale în materia drepturilor omului, alături de tendința de integrare în Uniunea Europeană, impun asigurarea existenței unor mecanisme de garantare a fundamentelor constituționale în materia căilor de atac prin perfecționarea cadrului legal național.

3) Studiarea surselor doctrinare și normative susținute de o jurisprudență diversificată, au demonstrat în mod ireproșabil necesitatea aprofundării prevederilor legale organice și ordinare pe care se consolidează dreptul fundamental la utilizarea căilor de atac.

4) Actele normative naționale, tratatele, convențiile și acordurile internaționale asigură existența căilor de atac prin prisma fundamentelor constituționale cum ar fi: egalitatea părților în proces, dreptul la apărare și accesul liber la justiție. Se constată faptul că de numeroase ori Republica Moldova a fost condamnată la CtEDO pentru adoptarea unor hotărâri ilegale și eronate, fapt ce putea fi prevenit dacă legiuitorul național ar fi reglementat suficiente căi de atac în anumite materii procesuale, pentru a fi supuse unui control ierarhic suplimentar hotărârile contestate. În același timp, este greu de conceput faptul că utilizând sintagma „în condițiile legii”, legiuitorul, prin norma stipulată în art. 119 din Constituție și coroborată cu prevederile articolelor 4, 20 și 26 din Constituție, a lăsat la discreția Parlamentului posibilitatea de obstrucționare a justițiabililor în utilizarea căilor de atac.

5) În pofida importanței pe care o reprezintă pentru sistemul de drept, la etapa actuală în Republica Moldova nu există o cercetare de ansamblu a fundamentelor constituționale ale căilor de

atac. Concomitent, ajungem a concluzia că legislația națională conține unele inadvertențe și deficiențe în asigurarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac, probleme care vor fi examinate în prezenta lucrare, cu efectuarea propunerilor de *lege ferenda*.

2. CONSIDERAȚIUNI GENERALE ASUPRA CĂILOR DE ATAC CA GARANȚIE CONSTITUȚIONALĂ

2.1. Valențe constituționale ale autorității judiciare

În teoria arhicunoscută a separării puterilor în stat, una dintre aceste puteri este cea judecătorească. Evoluția teoriei clasice a separării puterilor în stat a implicat și evoluția explicațiilor cu privire la puterea judecătorească. Iată cum se explică și terminologia diferită pe care o îmbracă această *putere* în doctrină: autoritate jurisdicțională, putere jurisdicțională sau putere judecătorească.

Unii autori români sunt de părere că „*denumirea de autoritate judiciară evocă foarte clar justiția, ca funcție distinctă și ca sistem distinct*” [70, p. 220]. Justiția a căpătat de-a lungul timpului două înțelesuri: cel de sistem al organelor judecătorești și cel de activitate de soluționare a proceselor penale, civile, administrative, contencioase etc. Această funcție de examinare sau judecare a proceselor „a fost încredințată unor autorități distincte, investite cu puteri statale. Denumirea de autoritate judecătorească evocă foarte clar justiția ca funcție distinctă și ca sistem distinct” [47, p. 620].

În condițiile în care viața socială trebuie să se desfășoare în conformitate cu normele constituționale și a legilor ce derivă din Constituție, în mod firesc se impune necesitatea existenței unei autorități judiciare, care să le cunoască și să le poată aplica și interpreta în situația în care sunt încălcate drepturile și libertățile individuale ale cetățenilor. În acest sens și sub aspect comparativ sunt relevante prevederile art. 112 din Constituția Olandei, conform cărora: „*incumbă autorității judiciare de a judeca litigiile privind drepturile civile și cele de creanță. Legea poate conferi fie puterii judiciare, fie unor jurisdicții care nu fac parte din puterea judiciară sarcina de a judeca litigiile care nu rezultă din rapoarte juridice civile*” [28, p. 287].

Exprimarea „*autoritatea judiciară*” pune în evidență „similitudinea de conținut și principiu între diferite activități care se impun atunci când actele normative nu sunt executate” [113, p. 270]. În contextul respectiv, cercetătorul Teodor Cârnaț este de opinia că: „*autoritatea judecătorească reprezintă prin sine sistemul organelor judiciare ale statului, ce înfăptuiesc justiția*” [14, p. 272]. Conform unei alte păreri, termenul de autoritate sau putere judiciară atestă faptul că, organele competente din această structură participă la realizarea puterii de stat, activitatea jurisdicțională fiind al treia componentă a ei, dacă ne vom conduce de principiul separării puterii în stat [92, p. 351]. În general, judecătorii formează un grup intermediar între popor și puterea legiuitoare pentru a o reține pe ultima în limitele desemnate autorității sale.

Constituția R.M., adoptată la 29 iulie 1994 [175], a deschis calea reformei judiciare prin consfințirea principiilor generale a statului de drept, cum ar fi supremația Constituției, separarea puterilor în stat și accesul liber la justiție, stabilind concomitent normele de bază cu privire la funcționarea și organizarea autorității judiciare. De fapt *„capacitatea justiției în domeniul competenței de drept comun sau de contencios, ne determină a trata justiția ca pe o autoritate”* [4, p. 480]. Puterea judiciară se poate exercita doar prin delegare, în acord cu principiile și regulile consfințite în Constituție.

Din conținutul prevederilor constituționale, observăm că acestea reglementează probleme cheie de drept, precum: organizarea și structurarea sistemului judiciar, statutul și independența judecătorului, principiile de organizare și atribuțiile Consiliului Superior al Magistraturii etc. Analizând prevederile Constituției, putem sesiza că aceasta nu oferă o definiție la termenii utilizați. Constituție trebuie să conțină doar indicii necesari, exprimați în termeni foarte generali, care ar permite identificarea voinței exprimate de legiuitor [129, p. 26].

Constituția R.M. stabilește că, instanța de judecată este unicul organ statal abilitat să înfăptuiască justiția. Noțiunea de justiție și cea de putere judecătorească nu pot fi identice. Autoritatea judecătorească este una din cele trei puteri ale statului, *„este independentă, separată de puterea legislativă și puterea executivă, are atribuții proprii, exercitate prin intermediul instanțelor judecătorești, în conformitate cu principiile și dispozițiile prevăzute de Constituție, legi și alte acte normative”* [72, p. 412]. Autoritatea judecătorească, *„investită cu funcția jurisdicțională, își are sediul juridic în primul rând în Constituție și, în al doilea rând, în legi organice care reglementează în detaliu funcționarea acestei autorități”* [127, p. 99].

Legiuitorul constituant, adoptând principiul separării puterilor în stat, a încredințat atributele suveranității la titulari deosebiți, oferind puterii judecătorești conflicte ce eventual pot apărea cu ocazia și în procesul aplicării legilor [40, p. 84]. Un amestec al unei puteri în atributele altei puteri nu se admite decât cu excepția colaborării între acestea, fapt ce trebuie expres indicat în Constituție pentru garantarea bunului mers al statului. Legiuitorul poate interveni în atributele puterii judecătorești doar atunci când reglementează prin aprobarea de legi, atribuțiile autorității judiciare și modalitatea lor de organizare. Legiuitorul rămâne însă în limitele fixate de Constituție atunci când edictază norme cu caracter general și obiectiv, care urmează a fi aplicate în toate procesele de același fel.

Conform Hotărârii Curții Constituționale nr. 21 din 23.06.1997 cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția R.M., *„formele de înfăptuire a justiției sunt judecarea de către instanțele*

judecătorești a tuturor cauzelor privind raporturile juridice civile, administrative și penale, precum și orice alte cauze pentru care legea nu stabilește o altă competență. Aceste instanțe judecătorești au împuterniciri diferite și înfăptuiesc justiția în forme procesuale diferențiate” [180].

Autoritatea judiciară se compune din instanțele judecătorești, procuratură și Consiliul Superior al Magistraturii. Funcția principală și exclusivă a instanțelor judecătorești este înfăptuirea justiției în numele legii. „Instanțele judecătorești înfăptuiesc justiția în scopul apărării și realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, precum și a celorlalte drepturi legitime deduse judecării” [6, p. 451]. În cazul în care viața socială trebuie să se deruleze potrivit Constituției și legilor în vigoare, trebuie să existe o autoritate independentă și imparțială „care să le cunoască și să le poată interpreta și aplica concret atunci când sunt încălcate, când drepturile și libertățile cetățenilor sunt periclitate” [162, p. 55]. De asemenea, „Constituția, în esența sa, reprezintă fundamentul normativ al securității persoanei, a societății și a statului” [23, p. 790] și garantul drepturilor și libertăților persoanei, drepturi care formează fundamentele constituționale ale căilor de atac.

Potrivit art. 115 din Constituție, *„justiția se înfăptuiește prin Curtea Supremă de Justiție, prin curțile de apel și prin judecătorii. Pentru anumite categorii de cauze pot funcționa, potrivit legii, judecătorii specializate”* [175]. Acest sistem, din trei trepte, constituie, la etapa actuală, baza autorității judecătorești.

Din cuprinsul acestei norme constituționale, desprindem că Legea Supremă nu stabilește structura întregului sistem judecătoresc. Organizarea și funcționarea instanțelor judecătorești rămân a fi de competența legislativului și urmează a fi reglementate prin lege organică. În temeiul Constituției și a Legii privind organizarea judecătorească, autoritatea legislativă din Republica Moldova a efectuat o serie de restructurări ale sistemului judecătoresc:

- Judecătoria Supremă a fost restructurată în Curtea Supremă de Justiție cu sediul în municipiul Chișinău;
- Tribunalul militar a devenit Judecătoria militară, care ulterior și-a încetat activitatea cu începere din 1 aprilie 2017;
- Judecătoria Economică a fost reorganizată în Judecătoria Comercială de Circumscripție, încetându-și activitatea din 1 aprilie 2017;
- au fost instituite Curtea de Apel, cu sediul în municipiul Chișinău, și tribunale, cu sediul în municipiile Chișinău, Bălți, Bender, orașele Cahul și Comrat, în baza reorganizării Judecătoriei

Supreme, a tribunalului militar și a judecătoriilor populare raionale (orășenești), însă ulterior tribunalele au fost excluse din sistemul judiciar;

➤ au fost înființate Curțile de Apel cu sediul la Cahul, Bălți, Comrat și Bender, ultima fiind desființată în urma reorganizării sistemului instanțelor judecătorești, la fel ca și Curtea de Apel Economică;

➤ Judecătoriile populare raionale (orășenești) s-au transformat treptat în judecătorii de sector și judecătorii ale municipiilor Bălți, Bender și Tiraspol. Ulterior aceste judecătorii au fost reorganizate în instanțe judecătorești cu unul sau mai multe sedii, cum ar fi Judecătoria Chișinău cu sediu în sectoarele Centru, Buiucani, Râșcani, Ciocana și sediul Central.

În virtutea principiilor generale ale organizării judecătorești, justiția este unică, imparțială și egală pentru toți cetățenii Republicii Moldova și inclusiv pentru cei străini și apatrizi. În opinia unor constituționaliști români, *„calificarea justiției ca unică, implică între altele, consecința desființării instanțelor militare, fiind anacronică existența unor justiții paralele”* [33, p. 647].

Ideea unității justiției presupune că, aceeași judecători, aleși în același mod și care au fost supuși aceluiași condiții legale pentru a soluționa orice cauză, indiferent de natura acesteia. Orice judecător poate examina orice fel de pricină, uneori în cadrul aceleiași ședințe de judecată, alteori prin transferarea la o altă instanță [65, p. 32]. În cazul Judecătoriilor militare, față de candidații la funcția de judecători existau alte cerințe, apoi acești judecători trebuiau să dețină în mod obligatoriu grade militare, fapt ce aducea atingere principiului evocat mai sus.

Instanțele specializate economică și militară au fost formate în cadrul reformei judiciare și de drept, desfășurate în anii 1995-1996, reproducând structurile sovietice respective, așa cum s-a întâmplat în mai multe state din Europa de Est [249]. Textul Constituției reglementează prin art. 115 alin. 1) posibilitatea înfăptuirii justiției prin intermediul *Curții Supreme de Justiție, a curților de apel și a judecătoriilor*, prevedere fundamentală care a permis autorității legislative să intervină de mai multe ori în reformarea sistemului judecătoresc.

Acest subiect sensibil al instanțelor specializate a fost abordat de legiuitor odată cu „adoptarea Legii nr. 163 din 22.07.2011 privind modificarea și completarea unor acte legislative” [244], prin intermediul căreia au fost lichidate judecătoriile economice și cele militare. În urma sesizării nr. 30a/2011, Curtea Constituțională a R.M. a adoptat Hotărârea nr. 3 din 09.02.2012 [183] prin care a declarat neconstituționale prevederile articolelor III-XV din Legea nr. 163 din 22.07.2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative, hotărâre care a stârnit un val de reacții în rândul societății civile și a mediului academic.

De fapt, Curtea Constituțională a încercat să argumenteze constituționalitatea, dar și necesitatea existenței unor instanțe specializate, invocând diferite motive care, fie nu erau dublate de împrejurări reale, fie nu erau compatibile cu obiectul sesizării nr. 30a/2011 depusă de un grup de deputați pe marginea Legii nr. 163 din 21.07.2011. Spre exemplu, Curtea Constituțională menționează că, la acest capitol, și-ar fi expus poziția în Hotărârea nr. 27 din 20.12.2011, conform căreia: „...calitatea actului de justiție, ca act emanat de la puterea judecătorească, este direct proporțional cu nivelul independenței puterii judecătorești și cu sprijinul acordat acesteia atât de puterea legislativă, cât și de puterea executivă” [222]. În acest sens, Curtea Constituțională consideră că Parlamentul nu trebuie să intervină în exercitarea actului justiției, decât pentru acordarea amnistiei sau grațierii, iar emiterea unor acte normative pentru a bloca procedurile jurisdicționale ar fi inadmisibile.

Acest argument creează impresia că nu s-a ținut cont de prevederea expresă inclusă în art. 115 alin. 2) și 4) din Constituție unde se consfințește posibilitatea de a funcționa judecătoriale specializate potrivit legii și principiul conform căruia, „organizarea instanțelor judecătorești, competența acestora și procedura de judecată sunt stabilite prin lege organică” [175]. Bineînțeles că actele normative care reglementează organizarea instanțelor judecătorești și subsidiar înființarea și lichidarea instanțelor specializate, urmează a fi adoptate de Parlament, în calitatea sa de exponent al puterii legislative. În condițiile în care Judecătoria economică și cea militară au fost înființate printr-o lege adoptată de Parlament, de ce aceste instanțe specializate nu ar putea fi lichidate printr-o lege adoptată de autoritatea legislativă, dacă interesele societății cer acest lucru?

Dreptul contemporan poate fi divizat în câteva ramuri: penal, civil și administrativ. Dreptul muncii, familiei, comercial, în calitatea lor de ramuri specializate nu reprezintă altceva decât componente ale dreptului civil. În virtutea acestor rațiuni, dispare necesitatea instituirii instanțelor economice și/sau militare separate de celelalte instanțe de judecată. Litigiile cu caracter economic nu reprezintă altceva decât o parte componentă a dreptului civil, iar un judecător specializat în dreptul civil va fi capabil să examineze și cauze cu specific economic. De fapt, este mult mai rațional modul în care astăzi au fost instituite secții specializate în cadrul instanțelor judecătorești de drept comun imediat după desființarea instanțelor de judecată specializate, după modelul statelor din Europa de Vest și s-a abandonat o practică sovietică mai puțin utilă care constituia izvorul unor inechități sociale.

În argumentarea Hotărârii nr. 3 din 09.02.2012, Curtea Constituțională amintește că „întru executarea noilor prevederi constituționale, prin Legea nr. 191-XV din 08 mai 2003, au fost operate

modificări și completări în actele legislative care reglementează principiile de organizare și funcționare a sistemului judecătoresc. Concomitent au fost reorganizate și instanțele economice” [183]. Drept urmare a fost înființată Curtea de Apel Economică, iar la nivelul CSJ a fost înființat Colegiul Economic. În instanțele economice, se menționează în Hotărârea Curții Constituționale: *„este respectat și principiul dublului grad de jurisdicție, statuat de art. 119 din Constituție. Astfel, aceste instanțe întrunesc toate cerințele legalității care decurg din prevederile actelor internaționale la care Republica Moldova este parte”* [183].

În temeiul art. 2 din Constituția R. Moldova, suveranitatea aparține poporului și este exercitată prin intermediul organelor reprezentative. Nici o instituție statală nu este să se substituie Parlamentului – singurul organ legislativ ce deține prerogativa organizării sistemului judecătoresc. În această ordine de idei, subscriu opiniei separate a magistratului Curții Constituționale Victor Pușcaș, care examinând constituționalitatea Legii nr. 163 din 22 iulie 2011, consideră că, judecătorii Curții Constituționale nu au interpretat just prevederile alin. 2) art. 115 din Constituție și în special sintagma *„pot funcționa, potrivit legii, judecătorii specializate”* [183]. Cuvântul „pot” semnifică dreptul discreționar al Parlamentului de a forma și de a desființa judecătorii specializate [183].

Legiuitorul constituant a lăsat la discreția Parlamentului crearea judecătoriilor specializate, nu și înființarea instanțelor specializate de diferite niveluri. Constituția stabilește că în Republica Moldova există o singură Curte Supremă de Justiție, curțile de apel și judecătoriile. Din acest motiv, consider că legiuitorul constituant a acordat legislativului posibilitatea de a înființa judecătorii specializate nu și curți de apel specializate. Toate ramurile puterii de stat trebuie să activeze în câmp constituțional, fără a depăși limitele stabilite în Constituție. În atare ordine de idei, Curtea Constituțională urma să recunoască dreptul Parlamentului de a reglementa organizarea sistemului judecătoresc, care este un drept discreționar. Textul Constituției nu obligă legiuitorul să înființeze sau să desființeze instanțe specializate în diferite materii, ci enunță în mod firesc posibilitatea unei astfel de organizări judiciare. Mai mult ca atât, instanțele specializate pot fi înființate și desființate doar prin lege organică.

Existența judecătoriilor specializate pentru examinarea unor litigii speciale nu este necesară și nici oportună. Succesul unor instituții judiciare nu depinde în mod exclusiv de buna organizare și alcătuire a acestora. Competența profesională și imparțialitatea judecătorilor sunt factori de maximă importanță și care nu pot fi ignorați într-o bună organizare judiciară [142, p. 3]. Instituirea instanțelor specializate își poate găsi justificare doar în cazul în care sistemul de drept s-a diferențiat într-atât, încât magistrații nu mai au capacitatea și posibilitatea să se informeze suficient în toate

domeniile dreptului. În condițiile economiei de piață și a deetatăzării proprietății publice, lichidarea judecătoriilor economice a constituit un act necesar și inteligibil al legislativului. În aceleași condiții, judecătoria militară nu-și justifica existența sa în calitate de judecătorie specializată, în condițiile în care Republica Moldova este un stat neutru, o astfel de jurisdicție nu era compatibilă cu principiul egalității în fața legii, ne mai pomenind de faptul că această judecătorie examina cauze penale și civile în care erau implicați militari.

Examinând situația reală din statele cu democrație avansată, observăm că jurisdicțiile specializate care sunt constituite într-un sistem organizatoric, au în frunte o instanță supremă cu atribuții în materia specifică instanțelor inferioare. Simpla organizare a unor instanțe specializate nu va soluționa imediat și de la sine probleme cruciale ale reformei justiției și nu va duce la sporirea calitativă a actului de justiție.

Suntem de opinia că legislatorul a adoptat Legea nr. 76 din 21.04.2016 cu privire la reorganizarea instanțelor judecătorești „în spiritul Constituției și a stabilit expres că, Judecătoria Comercială de Circumscripție și Judecătoria Militară își va înceta activitatea la 1 aprilie 2017” [257], punând punct existenței judecătoriilor specializate la noi în țară. De asemenea, au fost oportune și în spiritul Constituției „lichidarea Curții de Apel Economice și a Colegiului Economic al Curții Supreme de Justiție, în locul acestuia fiind înființat Colegiul civil, comercial și de contencios administrativ din cadrul CSJ” [257].

Din punct de vedere organizatoric, în cadrul unei instanțe judecătorești de fond sau de recurs își pot desfășura activitatea mai multe complete de judecată. În cadrul Curților de Apel pot fi constituite mai multe colegii, luând în considerație categoria cauzelor primite spre examinare, la fel ca și în cadrul Curții Supreme de Justiție. Existența unor secții specializate în instanțele de apel sau în instanța supremă nu contravine principiilor constituționale, deoarece magistrații pot fi trecuți de la o secție la alta. Organizarea instanțelor de judecată în secții este determinată de volumul cauzelor și necesitatea specializării judecătorilor. Anume o astfel de organizare se pare că a fost concepută pentru a îmbunătăți actul de justiție.

Autoritatea judecătorească pe întreg teritoriul Republicii Moldova acționează doar în limitele instanțelor judecătorești, acestea fiind singurele autorități publice abilitate cu dreptul de a înfăptui justiția [180]. Unitatea sistemului judecătoresc se asigură în mod primordial prin stabilirea în Constituție a unui sistem judecătoresc de instanțe naționale, aplicarea uniformă a prevederilor Constituției și a legislației naționale, stabilirea unității statutului judecătorului etc. Sistemul judecătoresc trebuie să fie unic pentru a garanta drepturile omului, dar și din considerentul că, statul

răspunde patrimonial pentru erorile judecătorești [131, p. 163]. Unitatea funcției jurisdicționale nu exclude însă nici specializarea judecătorilor în diferite domenii și nici determinarea unor reguli procedural derogatorii de la dreptul comun [130, p. 43]. Sistemul unei jurisdicții unice, dar specializate în anumite materii, va evita apariția unor cheltuieli bugetare și a unor conflicte de jurisdicții. Întotdeauna organizarea unor instanțe specializate implică și un efort financiar și logistic deosebit, ce pot afecta semnificativ bugetul de stat.

Considerăm că înființarea unor astfel de judecătorii specializate atrage și riscul unei birocratizări a sistemului judiciar, fapt ce duce inevitabil la amplificarea corupției și a procedurilor judiciare, dar și la crearea unor structuri judiciare aglomerate. În același timp, s-ar putea să fie afectată calitatea actului de justiție sub aspect teoretic și practic mai ales din cauza eficienței controlului judiciar, care anterior se exercita de curțile de apel și nu de instanțe specializate ca și cele ale căror hotărâri erau contestate.

Într-adevăr, în statele Uniunii Europene există jurisdicții specializate, dar situația este diferită pentru fiecare stat în parte. Jurisdicțiile specializate au fost dezvoltate în mod deosebit în Germania, unde funcționează instanțe administrative, de muncă, sociale și financiare, fiecare dintre ele fiind constituite în structuri ierarhice distincte de ordin judiciar de drept comun [62, p. 417]. Spre exemplu, sistemul jurisdicției administrative are în frunte o Curte Administrativă Federală. Instanțe specializate există și în Franța, Spania, Portugalia, Belgia sau în Suedia, unde bunăoară în ultimii ani, numărul instanțelor specializate s-a redus semnificativ. Sistemul unitar al organizării judiciare, unde instanțele sunt organizate în secții specializate, există în Polonia, Ungaria și Cehia. Organizarea unor judecătorii specializate în Republica Moldova nu este recomandabilă și ar implica o construcție judiciară complexă cu personal numeros, în condițiile în care bugetul țării ar susține cu greu asemenea structuri.

Instanțele specializate trebuie să se particularizeze de cele de drept comun prin cel puțin două atribute esențiale și care trebuie să vizeze componența și procedura aplicabilă raporturilor juridice respective [142, p. 4]. De asemenea, înființarea instanțelor de judecată specializate poate crea dificultăți în accesul persoanelor la justiție, deoarece oamenii simpli și cu o cultură juridică aproape absentă, ar urma să știe cu exactitate în ce situații și către instanțe să se adreseze. În situația în care cauzele penale, civile, administrative și economice se examinează în aceeași instanță, se înlesnește esențial accesul persoanelor la justiție.

Doctrinarul francez René Foignet consideră că jurisdicția administrativă nu reprezintă o necesitate, marile țări neavând asemenea jurisdicții specializate, mai ales cele anglo-saxone. Autorul

menționează că în Franța, „această jurisdicție administrativă a luat naștere printr-un concurs de circumstanțe istorice și a supraviețuit din rațiuni practice, însă înființarea lor poate determina prejudicii mai însemnate decât inexistența unei jurisdicții specializate” [125, p. 137]. Ideea principală constă în faptul că nu suntem în prezența unui spațiu judiciar european identic. Principiile comune de ordin procedural se materializează în forme de organizare diferite. De aceea considerăm că, nu putem vorbi de o exigență a integrării europene în vederea menținerii sau desființării instanțelor specializate. Dimpotrivă, trebuie de manifestat o prudență deosebită în preluarea modelelor occidentale din simpla dorință de democratizare a justiției, și mai ales în privința acelor instituții care ar putea fi repudiate într-un viitor apropiat inclusiv de țările unde s-au dezvoltat zeci sau sute de ani la rând.

Organele sistemului judecătoresc sunt instanțele de judecată de drept comun, începând cu judecătoria și finisând cu instanța supremă în persoana Curții Supreme de Justiție. În consecință, sistemul judecătoresc nu este altceva decât un ansamblu de organe judecătorești înființate în baza principiului diferențierii competențelor potrivit celor trei trepte ale sistemului, în dependență de structura internă și competența materială și teritorială stabilită de lege.

De ce ar fi suficientă o singură Curte Supremă de Justiție dacă avem patru Curți de apel? Pentru a se asigura unitatea de jurisprudență și pentru a nu se discredita unitatea legii, care adeseori e obscură și lacunară, fiind imperios necesară garantarea unității interpretării legii. Din aceste rațiuni avem o singură Curte Supremă de Justiție și din aceste motive legiuitorul a exclus din sistemul organelor judecătorești Curtea de Apel Economică și instanțele de fond specializate.

Cine spune organizare judecătorească, spune ordine socială. „Dacă în orice societate dreptatea reprezintă cel mai sacru atribut al omului considerat ca individ și justiția e cea mai veche putere socială manifestată, cu atât mai mult e lucru de bază într-un stat constituțional ca al nostru, unde instanțele de judecată sunt chemate spre a fi scutul drepturilor private și garanția libertăților publice” [34, p. 676]. A organiza instanțele de judecată prin norme constituționale înseamnă a arăta care e mijlocul și modalitatea de distribuire a justiției, a arăta cine este în drept și competent să spună: *acesta este lucrul tău*. Constituția este o lege supremă care are în vedere interesul public și niciodată pe cel privat, iar dreptul constituie tot ceea ce creează armonie rațională între cetățeni [7, p. 7]. Constantin Stere definește Constituția ca „o lege care e considerate la baza întregii ordini de stat, și prin faptul acesta la baza ordinii de drept” [101, p. 35].

Misiunea judecătorului este foarte importantă și extrem de dificilă deoarece în mijlocul tuturor influențelor politice, sociale, a relațiilor de amiciție și a corupției el trebuie să reziste și să

distribuie justiția în mod echitabil. Față de această obligație dificilă a judecătorului, rațiunea umană nu poate concepe un sistem de organizare judecătorească perfect, ci doar unul perfectibil. De aceea, excluderea judecătoriilor specializate reprezintă un pas rațional spre înlăturarea unor influențe ce pot afecta în mod esențial actul de justiție.

În general, „nici o jurisdicție nu se poate înființa decât numai în puterea unei anumite legi” [2, p. 302]. Articolul 115 alin. 3) din Constituție vădește expres interdicția de înființare a instanțelor extraordinare, fără a face uz în mod expres de termenii *comisiuni sau tribunale extraordinare*. Deși Constituția permite înființarea unor instanțe specializate, ea limitează categoric dreptul legiuitorului de a crea instanțe extraordinare. Instanțele extraordinare nu reprezintă altceva decât acele instanțe constituite special pentru examinarea anumitor procese și mai ales a anumitor persoane. Tribunalele extraordinare erau mereu compuse din adversari personali ai acuzatului, uneori din însăși acuzatorii lui, interesați adesea din punct de vedere material pentru a condamna inculpatul, deoarece averea acestuia era din timp asigurată judecătorilor, ba chiar prealabil distribuită lor. Comisiile extraordinare erau o sinistă parodie a justiției. Judecata se făcea de formă, iar condamnarea stabilită înaintea procesului [31, p. 147].

Tribunalele extraordinare sunt acele tribunale care nu sunt create printr-o lege precum și cele create printr-o lege neconstituțională, cum ar fi spre exemplu tribunalul pentru judecarea delictelor de presă, instituite în mod arbitrar de puterea executivă, cu puteri limitate și mai ales pentru cazuri concrete, după consumarea unui fapt sau a unui eveniment. Pentru a se asigura egalitatea cetățenilor și posibilitatea de a fi judecați de judecătorii lor firești, Constituția stabilește că nu se pot înființa, sub nici o condiție, tribunale extraordinare, în vederea unor anumite procese sau a anumitor persoane [108, p. 227].

De fapt, există două atitudini constituționale față de crearea unor astfel de tribunale extraordinare: fie interzicerea lor, fie admiterea lor în anumite condiții. Aceste jurisdicții au caracter provizoriu, fiind compuse din elemente extrajudiciare cu neglijarea garanțiilor acordate de procedura comună acuzaților [26, p. 307]. Istoria a demonstrat inutilitatea și arbitrariul unor asemenea instanțe, de aceea considerăm că o asemenea sintagmă în textul Constituției era indispensabilă. Ion Stambulescu menționează că „o asemenea decizie a unui legiuitor constituant este foarte înțeleaptă pentru a nu se admite ca cetățenii să fie sustrași de la judecătorii lor firești, adică cei investiți conform legii și să fie judecați de tribunale și judecători improvizați pentru trebuința cauzei” [100, p. 162].

Articolul 114 din Constituție consacră în termeni exacți o garanție a libertății individuale. Principiul consfințit în acest articol este o consecință a egalității de drept. Legiuitorul constituant proscribe tribunalele extraordinare ce pot apărea și dispărea după plăcerea cuiva. De asemenea, textul Constituției nu permite nici crearea tribunalelor extraordinare cu caracter civil.

Pentru ca justiția să-și poată atinge scopurile în limitele reglementărilor constituționale, ea cunoaște o anumită organizare, după cum am menționat în rândurile de mai sus, dar și anumite principii. Justiția are ca fundament anumite principii pe baza cărora funcționează și se organizează. Aceste principii reprezintă reguli prevăzute în Constituție și legi organice, necesare pentru a permite realizarea funcției justiției.

În legătură cu aceste principii se impun anumite precizări. „Există principii aplicabile întregului sistem statal-juridic și principii care sunt aplicabile și justiției” [70, p. 223], dar există principii proprii justiției ca activitate. Potrivit principiului independenței, judecătorul se supune doar legii și propriei sale conștiințe. Instanțele judecătorești, „în temeiul independenței lor, nu pot primi ordine sau recomandări obligatorii de la instanțele ierarhic superioare, cu privire la soluția pe care urmează să o adopte în cazuri concrete” [94, p. 565]. Acest deziderat a fost fixat și în Hotărârea Curții Constituționale a R.M. nr. 21 din 22.07.2016, unde la punctul 112 se stabilește că: *„un sistem în care Curții Supreme de Justiție îi este acordată posibilitatea de a adresa instanțelor de rang inferior „recomandări/explicații” în probleme de aplicare a legislației nu este de natură să favorizeze apariția unei puteri judecătorești cu adevărat independente. Mai mult, aceasta implică riscul ca judecătorii să se comporte ca funcționari publici, care primesc ordine de la superiorii lor. Adoptarea de către instanța supremă sau alte instanțe superioare a unor ghiduri de practică obligatorii pentru jurisdicțiile inferioare, situație nemaiîntâlnită decât în câteva țări post-sovietice, ridică probleme în această privință”* [179].

Judecătorul exercită atribuțiile sale în corespundere cu prevederile legii. El este deținătorul unei funcții în stat și se află în slujba legii, purtând răspundere doar în fața acesteia. „Independența judecătorului ține și de separarea puterii în stat, vorbindu-se de independența autorității judiciare. Independența juridicului este o premisă a statului de drept și o garanție fundamentală a unei judecăți corecte, ceea ce presupune că nimeni nu poate interveni în deciziile și modul de gândire ale unui judecător, decât prin procedurile stabilite” [135, p. 67]. În opinia lui Ion Deleanu, „independența judecătorului este garantată prin *inamovibilitate, incompatibilitățile* stabilite prin lege pentru această funcție, *interdicțiile* ce vizează viața politică exterioară a judecătorului și *incapacitățile*, adică

împiedicarea anumitor judecători să abordeze fondul pricinii (prin recuzare, abținere sau strămutare)” [33, p. 655].

Concluzionând, observăm că instanțele de judecată își au sediul în primul rând în Constituție iar mai apoi în legile organice. Este important faptul că, legiuitorul constituant a înțeles să interzică tribunalele și comisiile extraordinare, care pe parcursul istoriei doar au mimat actul justiției. Vom vedea în continuare că toate căile de atac sunt indisolubil legate de modul în care Constituția prevede existența instanțelor de judecată în trei trepte. Judecătorii specializați sunt de preferat în detrimentul judecătoriilor specializate și oferă garanții suplimentare pentru respectarea reglementărilor constituționale în procesul de înfăptuire a justiției. Tot în limita valențelor constituționale se înscrie și regula conform căreia, judecătorul nu este un funcționar public, el se supune doar legii și nu i se poate indica prin recomandări emise de instanțele ierarhic superioare, modul în care ar trebui să împartă justiția în cazuri concrete.

2.2. Conotații conceptuale asupra căilor de atac ca garanție constituțională

Articolul 119 din Constituția R.M. prevede că „împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii” [175], dispoziție care proiectează privirea asupra faptului că legea organică reglementează doar condițiile de exercitare a tuturor căilor de atac, însă existența lor de principiu nu reprezintă o discreție absolută a legiuitorului. Respectiv, exercitarea căilor de atac se află într-o strâns legătură cu organizarea ierarhică a instanțelor judecătorești și garantează realizarea principiului dublului grad de justiție. De asemenea, existența căilor de atac se fundamentează pe dispozițiile art. 26 din Constituție care permite fiecărui om să reacționeze independent, prin mijloace legitime, la încălcarea drepturilor sale. Declanșarea unei căi de atac constituie o pârghie de apărare a drepturilor și intereselor legitime ale persoanei, în scopul respectării demnității și valorii umane.

În pofida tuturor garanțiilor procesuale instituite prin lege, în opera de realizare a justiției pot interveni diferite erori. Legile fiind complexe, unele redactate în mod stângaci, creează premise nefavorabile în adoptarea unor hotărâri contradictorii pe chestiuni practic identice. Astfel se întâmplă ca unele instanțe de judecată să examineze o cauză într-un fel, iar altele în alt fel, oferind soluții deosebite în aceeași chestiune de drept. Speranța într-o justiție superioară reprezintă un sentiment care se înrădăcinează cu atât mai ușor și cu mai multă forță în sufletul unui popor, cu cât organizarea unei justiții inferioare îi oferă mai puține garanții și mai puțină siguranță [11, p. 3].

Magistratul Ion Stambulescu a relevat faptul că în rațiunea legiuitorului, ar fi incorect ca „*un împrișinat să-și piardă procesul, pentru că întâmplarea a făcut ca să fie judecat de un anume tribunal, sau câte odată chiar în sânul aceluiași tribunal de un complet de judecători, care are alte vederi asupra chestiei în discuție*” [100, p. 164].

Instituirea căilor de atac decurge din necesitatea de a verifica activitatea desfășurată de instanțele judecătorești, deoarece, în cazul când aceasta nu corespunde legii și situației de fapt, aduce grave prejudicii unor drepturi fundamentale ale cetățenilor, cu implicații negative și asupra societății [106, p. 297]. Dreptul de a verifica hotărârile instanțelor de fond și apel de o instanță superioară reprezintă un progres în jurisprudență. Ca o garanție suplimentară în vederea asigurării calității actului de justiție, exercitarea căilor de atac a fost ridicată la rang de principiu constituțional.

Pentru realizarea acestei garanții constituționale, în art. 115 alin. 1) din Constituția R. Moldova s-a stabilit că: „*justiția se desfășurează prin Curtea Supremă de Justiție, prin curțile de apel și prin judecătoria*” [175]. Aici observăm că instanțele de judecată au fost enumerate în mod ierarhic de către legiuitor, Curtea Supremă de Justiție fiind organul suprem al puterii judecătorești. Instanța supremă poate deduce circumstanțele de fapt și de drept în baza faptelor constatate și apreciate în mod suveran de către instanțele de fond. Instanța supremă, singura însărcinată cu misiunea specială de a determina logica legii și de a supraveghea aplicarea acesteia, poate contribui la aplicarea uniformă a legislației [51, p. 69].

Considerăm că instanța supremă a fost înființată pentru a menține unitatea în jurisprudență, având împuternicirea de a casa hotărârile ce contrazic jurisprudența stabilită de ea, dar și pentru a decide în ultimă instanță asupra cauzelor ce i se impun. Două sunt principiile de bază ale Curții Supreme de Justiție: primul, constituie suveranitatea hotărârilor pronunțate și al doilea principiu, este conținut în natura și caracterul recursului declarat. De aici rezultă faptul că instanța supremă nu constituie un al treilea grad de jurisdicție și, ca atare, îi este oprită cunoașterea fondului cauzelor primite spre examinare [53, p. 117]. Articolele 1 alin. (2) și 2 alin. (1) din Legea nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție [186] stabilește că, Curtea Supremă este instanța judecătorească supremă care asigură aplicarea corectă și uniformă a legislației de către toate instanțele judecătorești, soluționarea litigiilor apărute în cadrul aplicării legilor, garantează responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat.

Pentru exercitarea acestor atribuții, CSJ poate sesiza din oficiu Curtea Constituțională pentru a se supune controlului de constituționalitate anumite actelor juridice, care pot reglementa și existența căilor de atac. Încheiem această idee cu mențiunea că, existența unei instanțe supreme

reprezintă și o chestiune de unitate națională, ținând cont de faptul că, în Republica Moldova există două unități teritorial-administrative autonome – Transnistria [187] și Găgăuzia. În toate statele unitare există tendința unificării legislației, proces care poate fi asigurat doar prin instituirea și garantarea constituțională a existenței căilor de atac, fapt ce duce în mod inevitabil la unificarea casației. Observăm de altfel, că atât în Republica Moldova, cât și în celelalte state europene, există o singură instanță supremă pentru verificarea legalității hotărârilor instanțelor de fond și apel, inclusiv pentru armonizarea și unificarea practicii judiciare. Garanția constituțională a existenței căilor de atac trebuie să apară în ochii cetățenilor ca cea mai minunată chemare de unificare spirituală, de înțelegere și iubire a statului. E ca un nerv nevăzut, care își răspândește nervurile în toate domeniile vieții sociale, spunând tuturor că la adăpostul Constituției, viața se poate dezvolta normal, după natura firească a lucrurilor.

În activitatea instanțelor de judecată, aplicarea neuniformă a legii poate avea loc în pofida următoarelor circumstanțe:

- a) lipsa de precizie a termenilor utilizați într-un act normativ concret;
- b) „contradicțiile reale sau aparente din legislație care se produc mai cu seamă în cazul succesiunii de legi” [65, p. 65];
- c) gradul de experiență și nivelul insuficient de pregătire profesională a judecătorilor;
- d) multitudinea și complexitatea spețelor cărora le este aplicată aceeași lege.

Astfel, pentru înlăturarea acestor situații, legea constituțională a instituit curțile de apel și Curtea Supremă de Justiție și a ridicat la rang suprem garanția existenței căilor de atac.

Mihai Oroveanu consideră că „realizarea unității de interpretare și aplicare a legii motivează crearea recursului și existența unei singure Curți de Casație” [78, p. 7]. Pe de altă parte, avocatul George Alexianu este de opinia că, „dacă textul legii ar fi clar și categoric, atunci nu ar fi nevoie de nici o interpretare” [2, p. 66]. Realitatea noastră este însă de altă natură, iar existența căilor de atac reprezintă o necesitate vitală pentru societatea întreagă.

Căile de atac, oricare ar fi acestea, declanșate împotriva hotărârilor pronunțate de o instanță națională, oferă părții în proces posibilitatea de a obține, înainte ca soluția dată litigiului să fi devenit definitivă sau irevocabilă, „remedierea eventualelor erori de fapt sau de drept admise de instanța inferioară” [72, p. 444]. Odată cu examinarea unei căi de atac, există garanția înlăturării erorilor admise de instanțele inferioare, ca un remediu procesual. În acest context, „la judecarea apelului și recursului ordinar împotriva hotărârilor instanțelor de apel emise într-un proces penal, participarea

apărătorului ales sau care acordă asistență juridică garantată de stat, este obligatorie, iar nerespectarea acestei prerogative constituie o eroare de drept” [156, p. 7].

Căile de atac au drept scop prevenirea și înlăturarea erorilor din procesul de realizare a justiției. Declanșarea controlului judecătoresc prin intermediul unei căi de atac are rolul de a preveni și repara erorile de drept și de fapt ce se pot strecura într-o hotărâre judecătorească. Acest control are scopul de a proteja drepturile și interesele particularilor și de a realiza în mod indirect un mare serviciu colectivității prin faptul că, stabilește siguranța drepturilor și a onoarei cetățenilor, consolidând organismul social. Paul Negulescu este de părere că: *„importanța judecătorului în asemenea condiții este foarte mare, el fiind un arbitru al vieții, al averii și al libertății fiecăruia”* [74, p. 198].

Garantarea existenței căilor de atac prin textul Constituției, creează premisa existenței unui mijloc procesual în vederea desființării totale sau parțiale a unor hotărâri a instanțelor ierarhic inferioare, atunci când acestea sunt eronate în fapt sau în drept. Totuși, textul articolului 119 din Constituție lasă locul unor ambiguități prin sintagma *„în condițiile legii”* tratată în repetate rânduri de Curtea Constituțională ca o discreție a Parlamentului de a institui sau exclude căi de atac în mod arbitrar. Din acest motiv, articolul 119 trebuie tratat ca având drept fundamente prevederile articolelor 1, 15, 16, 20, 26, 54 din Constituție pentru a înțelege în ansamblu intenția legiuitorului constituent de a asigura demnitatea umană și libertatea necondiționată de a acționa în mod individual întru apărarea drepturilor și libertăților personale,

Căile de atac au menirea de a restabili starea de legalitate și de a garanta respectarea demnității umane, când cineva cere aceasta. În practică s-a observat că aceste căi de atac previn survenirea unor erori, tocmai în virtutea faptului că instanța ce adoptă o hotărâre este mai atentă deoarece știe că aceasta poate fi supusă controlului ierarhic superior. Căile de atac sunt acele mijloace procesuale cu ajutorul cărora părțile interesate dețin posibilitatea de a cere instanței de judecată ierarhic superioare desființarea hotărârilor judecătorești neîntemeiate și/sau ilegale și apărarea intereselor personale. Incorectitudinea hotărârii judecătorești poate fi condiționată nu numai de o eroare a judecătorului, ci și de comportamentul participanților la proces. *„În sistemul mecanismelor juridice orientate spre remedierea erorilor comise la înfăptuirea justiției, un loc important îl ocupă căile de atac al hotărârilor judecătorești”* [144, p. 92], instituție ce asigură exercitarea dreptului la apărare.

În concepția tradițională, judecătorul *„este cel care realizează și pune la punct în act deciziile abstracte ale legii, care pornind de la un fapt constatat și de la o regulă ținută ca*

aplicabilă acestui fapt, trage concluzia unui raționament și dă, astfel sentința” [26, p. 300]. Acest raționament este însă în mare parte iluzoriu. Actul de a judeca nu reprezintă un simplu silogism, din mai multe motive. Judecătorul nu raționează de fiecare dată în modul descris mai sus, el fiind nevoit să aleagă norma aplicabilă dintr-un set întreg de prevederi de multe ori neclare, incidente sau chiar inexistente. Această situație face din judecător un fel de *creator*, care se conduce, într-o măsură mai mare sau mai mică, de principiile desprinse din jurisprudența instanței supreme. Pe cale de consecință, căile de atac ajută și la înlăturarea erorilor, la repararea nedreptăților care s-au comis, prin faptul că instanța ierarhică poate desființa, în anumite condiții, hotărârea magistratului inferior. Dacă absența unei căi de atac ordinare (apelul) în anumite categorii de litigii nu aduce o atingere articolelor 20 și 119 din Constituție, atunci lipsirea prin lege a împriicinărilor de posibilitatea recurării unei hotărâri adoptate de instanța de fond pentru verificarea legalității acesteia, reprezintă o limitare a accesului liber la justiție și o astfel de normă este contrară spiritului articolelor 1, 4, 15, 20 și 119 din Constituție.

Existența și garanția constituțională a căilor de atac rezultă, de asemenea, din reglementările internaționale și din activitatea de realizare a justiției. Astfel, art. 14 (5) din PIDCP și art. 2 (1) din Protocolul nr. 7 la CEDO asigură existența dublului grad de jurisdicție în materie penală, statuând că: *„orice persoană declarată vinovată de o infracțiune are dreptul de a obține examinarea de către o instanță superioară, în conformitate cu legea, a declarării vinovăției și a condamnării sale”* [191]. Articolul 9 din PIDCP și art. 5 (4) din CEDO garantează deținutului posibilitatea de a declanșa un recurs propriu într-o instanță ierarhic superioară în scopul examinării legalității detenției: *„oricine a fost privat de libertate prin arestare sau detențiune are dreptul de a introduce o plângere (recurs) în fața unui tribunal, pentru ca acesta să hotărască neîntârziat asupra legalității detențiunii sale și să ordone eliberarea sa, dacă detențiunea este ilegală”* [191].

Pentru ca să-și poată realiza menirea sa, justiția cunoaște o organizare concretă și anumite principii directorii. Organizarea justiției se realizează pe grade de jurisdicție. Respectiv, gradele de jurisdicție oferă oportunitatea evaluării cauzei în fond, dar și posibilitatea de recurs și apel ca o prerogativă și garanție de corectare a erorilor, și de reevaluare a probelor. *„Se consideră că cea mai eficientă este organizarea a două grade de jurisdicție: fond, apel și/sau recurs”* [113, p. 272]. Totodată, articolul 2 al Protocolului nr. 7 la Convenție prevede excepții de la principiul celor două nivele de jurisdicție: *„în cazul infracțiunilor minore, așa cum acestea sunt definite de lege; când cel interesat a fost judecat în prima instanță de către cea mai înaltă jurisdicție; când a fost declarat vinovat și condamnat ca urmare a unui recurs împotriva achitării sale”* [253]. Deși hotărârile Curții

Supreme de Justiție au un caracter suveran, aceasta nu constituie un al treilea grad de jurisdicție și ca atare îi este oprită cunoașterea fondului cauzei deferită spre examinare. Curtea Supremă de Justiție are competențe mai restrânse decât celelalte instanțe și se poate pronunța doar asupra chestiunilor de drept. De ce instanța supremă nu poate examina și chestiunile de fapt? Constituționalistul Constantin Dissescu spune că, *„dacă instanța supremă ar avea dreptul să judece și chestiunile de fapt, atunci instanțele de fond și curțile de apel ar deveni inutile și în definitiv am avea un singur judecător care ar fi arbitrul tuturor proceselor”* [34, p. 848]. O instituție atât de puternică ar fi cu adevărat în pericol. Totuși, avem situații în legislație când instanța supremă examinează și chestiuni de fapt, însă asupra acestui aspect vom reflecta în altă parte.

Constituția cuprinde totalitatea regulilor de drept statornicite prin texte elaborate după o procedură deosebită și solemnă, față de procedura ordinară. Prim urmare, Legea Fundamentală se sprijină pe distincția între materiile legislative și cele constituționale, deoarece Constituția în sens formal poate statornici reguli juridice fundamentale privitoare la materii chiar din cele ce nu țin de esența unei Legi Fundamentale, în mod obișnuit, dar ale căror reguli juridice legislatorul înțelege să le însereze, din rațiuni politice superioare, în Constituție, pentru a le asigura mai multă stabilitate și să le acorde o protecție mai puternică, împotriva oricăror vicisitudini ce pot frământa lucrurile ordinare ale puterii legiuitoare [48, p. 62]. Aceste rațiuni se referă în mod implicit și la căile de atac, garantate prin prevederile art. 119 din Constituție, fapt ce ne face să credem că sintagma *„în condițiile legii”* se referă la dreptul legiuitorului de a prevedea regulile procesuale de exercitare a căilor de atac, dar nu și posibilitatea arbitrară de excludere a acestora din legislația națională.

Exercitarea căilor de atac, după modul prevăzut în legislația Republicii Moldova, permite de regulă un control judecătoresc doar la inițiativa părților. În temeiul articolului 20 din Legea privind organizarea judecătorească: *„hotărârile instanței judecătorești se pronunță în numele legii de către un singur judecător sau, după caz, cu votul majorității judecătorilor din complet, iar împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”* [190]. În vederea asigurării prevederilor constituționale, codurile de procedură penală și civilă, dar și Codul Contravențional sau cel de executare conțin reglementări privind căile de atac. Acestea pot fi exercitate doar în anumite condiții și cu respectarea unor termeni prevăzuți în lege. Spre exemplu, articolul 401 din CPP al R.M. prevede că: *„poate declara apel procurorul..., inculpatul..., partea civilă și partea civilmente responsabilă ..., martorul, expertul, interpretul, traducătorul și apărătorul.... și orice persoană ale cărei interese legitime au fost prejudiciate printr-o măsură sau printr-un act al instanței”* [170].

Într-un proces de judecată, oricare din părțile interesate sunt abilitate să declanșeze procedura judiciară, apelând la căile de atac, stabilite lege (art. 20, 26 și 119 din Constituție). Totuși, Constituția R.M. nu indică expres care ar fi aceste căi de atac, lăsând la discreția legiuitorului să stabilească ce căi de atac pot utiliza părțile în proces și persoanele cointerestate în fiecare situație concretă. Formula art. 119 din Constituție: „*împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [175] este una abstractă și oferă legiuitorului un câmp larg de discreție în instituirea sau înlăturarea unor căi de atac, în condițiile în care o lege organică poate fi adoptată sau abrogată mai ușor decât o normă constituțională.

De cealaltă parte, constituționalistul Ion Gruia considera că, pe lângă Constituție, avem și legi constituționale care aplică și dezvoltă principiile Constituției, ce satisfac cerințele unor texte pozitive din Constituție [48, p. 94]. Prin forma lor, ele sunt legi ordinare sau organice și pot fi modificate și abrogate în același mod ca și legile de nivelul corespunzător. Prin fondul lor aceste legi au ca punct de plecare un principiu sau un text constituțional [105, p. 11]. În consecință, aceste legi nu trebuie modificate oricum, ci numai cu respectarea acelor principii și texte constituționale, care le-au determinat apariția și nici nu pot fi abrogate oricum, ci doar înlocuindu-se cu alte legi care să poarte de la aceleași principii. În statele cu regim constituțional rigid, legile constituționale nu se judecă după fond ci după formă. În statele care au la baza existenței lor o Constituție, aceasta conține în general doar principii fundamentale de ordine, de disciplină, de legalitate, a căror aplicare se face, după circumstanțe, prin legi organice și/sau ordinare, dar care în dezvoltarea lor nu pot și nu trebuie să depășească ideea fundamentală a principiului constituțional pentru a evita conflictele dintre legile ordinare și cele constituționale care primează [53, p. 208].

În istoria Republica Moldova au existat situații când legiuitorul a lipsit părțile în proces și persoanele cointerestate de posibilitatea verificării legalității hotărârii de către o instanță ierarhică în grad. Până la modificările din CPP realizate prin Legea nr. 66 din 05.04.2012, alin. (3) al art. 452 CPP [258], legea reglementa că persoanele menționate în art. 313 alin. (1) CPP, precum și Procurorul General și adjuncții acestuia: „*pot declara recurs în anulare împotriva încheierilor irevocabile a judecătorului de instrucție cu privire la pornirea urmăririi penale, scoaterea persoanei de sub urmărire penală, încetarea urmăririi penale, clasarea cauzei penale și reluarea urmăririi penale*” [258] în cazurile prevăzute la art. 453 CPP.

Astfel, toate încheierile adoptate de către un judecător de instrucție în ordinea art. 313 CPP puteau fi supuse unui control judiciar în urma declanșării recursului în anulare, care se examina de Colegiul penal al Curții Supreme de Justiție.

Potrivit art. 1), pct. 144) din Legea nr. 66, prevederile expuse în alin. (2) și (3) din art. 452 CPP au fost abrogate. Parlamentul a exclus aceste prevederi din dorința de a asigura soluționarea mai rapidă a cauzelor care aveau ca obiect controlul judiciar declanșat față de acțiunilor și inacțiunile organelor de urmărire penală, în special asupra chestiunilor care abordau refuzul în pornirea urmăririi penale, încetarea urmăririi penale, scoaterea persoanei de sub urmărirea penală, clasarea unei cauzei penale și inclusiv reluarea urmăririi penale.

Drept consecință, „în urma modificărilor operate în CPP, *încheierile judecătorului de instrucție*, emise în baza art. 313 alin. (6) din Codul de procedură penală și adoptate pe marginea examinării plângerilor declarate împotriva ordonanțelor procurorului privind refuzul în pornirea urmăririi penale, scoaterea persoanei de sub urmărirea penală, încetarea urmăririi penale, clasarea cauzei penale și reluarea urmăririi penale, *constituiau hotărâri irevocabile* și nesusceptibile căilor de atac” [239].

Prin prisma modificărilor care au fost efectuate în CPP prin Legea nr. 46 din 27 martie 2014, în vigoare din 18 aprilie 2014, alin. (6) al art. 313 Cod de procedură penală a fost modificat având următoarea redacție: „*încheierea judecătorului de instrucție este irevocabilă, cu excepția încheierilor privind refuzul în pornirea urmăririi penale, scoaterea persoanei de sub urmărirea penală, încetarea urmăririi penale, clasarea cauzei penale și reluarea urmăririi penale, care pot fi atacate cu recurs la curtea de apel în termen de 15 zile de la data pronunțării*” [170]. În atare condiții, astăzi avem încheieri ale judecătorului de instrucție care sunt exceptate de la controlul judecătoresc, în ciuda faptului că acestea implică „o *prezumție de îndreptare pentru judecata ce va urma*” [39, p. 316].

Suprimarea dreptului de recurs sau a posibilității de a contesta o hotărâre făcând uz de o cale de atac, nu reprezintă altceva decât un abuz operat prin adoptarea unor legi organice sau ordinare. Lipsa unei prevederi în legea procesual penală prin care să se instituie o cale de atac împotriva tuturor încheierilor judecătorului de instrucție nu poate fi interpretată ca o încălcare a Constituției, din cauza faptului că art. 119 din Constituție oferă *părților interesate și organelor de stat competente* dreptul de a face uz de căile de atac, însă doar de cele *institute prin lege organică*.

În consecință, considerăm că dreptul de recurs trebuie să fie de ordin constituțional pentru a putea preveni și exclude asemenea erori ale puterii legiuitoare. Mai mult ca atât, motivul

determinant al introducerii acestui text în Constituție, constă în faptul că într-un *stat de legalitate* edificat prin Constituția din 1994, se impune în mod obligatoriu necesitatea verificării tuturor actelor jurisdicționale din punct de vedere a dreptului obiectiv. Odată cu proclamarea recursului ca fiind de ordin constituțional, Legea Fundamentală ar oprima adoptarea unor legi prin care să se ridice dreptul de recurs. Această dispoziție poate fi instituită pentru o mai mare garanție a prevenirii răpirii dreptului de recurs printr-o lege specială, fiindcă s-a considerat dintotdeauna că este mai bine ca părțile în proces să dețină beneficiul tuturor instanțelor [80, p. 556].

Recursul este posibilitatea care se oferă părților de a beneficia, în rezolvarea unui litigiu existent, în afară de instanțele de fapt, de o instanță de drept, menită să verifice modul de aplicare al dreptului obiectiv la speța judecată [75, p. 121].

Potrivit jurisprudenței consacrate a jurisdicției europene, drepturile protejate de Convenție creează pentru statele părți atât obligații negative cât și obligații pozitive, ultimele constând în adoptarea măsurilor necesare în vederea prevenirii violării drepturilor omului de către oricine. În conformitate cu principiul prevăzut de art. 13 al Convenției, *„statul trebuie să aibă mai întâi șansa de a redresa situația la care face referire prin propriile mijloace și în cadrul sistemului juridic național”* [207]. *„Epuizarea căilor de atac naționale impun faptul că statele nu pot fi atrase la răspundere în fața unui organism internațional înainte de a avea ocazia de a pune lucrurile la punct în propriul sistem juridic”* [204]. Astăzi, regimul legal al căilor de atac reprezintă o creație cu caracter general și obiectiv a legiuitorului, care poate modifica regimul existent, oferind o nouă reglementare exercițiului căilor de atac, ba chiar poate suprima unele dintre ele, iar o asemenea suprimare a unei căi de atac de către autoritatea legislativă, nu aduce nici o atingere articolului 119 din Constituție ținând cont de redacția actuală a acestuia și în condițiile unei interpretări înguste a sintagmei *„în condițiile legii”*.

Recursul ridicat la rang constituțional, reprezintă un mod obiectiv de asigurare a ordinii și legalității. Instanțele de fond în judecata lor, arată care este dreptul părților, însă instanțele de casare vădesc în mod impersonal și obiectiv care este dreptul tuturor, dreptul la general. Pe baza unei asemenea dispoziții constituționale, o lege organică sau ordinară nu va mai putea suprima dreptul de recurs, fiind obligată să-l recunoască și să asigure posibilitatea exercitării sale. Dacă totuși o lege organică sau ordinară nu ar ține cont de o atare prevedere constituțională, legea ar putea fi declarată neconstituțională din oficiu sau prin ridicarea excepției de neconstituționalitate. Dispoziția prin care recursul va fi ridicat la rang constituțional trebuie înțeleasă în sensul că, recursul poate fi organizat prin lege și la alte instanțe decât Curtea Supremă de Justiție, fără a se putea susține că prin aceasta se

aduce vreo atingere principiului constituțional al recunoașterii dreptului de recurs. În astfel de împrejurări, partea lezată în drepturi, în urma pronunțării unei hotărâri de către instanța de fond, ar fi în drept să declare recurs indiferent de dispozițiile legilor ordinare sau organice, adică legiuitorul nu va putea sustrage hotărârile instanței de fond de la controlul formal al unui organ judecătoresc ierarhic superior.

În concluzie, rațiunea existenței căilor de atac se bazează pe ideea că, judecata este supusă erorii, iar judecătorii sub cuvântul interpretării, substituie în hotărâre textul precis al legii cu voința lor arbitrară. În consecință, căile de atac sunt privite ca remedii procesuale cu ajutorul cărora ar putea fi înlăturate eventualele erori apărute într-un proces de judecată concret. Căile de atac implică o prezumție de corectare a erorilor pentru judecata ce va urma. Ele sunt mijloace legale prin care se declanșează un control judiciar, însă doar la cererea unei părți implicate în acel proces.

Importanța căilor de atac pentru înfăptuirea actului justiției a determinat legiuitorul constituant să reglementeze în Constituție articolele 20, 26 și 119, care oferă părților interesate posibilitatea de a contesta hotărârile instanțelor de judecată. Articolul 119 din Constituția R. Moldova este dezvoltat prin acte normative care permit dezvoltarea principiilor fixate în el. Aceste legi constituie un fel de progeneruri ale Constituției, deoarece Legea Supremă stabilește principii fundamentale și generale după care se organizează societatea. Astfel, dacă norma constituțională în materie are un caracter static, legile organice în domeniul reglementării căilor de atac au un caracter dinamic, însă modificările survenite trebuie să respecte spiritul normei fundamentale, care deși conține sintagma „*în condițiile legii*”, are în vedere condițiile procesuale de exercitare a tuturor căilor de atac, fără a constitui un impediment constituțional în vederea instituirii și exercitării oricărei căi de atac împotriva unor hotărâri judecătorești.

Când Constituția declară că dreptul de recurs este de ordin constituțional, nu face altceva decât să consacre un principiu, care în viața tuturor statelor, e considerat de ordin constituțional [55, p. 145]. Normele constituționale, ca și existența tuturor instituțiilor juridice și sociale, sunt și pot fi supuse unor neîntrerupte evoluții și unor neîncetate schimbări [41, p. 62].

Recursul este organizat pentru salvagardarea interesului public și el trebuie inserat expres în textul Constituției, pentru a lipsi puterea legiuitoare de posibilitatea discreționară de a exclude verificarea legalității unei hotărâri judecătorești prin suprimarea dreptului la recurs. Includerea recursului în Constituție nu ar consfinți un mod anume de exercitare a dreptului de recurs sau anumite reguli de procedură care să nu poată fi desființate sau modificate prin lege, ci ar garanta doar fondul dreptului, existența ca atare, în orice afacere litigioasă, lăsând legiuitorului întreaga

facultate de a reglementa și organiza modalitățile sau formele de procedură în care urmează a fi exercitat. Această garanție constituțională se impune și din considerentul că liantul moral între corpul judecătoresc și justiția unui stat este uneori destul de insignifiant pentru a se asigura împărțirea dreptății în mod echitabil și imparțial [71, p. 262].

Aceste rațiuni ne determină să propunem cu titlu de *lege ferenda* completarea art. 119 din Constituție după cum urmează: *dreptul de recurs este de ordin constituțional*.

2.3. Incursiuni istorice asupra regimului constituțional în materia căilor de atac

Principiul separării puterilor în stat era necunoscut în Principatele Române până în secolul XVIII inclusiv. Pentru a *împărți* dreptatea, domnitorul „*avea lângă dânsul o adunare, numită divan, compusă din boieri și clerici*” [100, p. 26]. În pofida faptului că exista *divanul* ca organ judiciar, hotărârile acestuia nu erau decisive. Am putea spune că în acele timpuri exista și o cale de atac, deoarece persoanele nemulțumite de hotărârea adoptată, puteau apela la noul domn, care în consecință avea dreptul de a adopta o nouă hotărâre pe marginea cazului judecat de către domnitorul destituit. În evoluția istoriei dreptului românesc se atestă și „*județul cu 12 pârgari judecând*” [9, p. 44]. După cercetarea documentelor, se adopta hotărârea convenită de către domnitor. Nu de puține ori se întâmpla ca același proces hotărât de domn, pentru a se asigura o stare de echitate în proces, să fie examinat și de către *Divanul domnesc* ca o instanță de apel. Domnitorul avea dreptul să adopte o hotărâre chiar dacă încălca legea materială. Pravila lui Vasile Lupu recunoaște acest drept domnitorului [97, p. 35].

Conflictele armate care au avut loc între Imperiul țarist și Imperiul otoman în perioada anilor 1768 – 1774, au adus influențe rusești în reorganizarea sistemului judecătoresc, care în Moldova a fost reformat datorită domnitorului Alexandru Moruzi, în anul 1792. În acea perioadă au existat următoarele grade de jurisdicție: judecătorii de județe (de ținut), departamente și Divanul domnesc.

Ținând cont de organizarea judecătorească existentă la finele secolului XVIII, putem concluziona că în Moldova se cunoșteau trei căi de atac: apelul, apelul la Divanul domnesc și revizuirea.

Un alt document din epocă, ce vorbește indirect despre existența căilor de atac, îl reprezintă *Planul sau forma de oblăduire republicească aristo-democraticească în Moldova, întocmit de logofătul Dimitrie Sturza*, în anul 1802. În capitolul II al acestui proiect de Constituție, este menționat că: „*Divanul Pravilnicesc... va vesti pedeapsă a fiștece vină...va avea putere a trage pe fiștecine ... la judecata sa... fără de nici o deosebire. Pân toate județele vor fi câte trei judecători*

pravilnicești, aleși acolo dăn boierii părții locului. Dar cei ce au fost în judecată, nemulțumindu-se după cercetarea și hotărârea cea făcută de judecătorii lor, la scaunul județului, vor avea voie să facă apelație la cei cinsprezece judecători ai Divanului Pravilnicescu... și după aceasta se va face și hotărâre cea de pe urmă...” [57, p. 60].

Aici putem aminti și proiectul de Constituție a Cărvunarilor care, ca o garanție de realizare a justiției, stabilește la punctul 31, că: *„nemulțumindu-se vreo parte cu hotărârea sau a judecătoriei, sau a isprăvniceii, acea parte să aibă slobod dreptul apelației, și atunci, după nemulțumirea ce va arăta-o în scris și sub iscălitură acea parte împotriva isprăvniceii sau judecătoriei, să-i puie zi de soroc pentru o vreme hotărâtă, ca să meargă la divanul al doilea, sau la cel criminalicesc, unde va fi pricina atârânătoare...”* [57, p. 246]. Din rândurile de mai sus, reținem ideea instituirii unei căi de atac echivalente cu cea a apelului de astăzi, de care putea face uz acea parte în proces care se considera nedreptățită după pronunțarea hotărârii primei instanțe [3, p. 34]. Punctele 25-27 din proiectul de Constituție ne ajută să înțelegem ce se avea în vedere prin divanul al doilea și cel criminalicesc.

Fiind instituit în Principatul Moldovei în anul 1831-1832 de către autoritățile imperiale rusești, Regulamentul Organic a fost aplicat în Principate oficial până în anul 1856, dar organizarea judecătorească stabilită prin intermediul acestui act constituțional, a dăinuit până în anul 1864, când a fost publicată în Monitorul Oficial al României Legea pentru organizarea judecătorească [189], care a fost prima lege de organizare judecătorească din istoria dreptului românesc. Din acest motiv, și în virtutea faptului că sudul Basarabiei a fost supus acestei jurisdicții, vom examina mai jos căile de atac instituite odată cu adoptarea Regulamentului Organic. Totuși, Constantin Stere considera că acest Regulament „lăsa mult de dorit în privința garanțiilor drepturilor individuale” [101, p. 78]. De fapt, ideea de constituție exista în Moldova începând cu finele sec. XVIII începutul sec. XIX, circulând foarte multe proiecte în acest sens, însă prima formă scrisă apare abia odată cu adoptarea Regulamentului Organic, însă dacă „am ține seama de ucazul imperial din Basarabia, Regulamentul Organic ar fi a doua Constituție” [101, p. 67].

În capitolul VIII al Regulamentului, sunt descrise instanțele judecătorești și căile de atac din Principatul Moldovei, și concomitent se stabilește faptul că puterea judecătorească este separată de cea executivă (articolele 279 – 366).

Prima instanță, ca instanță de fond, se numea „tribunalul de ținut (județ)” [9, p. 198] unde se examinau *pricinile civile, penale și comerciale de prin fiecare parohie*. Actele judecătorești erau

emise în numele domnitorului, care la rândul său „numea judecătorii dintre boierii pământeni, iubitori de dreptate și ispitiți în magistratură” [73, p. 188].

Aceste tribunale judecau pricinile atribuite în competența lor, încasând în acest sens și o taxă de stat, iar executarea hotărârilor era pusă tot pe seama acestora. Existau, concomitent și tribunale specializate, precum Tribunalul de comerț din Galați și Tribunalul de poliție din Iași.

Tot ca primă instanță, trebuie să amintim și judecățile satești, instanțe formate din preotul satului și trei jurați, aleși de localnici din cele trei straturi ale satului: fruntași, mijlocași și codași, care în fiecare duminică după Sfânta Liturghie, se adunau în casa preotului și judecau micile pricini dintre săteni. În sarcina acestei instanțe era obligația de conciliere a părților. Dacă acest lucru nu se reușea, atunci președintele completului dădea părților o mărturie pentru a merge la tribunalul județean. Judecățile satești examinau pricinile ce nu depășeau o valoare de 10 – 15 lei, și executau hotărârile pe loc.

Regulamentul Organic a prevăzut apelul ca o cale de atac și a stabilit unele limite în exercitarea acestuia. Astfel, „în apel erau primite toate pricinile examinate în prima instanță, obiectul cărora depășea sume mai mari de 1500 lei” [73, p. 199]. Cererea de apel, era semnată de apelant și depusă la cancelaria Divanului de apelație. În Principatul Moldovei existau două „Divanuri de apelație: Divanul Țării de Sus care examina cererile de apel depuse împotriva hotărârilor emise de Tribunalele de județ din Suceava, Botoșani, Neamț, Roman, Dorohoi și Iași și Divanul Țării de Jos unde se examinau cererile de apel depuse împotriva hotărârilor emise de Tribunalele de județ din Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Fălciu, Vaslui, Ismail și Cahul” [73, p. 200].

O altă cale de atac reglementată de Regulamentul Organic este apelul la Divanul Domnesc. Apelul la Divanul Domnesc reprezenta ultima cale de atac și putea fi depus în termen de 60 de zile din momentul aducerii la cunoștință a hotărârii atacate. Cu acest tip de apel se contestau hotărârile adoptate de Divanul de Apelație. Divanul Domnesc își avea sediul în orașul Iași, fiind organizat în complete formate din patru judecători, toți numiți de domnitor.

În general, Regulamentul Organic nu prevedea nici o cale extraordinară de atac. Dar existau anumite proceduri, care după formă și conținut se asemănau întocmai unei căi extraordinare de atac și constau în rejudecarea unui proces, atunci când acest fapt era dispus de către domnitor. Astfel, atunci când doi judecători din Divanul Domnesc, în urma examinării unei cereri de apel, adoptau o poziție diferită față de ceilalți doi judecători din complet, în cadrul unui proces unde primele două

instanțe au pronunțat hotărâri diferite, inculpatul putea cere prin jalbă [9, p. 187] domnitorului, cercetarea din nou a procesului.

În anul 1848 Mihail Kogălniceanu a elaborat un proiect de Constituție, conform căruia se instituiau următoarele căi de atac: apelul, recursul și revizuirea. În această ordine de idei, articolul 71 din proiectul de Constituție stabilea că: „*o curte de casație se va statornici spre revizuirea formelor păzite de instanțele de jos*” [11, p. 571].

Căile de atac aplicabile în sudul Basarabiei: 1856 – 1878. Cahul, Bolgrad și Ismail sunt cele trei județe care, în urma Tratatului de la Paris, au fost retrocedate Moldovei de către Rusia. Odată cu unirea Principatelor, în anul 1859, acest teritoriu va intra în componența noului stat România, numit până în 1866 „*Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești*”. Abia în 1878, România a fost constrânsă să cedeze acest teritoriu Imperiului Țarist.

În această perioadă de timp a avut loc Conferința de la Paris dintre Puterile garante, care a dat României o constituție politică. Convenția de la Paris a obligat noul stat apărut în estul Europei, să înființeze o Curte de Justiție și Casație, cu sediul la Focșani [81, p. 164], care reprezenta forul suprem în stat. Această măsură a redus considerabil atribuțiile judecătorești ale domnitorului, Curtea de Justiție și Casație devenind astfel forul judecătoresc suprem al noului stat.

Articolul 38 al Convenției de la Paris stabilea că: „*se va înființa o Înalță Curte de Justiție și Casațiune, comună ambelor principate. Ea va rezida la Focșani. Se va regula printr-o lege constituirea ei. Membrii săi vor fi inamovibili*” [43, p. 3]. Prin Înaltul Decret domnesc nr. 82 din 11 februarie 1862 erau numiți primii membri ai Înaltei Curți de Casație și Justiție în frunte cu prim-președintele Vasile Sturza și cei trei președinți de secție, care au depus jurământul în fața domnitorului Alexandru Ioan Cuza [43, p. 3].

Constituția din 1866 a fost decretată, sancționată și publicată în Monitorul Oficial al României la data de 01.07.1866, suferind ulterior modificări la 13 octombrie 1879 și 8 iunie 1884. Articolul 36 din Constituție conține reglementări despre instituirea puterii judecătorești și despre independența acestei puteri: „*puterea judecătorească se exercită de curți și tribunale. Hotărârile și sentințele lor se pronunță în virtutea legii și se execută în numele Regelui*” [96, p. 18].

Căile de atac propriu-zise, ce puteau fi exercitate în sudul Basarabiei în perioada amintită mai sus, erau: *apelul* (județul Cahul se afla în circumscripția Curții de Apel Focșani [strămutată ulterior la Galați]), *recursul* (introdus până la adoptarea Constituției din 1866) și *contestația în anulare*, *revizuirea* și *recursul în casare*, ultimele fiind instituite odată cu adoptarea Codului de Procedură Civilă din 1865 și a Codului de Procedură Penală din 1864. De fapt, constituționalistul

C. Dissescu amintea în lucrările sale că din anul 1839, „*începe epoca de imitațiune a legislațiunii franceze*” [36, p. 365].

Evoluția căilor de atac în perioada țaristă 12.05.1812 – 27.03.1918. Atunci când Basarabia a fost cucerită de ruși, instanțele de judecată naționale au mai existat o scurtă perioadă de timp. După Pacea de la București, în Regulamentul organizării administrației provizorii în Basarabia din 23 iulie 1812 se menționa că „*locuitorii Basarabiei își păstrează legile lor. Provincia Basarabia avea în componența sa următoarele județe: Hotin, Soroca, Bălți, Bender, Orhei, Chișinău, Cahul, Ismail și Cetatea Albă*” [150, p. 158].

În momentul în care Imperiul Rus a ocupat Basarabia, regimul juridic țarist nu era organizat în jurul unei constituții scrise, aceasta fiind adoptată în 1906. Totuși, Imperiul Rus adoptase o Culegere de Legi Fundamentale ale Statului, care cuprindea și secțiunea *Legile fundamentale ale statului*, act normativ ce deținea locul unei Legi fundamentale.

În Basarabia țaristă existau câteva căi de atac: „*opoziția* (de ea putea face uz partea ce nu se prezentase în proces în momentul pronunțării hotărârii, timp de 14 zile din momentul primirii reale a extrasului din hotărâre), *contestafia*, *apelul* (cererile de apel erau examinate de către Tribunalul civil din Chișinău, însă în perioada țaristă, Curtea de Apel de la Odessa a constituit cea de-a doua instanță de fond pentru examinarea cererilor de apel în materie civilă. Curtea de Apel de la Odessa examina cererile de apel depuse împotriva hotărârilor emise de Tribunal), *plângerea* (prin care se contestau încheierile primei instanțe prin care judecătorul refuza primirea cererii de chemare în judecată), *recursul*, numit și „apelul la senat” instituit la 29 aprilie 1818, a fost o inovație procesuală pentru Basarabia, deoarece anterior hotărârea unui Tribunal nu putea fi contestată la o instanță supremă. În perioada cuprinsă între 29.04.1818 și 03.08.1825 cererile de recurs împotriva hotărârilor adoptate de Tribunalul Chișinău, se depuneau în adresa Consiliului Suprem Basarabean, cu sediul la Chișinău, însă ulterior, aceste cereri erau depuse la Tribunalul civil, care la rândul său, era obligat să traducă dosarul în limba rusă și să-l transmită la Departamentul al doilea al Senatului din Sankt-Petersburg” [150, p. 162]. *Revizuirea* a fost singura cale de atac extraordinară aplicabilă în Basarabia țaristă.

Articolul 9, capitolul XI din Constituția țaristă de la 1906 stipula: „*Curtea Supremă a Imperiului Rus este organul ierarhic suprem în examinarea pricinilor civile, penale, administrative și a celorlalte pricini...*” [253]. Instanța supremă era în drept să exercite controlul judecătoresc al hotărârilor judecătorești prin intermediul normelor procesuale existente în Imperiul Rus. În acest fel, prin Constituție se asigura existența căilor de atac și posibilitatea exercitării acestora de către

persoanele cointerestate. Totuși, schimbări esențiale în existența căilor de atac, după adoptarea Constituției imperiale din 23.04.1906, nu au survenit [150, p. 164].

Căile de atac în perioada interbelică. Odată cu reunificarea României, pe lângă multe chestiuni de organizare economică, politică și administrativă a fost ridicată și problema reformării și organizării justiției în teritoriile reunite, inclusiv în Basarabia. Deși era firesc ca legile României să fie aplicate imediat și în provinciile reunite, totuși „acest lucru nu a fost posibil de realizat imediat. Astfel, articolul 5 din Actul Unirii stabilea că: *legile locale rămân în vigoare [...] și vor putea fi schimbate de Parlamentul Român numai după ce vor lua parte la lucrările lui și reprezentanții Basarabiei*” [45, p. 4]. Preocuparea legiuitorului moldovean de la 1918 față de dreptul și justiția locală a fost confirmată și de organul executiv al Basarabiei. Astfel, în programul de activitate al Consiliului Directorilor al Basarabiei (Guvernul Basarabiei), făcut public la 10 aprilie 1918, acesta își propunea: „*reîntocmirea legilor [...], întocmirea judecătii de apel și de casație [...], naționalizarea instanțelor judecătorești, pregătirea planurilor de legi și îmbunătățirea stării materiale a personalului din justiție*” [159, p. 14].

Începând cu 27 martie 1918 și până la 29 martie 1923, pe teritoriul Basarabiei s-au aplicat prevederile Constituției României din 1866, care în temeiul articolelor 3, 104 și 105 stabilea particularitățile generale ale organizării judecătorești a statului român.

În mod special, printr-un Decret Regal din 04 mai 1919 s-au extins dispozițiile Codului Penal român, ale celui de procedură penală și Regulamentul pentru administrarea publică pentru funcționarea Curților cu Jurați. Cel din urmă prevedea că „*dispozițiile codurilor române penale și de procedură penală ... se aplică și în teritoriul Basarabiei... Competența legislațiunei Curților cu Jurați din Basarabia este aceea prevăzută de art. 105 din Constituție*” [171]. Cu începere de la 1 iunie 1919, urmau să fie aplicate prevederile acestui Decret Regal, iar dosarele aflate în stadiu de examinare la Camerele de punere sub acuzare de pe lângă Curtea de Apel Chișinău și procesele penale pendinte înaintea Curților cu Jurați urmau să fie repartizate conform regulilor de competență și procedură prevăzute de Constituție și celelalte acte normative române.

Analizând normele din Codul de Procedură Penală, dar și cele din Codul de Procedură Civilă, constatăm că în perioada respectivă existau următoarele căi de atac: *apelul* [171], *oposiția* (cale de atac pentru care putea opta, în principal, persoana condamnată în lipsă), *recursul*, *conestația în anulare*, *recursul în casare*, *revizuirea*, *recursul în interesul legii* și *recursul în anulare*.

Este oportun de specificat că articolul 103 din Constituție stipula „*despre dreptul de recurs în casare pentru ca pe viitor, prin intermediul unor legi ordinare să nu se ridice acest drept privit ca indispensabil pentru a asigura legalitatea hotărârilor judecătorești ale instanțelor de fond*” [2, p. 387].

Efectuând o retrospectivă asupra organizării judecătorești din acea perioadă, pentru a putea înțelege mai ușor existența și aplicabilitatea căilor de atac, vom aminti despre existența:

a) Judecătoriilor de plasă;

b) Tribunalele de județe care funcționau în fiecare capitală de județ, cum ar fi Tribunalul din Ismail, Lăpușna, Orhei, Cernăuți etc. [88, p. 384];

c) Curților de apel. Inițial au existat patru curți de apel, însă după reîntregirea României au fost înființate alte 8 curți de apel organizate în departamente [44, p. 67], dintre care enumerăm pe cele din Chișinău și Cernăuți. În temeiul articolului 41 din Legea de organizare judecătorească, adoptată la 22 august 1938, Curtea de Apel din Cernăuți cuprindea tribunalele Câmpulung, Cernăuți, Dorohoi, Hotin, Rădăuți, Storojineț și Suceava, iar în circumscripția Curții de Apel din Chișinău intrau tribunalele din Bălți, Cetatea Albă, Lăpușna, Orhei, Soroca și Tighina. La rândul lor, tribunalele din Ismail și Cahul făceau parte din circumscripția Curții de Apel Galați [148, p. 155].

d) Înalta Curte de Casație și Justiție, unică pentru statul român, constituită inițial în Focșani, iar mai apoi strămutată la București [69, p. 270].

Modul în care erau organizate instanțele judecătorești în perioada interbelică ne ajută să înțelegem instituirea și evoluția căilor de atac. România interbelică a moștenit în mare parte căile de atac din Vechiul Regat cu anumite particularități, și care au existat până în anul 1923 sub imperiul Constituției din 1866. În această perioadă au existat căi de atac ordinare și căi de atac extraordinare. Din prima categorie făceau parte:

➤ **Apelul.** Calea de atac apelul, în cadrul procedurii penale, era exercitată (între 27.03.1918 – 19.03.1936) în baza Codului de Procedură Penală din 02.12.1864, aplicabil în Basarabia în temeiul Decretului Regal din 1 iunie 1919, care extindea aplicarea acestei legi procedurale pe teritoriul Basarabiei. Codul de Procedură Penală prevedea calea de atac apelul și pentru sentințele pronunțate în cazuri contravenționale. Astfel, conform art. 141 CPP: „*tribunalele polițienești, propriu zise, polițaii și sub-prefecții sunt singuri competenți a judeca (...) contravențiile comise în comuna reședinței lor*”. De asemenea, cu apel puteau fi atacate sentințele date în materie corecțională, însă de această dată, cererea de apel se depunea la Curtea de Apel din circumscripția căreia se afla tribunalul. Odată pronunțate aceste sentințe, puteau fi atacate cu apel de cel care se considera

nedreptățit la Tribunalul corecțional al Județului în termen de 10 zile. La rândul său, Codul de Procedură prevedea calea ordinară de atac apelul ce putea fi declarat împotriva sentințelor date de tribunal în prima instanță. Cărțile de judecată erau supuse apelului la tribunal, iar termenul pentru această cale de atac era de 15 zile. Atragem atenția că cererea de apel putea fi declarată și împotriva ordonanței prezidențiale în termen de 5 zile, aceasta fiind înaintată spre examinare la tribunal.

➤ **Opoziția** – era o cale de atac pentru care putea opta, în principal, persoana condamnată în lipsă. Această cale de atac ordinară a fost instituită și prin adoptarea Codului de Procedură Civilă din 09.09.1865 și s-a aplicat atât în județele din sudul Basarabiei între 1856 și 1878, dar și în perioada interbelică pe cuprinsul întregii Româнии. Despre esența ei vom aborda în continuare.

➤ **Recursul.** Deciziile curților de apel și sentințele tribunalelor pronunțate în materie criminală, corecțională și polițienească, față de care s-au epuizat toate căile de atac ordinare, puteau fi atacate cu recurs de către persoana condamnată sau după caz, de Ministerul Public. Ca o garanție a principiului privind accesul la justiție, legiuitorul a statuat în art. 409 CPP faptul că, recursul Ministerului Public, în caz de achitare, nu poate vătămă niciodată pe acuzatul achitat. Recursul ordinar era instituit și de Codul de Procedură Civilă din 09.09.1865, prevederile căruia s-au aplicat până la ocuparea Basarabiei de către bolșevici. Așadar, cu recurs se contestau sentințele date de tribunal ca instanțe de apel sau în primă instanță fără drept de apel, precum și hotărârile date de jurisdicțiile înființate prin legi speciale. Termenul declarării recursului era de 15 zile, chiar dacă prin legi speciale era dispus altfel. Tot ca o cale ordinară de atac era și recursul declarat împotriva ordonanței de adjudecare a bunurilor în urma unei licitații. Această cale de atac era prevăzută de art. 551 CPC din 09.09.1865 și era prescrisă în termen de 40 de zile. Recursul împotriva ordonanței de adjudecare se examina de către instanța de Apel. Recursul în casație se depunea întotdeauna în atenția Înaltei Curți de Casație și Justiție. În materie procesual civilă, recursul depus împotriva deciziilor definitive adoptate de curțile de apel se examinau de către Înalta Curte de Casație.

Până la aplicarea uniformă a legislației românești pe teritoriul Basarabiei și până la adoptarea noii Constituții din 1923, a fost emis un Decret Regal prin care s-a dispus ca: *sub rezerva ratificării ulterioare a Corpurilor legiuitoare, recursurile pendinte la desființata Casație Gubernială se vor rezolva de către tribunalele de județ, potrivit competenței lor teritoriale. Ele vor judeca în ce privește mijloacele de casare, după regulile prevăzute în legile ruse respective.*

Revenind la ideea enunțată anterior, menționăm exhaustiv căile extraordinare de atac:

➤ **Contestația în anulare.** Conform prevederilor art. 317 CPC al României adoptat în 1865, hotărârile irevocabile puteau fi atacate printr-o contestație în anulare, atunci când nu fusese

respectată procedura citării legale și/sau când a fost pronunțată o hotărâre judecătorească cu încălcarea normelor cu privire la competență. Fiind o cale extraordinară de atac, petentul putea face uz de contestația în anulare doar dacă invocase motivele amintite mai sus în cererea de recurs, iar instanța de judecată le-a respins, în condițiile în care avea nevoie de verificări de fapt, sau în situația în care recursul era restituit fără examinare în fond. Contestația în anulare era depusă la instanța a cărei hotărâri se ataca.

➤ **Revizuirea** – reprezenta o altă cale extraordinară de atac care a existat în perioada amintită mai sus iar aplicarea ei s-a extins și pe teritoriul Basarabiei. În procedura penală, revizuirea era consfințită prin Titlul III, Capitolul III, articolele 445-449 a Codului de Procedură Penală. „Revizuirea era admisă atunci când existau decizii ce nu se conciliau, spre exemplu existau două decizii prin care se condamnau persoane diferite pentru aceeași faptă. În această situație, revizuirea avea efect suspensiv. În procedura civilă, revizuirea putea fi depusă în termen de o lună împotriva hotărârilor rămase definitive în instanța de apel sau prin ne apelare, precum și împotriva unei hotărâri date de o instanță de recurs atunci când evocă fondul. De regulă, cererea de revizuire se depunea la instanța care a emis hotărârea rămasă definitivă și a cărei revizuire se cere” [148, p. 158], iar atunci când în aceeași instanță existau două hotărâri diametral opuse în una și aceeași pricină, atunci cererea de revizuire se depunea la instanța ierarhică în grad.

Au existat precedente în această perioadă când actul de justiție s-a realizat prin folosirea revizuirii drept cale extraordinară de atac. Astfel, Ițic Rubinștein a depus o cerere de revizuire împotriva Deciziei Comisiei Arbitrare de pe lângă Curtea de Apel Chișinău nr. 169/1924 în cauza cu *Nuchîm Atațchi*. Prin ordonanța definitivă nr. 161/1924 a Cabinetului I Instrucțiune Tribunalul Chișinău precum și prin rechizitoriul aceluiasi parchet s-a constatat faptul că, certificatul Administrației Financiare Chișinău, de care s-a servit reclamantul în fața Comisiei Arbitrale câștigând procesul și obținând majorarea chiriei de la 6000 lei la 23600 lei anual, era un certificat fals. Pentru a ajunge la această soluție instanța de fond a constatat, pe baza certificatului Administrației Financiare Chișinău nr. 16763/1924, prezentat în cauză de intimat, că chiria de bază în anul 1914 era în sumă de 1350 ruble, pe care înmulțind-o cu coeficientul legal, fixează chiria la suma de 23625 lei anual. Având în vedere faptul că certificatul nr. 16763/1924 constituie un fals, Înalta Curte de Casație, în temeiul Deciziei Nr. 1909 din 12 martie 1926, considera că în temeiul art. 794 Cod de Procedură Civilă rusă, cererea de revizuirea este admisibilă ori de câte ori actul pe care s-a bazat hotărârea instanței, a fost declarat fals. Motivul revizuirii fiind unul similar cu cel prevăzut

de legislația procesuală românească, era pentru prima dată când Înalta Curte de Casație se pronunța într-o astfel de speță, sub imperiul legislației din Basarabia.

- **Recurs în interesul legii.** Această cale extraordinară de atac a fost aplicată pentru prima dată pe teritoriul Basarabiei după adoptarea Codului de Procedură Civilă din 09.09.1865. Acest recurs special putea fi declarat de Ministerul Public direct sau la cererea Ministrului Justiției, în adresa Curții de Casație, pentru încălcarea legii.
- **Recurs în anulare.** În temeiul art. 330 CPC a României din 09.09.1865, Ministerul Justiției, direct sau prin mijlocirea procurorului general al Curții de Casație, avea dreptul de a declara recurs în anulare înaintea acestei instanțe, împotriva hotărârilor și actelor prin care judecătorii au depășit puterea ce le este dată prin lege sau au săvârșit infracțiuni cu ocazia examinării pricinilor respective.

În urma adoptării Constituției din 27 februarie 1938, în legislație a fost introdus *recursul extraordinar, opoziția și contestația la executarea hotărârilor de condamnare*, însă prin lege au fost excluse contestația în anulare și recursul în interesul legii.

Căile de atac în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. În perioada ocupației sovietice, pe teritoriul RSSM au existat două constituții. Prima Constituție socialistă a fost aprobată la 10.02.1941, iar cea de-a doua Constituție socialistă a fost adoptată în RSSM la 15.04.1978, imediat după adoptarea Constituției Uniunii Sovietice din 12 aprilie 1978.

De fapt, constituțiile RSSM erau copii fidele a celor unionale. În virtutea acestor fapte istorice, vom aminti inițial despre căile de atac ce au existat sub imperiul Constituției din 10.02.1941, după care ne vom referi la căile de atac existente după adoptarea Constituției din 1978 și până la adoptarea Declarației de Independență a R.M., deoarece după această dată, codurile de procedură socialiste au suferit modificări importante.

Prima Constituție a RSSM, adoptată la 10.02.1941, stabilea faptul că: „*justiția în RSSM se desfășurează de Judecata Supremă și judecățile norodnice, de asemenea de judecățile speciale ale URSS, care se creează după hotărârea Sovietului Suprem al URSS*” [174, p. 25].

Justiția se desfășura de către Judecătoria Supremă a RSSM, de judecătoriile raionale populare și de către judecătoriile speciale ale URSS. În perioada primilor ani de ocupație sovietică, pe teritoriul RSSM s-au aplicat codurile de procedură ucrainene, fapt ce a adus o atingere gravă principiului constituțional privind accesul la justiție. Sub imperiul acestei Constituții existau următoarele căi de atac: *cerere în casație* (formulată împotriva hotărârilor judecătoriilor norodnice și împotriva hotărârilor Judecătoriei Principale a RSSM și ale judecătoriilor regionale), *protest în*

casafie (aceeași cerere în casare, doar că putea fi declarată de procuror), *plângerea particulară* (prin care se atacau încheierile instanței de judecată ce făceau imposibilă desfășurarea pe mai departe a procesului) și *revizuirea* (care putea fi cerută de procurorul republicii, adjunctul acestuia și procurorul Judecătoriei Supreme a RSSU).

Sub auspiciile Constituției RSSM din 15.04.1978 [250], existau următoarele căi de atac: *protestul particular* instituit în cadrul procedurii civile [168, p. 99], *protestul* declarat de procuror împotriva hotărârilor instanței de fond considerate ilegale sau neîntemeiate, *recursul particular* ce putea fi declarat împotriva încheierilor particulare ale instanței de judecată cu privire la pornirea unui proces penal, *recursul în casare* - prin care se contestau sentințele, încheierile și ordonanțele instanțelor de fond. La fel și sentințele Tribunalului Militar puteau fi atacate cu recurs în casare tot la Judecătoria Supremă a RSSM. De asemenea au existat *protestul în supraveghere* ca o cale extraordinară de atac (aceasta putea fi declarată de un număr limitat de persoane oficiale împotriva hotărârilor, încheierilor și deciziilor rămase definitive ale tuturor instanțelor de judecată ale RSSM) și *revizuirea* [168, p. 139], aplicabilă atât în procedura civilă, cât și în cea penală [166, p. 329].

Ca o concluzie, putem menționa faptul că, în perioada sovietică nu a existat calea de atac apelul și respectiv nu au existat Curțile de Apel. Faptul că în Constituție nu se garanta cetățenilor accesul liber la justiție dar și calitatea actului de justiție vorbesc de la sine despre arbitrariul ce a existat în instanțele sovietice. Prevederile Constituției RSSM din 15.04.1978, cu modificările ulterioare, s-au aplicat pe teritoriul țării noastre până la adoptarea Constituției Republicii Moldova din 29.07.1994. CPC din 1964 a RSSM, cu excepția unor modificări, a reglementat relațiile din domeniul justiției civile până la adoptarea noului CPC din 2003 [138, p. 16].

Potrivit art. 119 din Constituția R. Moldova: „*împotriva hotărârilor judecătorești părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [175]. Legislația națională a instituit căi ordinare (apelul și recursul) și extraordinare de atac împotriva hotărârilor judecătorești neîntemeiate sau nefondate, precum: revizuirea și demersul în interesul legii, în vederea contestării hotărârilor instanțelor judecătorești și a verificării legalității acestora, aspect care va fi tratat în continuare.

2.4. Regimul juridic al căilor de atac

După cum s-a menționat, articolul 119 din Constituție prevede că: „*împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [175]. Dreptul constituțional, la exercitarea căilor de atac, se află într-o legătură

directă cu modul de organizare ierarhică a instanțelor judecătorești și asigură realizarea principiului dublului grad de jurisdicție. Instituirea căilor de atac decurge din necesitatea de a verifica activitatea desfășurată de instanțele judecătorești, deoarece, în cazul când aceasta nu corespunde legii și situației de fapt, aduce grave prejudicii unor drepturi fundamentale ale cetățenilor, cu *„implicații negative și asupra societății”* [106, p. 297]. „Căile de atac sunt definite în doctrină ca mijloace juridice procesuale prin intermediul cărora se poate solicita verificarea legalității și temeiniciei hotărârilor judecătorești și, în final, remedierea erorilor comise” [156, p. 7].

Potrivit prevederilor art. 20 din Legea privind organizarea judecătorească: *„hotărârile instanței judecătorești se pronunță în numele legii, împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”* [190]. Similar, în vederea asigurării realizării dispozițiilor constituționale și ale actelor internaționale în materie, CPC, CPP și Codul Contravențional conțin prevederi normative în materia căilor de atac. În particular, art. 15 din CPC amintește că: *„participanții la proces și alte persoane interesate ale căror drepturi, libertăți ori interese legitime au fost încălcate printr-un act judiciar pot exercita căile de atac împotriva acestuia în condițiile legii”* [169]. Codurile de procedură și alte acte normative prevăd și ele căi de atac ordinare și extraordinare.

Căile ordinare de atac – acele căi de atac care pot fi exercitate de partea interesată fără a fi necesar să se încadreze în anumite motive strict prevăzute de lege, cum ar fi spre exemplu apelul [15, p. 319].

Căile extraordinare de atac – care sunt îndreptate împotriva hotărârilor judecătorești definitive, cum ar fi: revizuirea, demersul în interesul legii. Între căile extraordinare de atac menționate există deosebiri importante care vizează subiectele ce le pot exercita și instanțele de judecată competente de a le soluționa. Căile de atac sunt calificate drept extraordinare atunci când pentru punerea lor în mișcare sunt reglementate condiții concrete, iar lista recurențelor este expres indicată prin lege.

Apelul. Codul de Procedură Civilă și cel de procedură penală nu conțin o definiție a apelului, iar doctrina autohtonă se raportează preponderent la autorii români, ruși și francezi. Apelul reprezintă calea de atac ordinară, comună, devolutivă și suspensivă de executare, de reformare, „prin care partea lezată în drepturi de hotărârea pronunțată de instanța de fond sau, după caz, procurorul, solicită instanței ierarhic superioare desființarea sau modificarea hotărârii atacate” [87, p. 19].

Ioan Leș este de opinie că: *„apelul formează o cale ordinară de atac prin intermediul căreia oricare dintre părți poate solicita unei jurisdicții superioare reformarea hotărârii pronunțate de*

instanța de fond, acesta fiind adeptul unei definiții generale în defavoarea celei exhaustive care enunță toate cerințele și caracterele unei căi de atac” [63, p. 538]. Fără a insista prea mult asupra noțiunii, vom releva faptul că, instanța supremă oferă următoarea definiție a apelului: *„cale de atac ordinară, care poate fi folosită împotriva hotărârilor pronunțate asupra fondului de către o instanță judiciară inferioară, pentru ca pricina să fie supusă unei noi judecăți, în vederea reformării hotărârii nedefinitive*” [67, p. 383]. Apelul este o cale de atac, stabilită și reglementată prin lege, *„deopotrivă ordinară, devolutivă și suspensivă de executare (dacă legea nu prevede altfel), declanșată de către persoanele abilitate prin lege cu acest drept. Această cale de atac conferă instanței ierarhic superioare investite cu soluționarea apelului, pe lângă competența verificării legalității și temeiniciei hotărârii atacate, și unele atribuții de judecată ale primei instanțe*” [138, p. 14].

Calea de atac apelul este reglementată, ca regulă, în legislația procesual civilă și penală. Existența acestei căi de atac este indispensabilă actului de justiție, deoarece activitatea judecătorească nu poate fi concepută în afara erorilor umane de interpretare și de violare a legii. Două motive ar explica, spunea George Tocilescu, necesitatea apelului: *„mai întâi apelul permite a se corecta eroarea sau nedreptatea care se poate strecura în hotărârea primilor judecători; al doilea: hotărârea care este dată de judecători mai depărtați de părți și sustrași de la influențele locale, asupra unui proces limpezit și simplificat deja prin primele dezbateri, are mai multă autoritate decât hotărârea dată de judecătorii de la prima instanță, mai ales dacă ea este pronunțată de judecători mai mulți la număr, mai în etate și mai cu experiență. Tăria prezumției că acești judecători sunt mai luminați, mai experimentați și mai imparțiali depinde de legea de organizare judecătorească a fiecărui stat. Dacă se vor găsi la curțile de apel judecători la care știința, experiența și moralitatea să nu corespundă cu gradul lor ierarhic, aceasta nu este vina instituției apelului ci a puterii care îi numește acolo unde nu sunt demni de a sta*” [110, p. 94].

Dreptul de apel oferit părților în proces, reprezintă o motivație puternică pentru magistrați de a depune toate eforturile în vederea examinării eficiente și corecte a cauzei. Din aceste considerente, dreptul de apel trebuie acordat părții căreia i-au fost lezate drepturile și interesele prin hotărârea pronunțată, iar exercițiul apelului nu poate fi evitat decât prin existența unor judecători integri în instanțele de fond, care să fie independenți și cu o pregătire intelectuală pe măsură.

Apelul este o cale de atac ce are menirea de a pune în valoare principiul constituțional al dublului grad de jurisdicție, iar natura sa juridică decurge din această împrejurare. Potrivit acestui principiu universal acceptat, orice litigiu poate trece, după o primă judecată, în fața unei instanțe

superioare spre a fi rejudecat într-o nouă fază procesuală, care este continuarea aceluiași proces [61, p. 324]. Totuși textul articolului 119 din Constituție nu prevede expres existența acestei căi de atac, oferind Parlamentului dreptul a institui sau exclude *apelul* prin legile sale. În consecință, Codul Contravențional nu reglementează calea de atac *apelul* împotriva hotărârilor pronunțate de instanțele de fond, la fel ca și Legea insolvenței care la un moment dat a renunțat la reglementarea acestei căi de atac, asigurând însă posibilitatea recurării hotărârilor pentru verificarea legalității lor [188]. Această stare de lucruri nu este contrară articolelor 20 și 119 din Constituție în condițiile în care legiuitorul a prevăzut calea de atac *recursul*, fapt care garantează persoanei afectate în drepturile sale accesul liber la justiție prin recurarea unei hotărâri ilegale. În practica judiciară „cu privire la hotărârea contravențională se observă o lipsă de unitate și omogenitate, deoarece recursurile contravenționale sunt examinate de curțile de apel ca instanțe de recurs, fapt ce creează o situație total diferită în raport cu dosarele penale, civile și administrative ce sunt soluționate de CSJ, unica instanță supremă comună în sistemul judecătoresc” [137, p. 291].

Legea oferă dreptul de a declara apel în primul rând participanților la proces. Apelul este reglementat de articolele 357-396 din Codul de procedură civilă și de articolele 400-419¹ din Codul de Procedură Penală al R. Moldova. Codul Administrativ prevede că „hotărârile judecătoriale adoptate în contenciosul administrativ pot fi contestate cu apel, având reguli procesuale proprii, și improprii Codului de Procedură Civilă” [164].

În temeiul art. 360 CPC: „*sunt în drept să declare apel părțile și alți participanți la proces, reprezentantul împuternicit al apelantului, martorul, expertul, specialistul, interpretul și reprezentantul în partea ce ține de cheltuielile de judecată ce li se cuvine. Procurorul, autoritățile publice, organizațiile și cetățenii care apără în proces drepturile altor persoane sunt în drept să declare apel doar în pricinile intentate de ele conform legii*” [18, p. 223]. Legislația procesual civilă a instituit *apelul incident* care permite intimatului ca, „după expirarea termenului de apel, să depună apel în scris, inclusiv în formă electronică prin intermediul Programului integrat de gestionare a dosarelor, în același proces în care se examinează apelul depus de apelant” [169]. În procedura civilă, cu apel „*pot fi atacate hotărârile pronunțate în primă instanță de judecătoria (inclusiv în cauzele examinate conform Codului Administrativ) și hotărârile pronunțate în primă instanță după reexaminarea cauzei*” [15, p. 328].

În procedura penală: „*apelul poate fi declarat de procuror, inculpat, parte vătămată, partea civilă, partea civilmente responsabilă, martorul, expertul, interpretul, traducătorul și apărătorul, în ce privește cheltuielile judiciare cuvenite acestora, dar și de orice persoană ale cărei interese*

legitime au fost prejudiciate printr-o măsură sau printr-un act al instanței” [111, p. 435]. În cauzele penale, pot fi contestate cu apel toate sentințele, cu excepția celor pronunțate de către instanțele judecătorești privind infracțiunile pentru a căror săvârșire legea prevede exclusiv pedeapsă non-privativă de libertate. De asemenea, *„pot fi atacate cu apel sentințele pronunțate la judecarea cauzelor cu aplicarea procedurii speciale și sentințele instanței de revizuire date în conformitate cu cerințele art. 464 și 465 CPP, avându-se în vedere noua hotărâre potrivit dispozițiilor art. 382-397 CPP, care poate fi atacată cu apel în ordine generală”* [37, p. 858-859].

Concluzionăm că, apelul este o cale de atac ordinară, devolutivă în fapt și în drept ce poate fi declanșată împotriva hotărârilor pronunțate „asupra fondului de către o instanță inferioară, după desesizarea acesteia” [79, p. 29], pentru ca acea cauză să fie supusă unei noi judecăți, în vederea reformării hotărârii contestate.

Recursul ordinar – reprezintă o cale de atac ce are menirea de a pune în valoare principiul constituțional al dublului grad de jurisdicție, iar natura sa juridică decurge din această împrejurare. Potrivit acestui principiu universal acceptat, orice litigiu poate trece, după o primă judecată, în fața unei instanțe superioare spre a fi rejudecat într-o nouă fază procesuală, care reprezintă continuarea aceluiași proces [12, p. 373].

Din aceste considerente, recursul se deosebește de apel deoarece ultimul devolvează cauza de fapt și de drept, iar recursul o devolvează doar în chestiunile de drept, prin repunerea în discuție numai a erorilor de drept substanțiale și procesuale. Recursul împotriva hotărârilor instanțelor de apel corespunde, în principiu, celui de-al treilea grad de jurisdicție penală și de aceea este declarat, de regulă, împotriva hotărârilor judecătorești date în ultimul grad de fond, pentru erorile de drept pe care le conțin [67, p. 384].

Recursul ordinar, întâlnit în doctrină și sub denumirea de recurs în casare, reprezintă o cale de atac de anulare, fiindcă urmărește casarea și la anularea hotărârii atacate. În literatura de specialitate sunt împărțite opiniile cu privire la natura juridică a acestei căi de atac, *„într-o opinie fiind considerată de reformare, iar în alta de anulare”* [118, p. 281]. Recursul este tratat ca o cale de atac de reformare din considerentul că se adresează spre examinare unei alte instanțe decât cea care a emis hotărârea recurată, urmărind casarea primei soluții și înlocuirea ei cu una diferită.

În același timp, recursul reprezintă o cale de atac ireverențioasă fiindcă se adresează unei instanțe judecătorești superioare în grad, în timp ce alte căi de atac se adresează aceleiași instanțe. Spre deosebire de apel, recursul nu este suspensiv de executare, însă de la această regulă există anumite excepții, reglementate de prevederile art. 435 a CPC [169]. Această excepție este justificată

de faptul că, în eventualitatea admiterii recursului și a casării hotărârii instanței de fond și a deciziei curții de apel, întoarcerea executării silite ar putea deveni imposibilă. Astfel, „recursul suspendă executarea hotărârii în cazul strămutării de hotare, demolării de construcții, dezafectării incontestabile a mijloacelor bănești din bugetul public național și din contul autorităților/instituțiilor bugetare, precum și în alte cazuri prevăzute de lege” [169]. De asemenea, recursul contravențional este suspensiv de executare [112, p. 173] cu excepția sancțiunii arestului contravențional [50, p. 297].

Ținem să subliniem că recursul este o cale de atac comună, adică el se află la dispoziția părților în proces. Recursul exercitat în cadrul unui proces penal sau contravențional are o particularitate specifică, deoarece instanța de recurs „*nu poate crea o situație mai gravă pentru persoana în favoarea căreia a fost declarat*” [38, p. 210]. Rațiunea acestui efect constă în evitarea îngrădirii dreptului la recurs prin impactul ce-l poate produce asupra voinței părților de a ataca hotărârile considerate injuste. Acest principiu operează însă, doar atunci când recursul este singular, hotărârea nefiind contestată decât de o singură persoană. Dacă există mai multe recursuri care promovează interese contrare, acest principiu nu se aplică.

În procesele penale, instanța de recurs este în drept să examineze cauza, prin extensie, cu privire la persoanele în privința cărora nu a fost declarat recursul, fără a admite agravarea situației lor. O hotărâre de judecată în care sunt implicate mai multe părți, nu devine irevocabilă la aceeași dată pentru toate acele persoane, și poate fi contestată la date diferite și examinată de complete diferite, fapt ce poate duce la inechități. În aceste condiții, efectul extensiv este prevăzut de lege „*pentru ca o cale de atac introdusă de o parte să folosească tuturor părților*” [169] ce aparțin aceluiași grup procesual, cu privire la care există o indivizibilitate de situație.

Recursul împotriva hotărârilor instanțelor de apel corespunde celui de-al treilea grad de jurisdicție, pe când recursul împotriva „hotărârilor judecătorești pentru care nu este prevăzută calea de atac apelul, corespunde celui de al doilea grad de jurisdicție, ultimul fiind considerat ca un recurs *pur ordinar*” [38, p. 214], ce poate fi folosit de orice parte ce nu obținuse câștig de cauză în fața unei jurisdicții de primă instanță. În același timp, recursul împotriva încheierilor este o cale ordinară de atac, devolutivă, de reformare și suspensivă de executare, prin care participanții la proces solicită instanței ierarhic superioare modificarea sau casarea parțială, sau totală a încheierii.

Recursul presupune dreptul părților de a beneficia, în rezolvarea unui litigiu existent, în afară de instanțele de fapt și de o instanță de drept, menită să verifice modul de aplicare al dreptului obiectiv la speța supusă judecării [75, p. 121]. Instanțele de fond arată care este dreptul părților în

proces, iar instanța de recurs se preocupă în mod impersonal și obiectiv să arate dreptul tuturor. În această logică de idei, nici o hotărâre judecătorească nu poate fi sustrasă posibilității de contestare cu recurs în vederea verificării legalității hotărârii recurate, pentru a nu îngreuna accesul liber la justiție a cetățenilor. Respectiv, considerăm că sintagma „*în condițiile legii*” din conținutul art. 119 din Constituție nu presupune acordarea unui drept arbitrar Parlamentului de a lipsi împlicinații de posibilitatea atacării cu recurs a hotărârii/încheierii instanțelor judecătorești prin care se soluționează fondul unei acțiuni.

Această cale de atac se fundamentează pe reglementări specifice din Constituție, unde la art. 114 se prevede că: „*justiția se realizează prin Curtea Supremă de Justiție, Curțile de Apel și Judecătoria*” [175]. Însă pentru a avea un caracter constituțional definit, ar urma ca recursul să fie declarat de ordin constituțional prin completarea art. 119 din Constituție.

Recursul în anulare – constituie o cale extraordinară de atac specifică anterior procedurii penale și care putea fi utilizat doar după epuizarea tuturor căilor ordinare de atac. Recursul în anulare este o cale de atac în afara gradelor de jurisdicție prin care se realizează o procedură extraordinară de judecare. Esența acesteia constă în remedierea erorilor pe care le conțin hotărârile irevocabile. Recursul în anulare a fost conceput ca un mijloc practic prin care să se poată realiza în fapt separarea puterilor judiciare ale statului de celelalte manifestări ale voinței lui suverane, desființându-se actul judecătoresc care violează prerogativele executivului sau legislativului.

Acest instrument trebuie utilizat cu maximă prudență, deoarece pune în pericol în mod direct puterea lucrului judecat și securitatea raporturilor juridice. Recursul în anulare are unele aspecte definitorii ce țin de persoana abilitată cu dreptul de a-l declara, tipul hotărârilor ce pot fi supuse unei atare căi de atac și scopul pentru care este declarat.

Această cale de atac manifestă particularități specifice care o deosebește de alte căi extraordinare de atac, și poate fi îndreptată împotriva hotărârilor judecătorești irevocabile ce conțin violări esențiale ale legii. Spre deosebire de revizuire, recursul în anulare urmărește înlăturarea erorii în baza probelor existente la dosar.

Recursul în anulare a fost introdus în legislația Republicii Moldova în cadrul procedurii penale, fiind reglementat de articolele 452-457 CPP [245], până la data de 01.09.2023. Odată cu intrarea în vigoare a dispozițiilor Legii nr. 246/2023 pentru modificarea unor acte normative (modificarea cadrului normativ conex reformei Curții Supreme de Justiție), a fost abrogată Secțiunea 1 („Recursul în anulare”) din Capitolul V al Codului de Procedură Penală al R. Moldova.

Examinarea recursului în anulare era de competența CSJ și „se judeca de către Colegiul penal al Curții Supreme de Justiție în componență de cel puțin 2/3 din numărul total al judecătorilor din cadrul Colegiului. La judecarea recursului în anulare participa Procurorul General sau procurorii învestiți de el și apărătorul părții care a declarat recurs în anulare sau în privința căreia acesta a fost declarat” [245].

Recursul în anulare era reglementat prin lege pentru repararea erorilor de drept, strecurate odată cu examinarea cauzei și adoptarea hotărârii, atunci când „un viciu fundamental în cadrul procedurii precedente a afectat hotărârea atacată, inclusiv când Curtea Europeană a Drepturilor Omului informează Guvernul R.M. despre depunerea cererii” [245]. Noțiunea de „viciu fundamental în cadrul procedurii precedente care a afectat hotărârea pronunțată” era definită în Hotărârea Plenumului Curții Supreme de Justiție nr. 17 din 19.06.2000 privind aplicarea în practica judiciară de către instanțele judecătorești a unor prevederi ale Convenției pentru apărarea drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului, conform căreia: „încălcarea esențială a drepturilor și libertăților garantate de Convenția pentru apărarea drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului și reglementate de legislația națională prin lege procesuală sau prin lege materială” [235]. Cu regret, în urma ultimelor modificări operate la CPP, care au intrat în vigoare la 01.09.2023, recursul în interesul legii a fost exclus din procedura penală, iar temeiurile pentru inițierea unui astfel de recurs, au fost reîncadrate ca temeiuri pentru depunerea unei cereri de revizuire, în pofida faptului că revizuirea reprezintă acea cale de atac care permite retractarea unor hotărâri adoptate cu erori de fapt, nu cu erori de drept.

Este foarte posibil ca la examinarea unui recurs, instanța de judecată să nu asigure contradictorialitatea, producându-se încălcarea principiilor constituționale a legalității procesului penal și a dreptului la apărare, fapt ce se cere înlăturat. Această cale de atac este necesară, deoarece soluționează cazuri de încălcare a legislației procesuale la judecarea recursurilor. Încălcarea altor reguli de procedură la judecarea recursului, cum ar fi constituirea eronată a instanței, lipsa asistenței juridice obligatorii precum și erorile pe care le-a admis instanța de recurs cu privire la faptele cauzei și la aplicarea corectă a legii, pot fi înlăturate pe calea recursului în anulare. Recursul în anulare are eficiență față de părțile în proces, în sensul că, instanța care examina această cale extraordinară de atac – CSJ – „avea dreptul să desființeze hotărârea dată în recurs, dacă era emisă cu încălcarea legii și a adevărului și să o reformeze, sau să dispună rejudecare ei, cu toate efectele ce decurg față de părți” [107, p. 29].

Luând în considerare importanța și necesitatea unui astfel de mecanism, Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a adoptat Recomandarea nr. R (2000) cu privire la reexaminarea și redeschiderea unor cazuri la nivel intern în urma hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului. Potrivit acestei Recomandări: „părțile contractante urmează să se asigure că la nivel intern există posibilități adecvate de a realiza, în măsura posibilității, *restitutio in integrum*” [19, p. 296].

Recursul în anulare nu este reglementat direct în Constituție, însă existența acestuia reprezintă o dezvoltare a principiului constituțional ale dreptății și legalității, legiuitorul fiind dator să mențină și să instituie o astfel cale de atac în legislația procesuală în spiritul art. 119 din Constituție.

Prin excluderea definitivă a acestei căi extraordinare de atac din legislație, a fost îngăduită posibilitatea înlăturării unor vicii fundamentale, care în cadrul procedurilor precedente puteau afecta hotărârea. Acest vid legislativ apărut de la 01.09.2023 a fost creat de legiuitor contrar fundamentelor constituționale ale căilor de atac și este de natură să îngreuească drepturile justițiabililor, în special dreptul la apărare și accesul liber la justiție.

Demersul în interesul legii – reprezintă o cale extraordinară de atac care oferă posibilitatea interpretării și aplicării unitare a legii penale/civile și de procedură penală/civilă pe întreg teritoriul țării. Acesta a fost introdus inițial în CPP, sub denumirea de *recurs în interesul legii*, pentru „a se asigura interpretarea și aplicarea uniformă a legilor penale și de procedură penală” [170], însă a fost exclus din Codul de Procedură Penală la 01.09.2023 și a fost reintrodus în Legea R.M. nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție pentru toate tipurile de acțiuni, sub sintagma de *demers în interesul legii*.

Jurisprudența neunitară vădește o discordanță existentă între textul legii și conținutul acesteia, care în procesul de interpretare generează soluții diferite. Demersul în interesul legii vizează și realizează înlăturarea deformațiunilor ce ar atinge norma abstractă a legii, el nu modifică însă consecințele concrete ce s-au angrenat pe deformațiunea înlăturată, ci preîntâmpină numai pe viitor atare consecințe.

Interpretarea legilor „este o operațiune rațională, utilizată de orice subiect de drept, în vederea aplicării și respectării legii, având ca scop clarificarea înțeleșului unei norme juridice sau a câmpului său de aplicare” [134, p. 15]. În procesul de examinare a cauzelor, instanțele de judecată interpretează legea în mod indispensabil și necesar în vederea aplicării legii. Adeseori legea este aplicată neuniform în pofida complexității unor cauze. Orice hotărâre adoptată de un judecător ar putea fi eronată sau viciată, condiționată de sensibilitatea hermeneutică a acelui judecător [163,

p. 305]. Din aceste motive, legiuitorul a creat instituția recursului/demersului în interesul legii, proprie doar cauzelor penale până la 01.09.2023 și altor tipuri de litigii, începând cu această dată.

Deciziile pronunțate ca urmare a examinării demersului în interesul legii sunt obligatorii, deși această obligativitate nu este instituită printr-o normă legală expresă. Deși nu există nici o prevedere în materie cu privire la obligativitatea hotărârilor date în interpretarea generală a legii, „totuși soluționând demersul în interesul legii, Curtea Supremă de Justiție desfășoară o activitate care constituie parte integrantă a procesului de aplicare a legii. Caracterul obligatoriu al soluțiilor date problemelor de drept examinate pe calea demersului în interesul legii oferă eficiență rolului constituțional al Curții Supreme de Justiție, consolidând statul de drept. Prin această inovație, legiuitorul a încercat să asigure unitatea de jurisprudență” [76, p. 20].

Demersul în interesul legii este admisibil numai „dacă soluțiile diferite reprezintă o discrepanță majoră în interpretarea sau aplicarea legislației” [90, p. 430].

Codul de Procedură Penală califica recursul în interesul legii drept o cale extraordinară de atac, fără a fi reglementată și de CPC, în comparație cu experiența altor state europene. Totuși, prin Legea nr. 64/2023 cu privire la CSJ, acest tip de recurs, redenumit ca *demers în interesul legii*, a devenit accesibil și procedurilor civile, administrative, contravenționale etc. Unii autori „consideră că demersul în interesul legii nu este o cale de atac propriu-zisă” [132, p. 20], nefiind vizată o hotărâre a cărei casare, reformare sau retractare să o determine. Pe de altă parte, cadrul procesual în care este judecat demersul în interesul legii este diferit de cel în care se judecă o cale de atac. De altfel, în doctrină s-a apreciat faptul că este vorba mai degrabă de un „*recurs doctrinar*” [32, p. 415].

Constituie obiect al demersului în interesul legii problemele de drept tranșate în mod diferit de către instanțele judecătorești, prin hotărâri judecătorești irevocabile. Astfel, pe această cale nu pot fi supuse verificării elementele de fapt [60, p. 671], ci doar cele privitoare la interpretarea și aplicarea legii. Există motive temeinice că satisfacția pură și simplă a legii, fără înlăturarea consecințelor concrete este o măsură trunchiată și un omagiu ridicol adus ideii de justiție și dreptate. Aceste consecințe pot fi uneori atât de dăunătoare, încât nu doar neînlăturarea lor, dar chiar tardiva lor înlăturare lasă să dăinuie o gravă atingere adusă ordinii juridice protejate și statornicite. De aici apare în consecință, ideea de a se crea o cale extraordinară de atac, care spre deosebire de demersul în interesul legii, să poată interveni imediat ce actul generator de consecințe ilegale s-a produs, astfel ca efectele acestei căi extraordinare să poată atinge însăși consecințele actului a cărui anulare se cere.

Demersul în interesul legii se examinează în ședință publică de un complet de judecată din 11 judecători ai Curții Supreme de Justiție, alții decât cei care au depus demersul în interesul legii. Pentru ca acest tip de demers/recurs să fie declarat admisibil, sesizarea trebuie să invoce o problemă de drept care a fost abordată diferit de instanțele de judecată, iar dovada soluționării lor să fie făcută doar prin hotărâri judecătorești irevocabile. Decizia pronunțată în urma examinării demersului interesul legii are caracter obligatoriu din ziua pronunțării, însă nu are nici un efect asupra cauzelor deja soluționate printr-o hotărâre judecătorească irevocabilă.

Efectele demersului în interesul legii nu se pot extinde asupra persoanei achitate, deoarece această achitare pentru inculpat reprezintă un drept câștigat, chiar în ipoteza în care ea s-ar datora unei proceduri vicioase, fiindcă ar fi injust ca situația unui om să atârne vreme îndelungată de atitudinea ce o vor lua persoanele în drept să înainteze un demers în interesul legii. Astfel, efectul acestei căi de atac se limitează la restabilirea adevăratelor principii sub forma unei chemări la ordine pentru viitor. Sub acest aspect, rolul CSJ apare mai mult disciplinar, iar decizia sa are valoare doar sub raportul legii. Atâta timp cât cauza penală a fost soluționată printr-o hotărâre irevocabilă trecută în puterea lucrului judecat, individul este în drept să se considere la adăpost de o nouă urmărire, deoarece starea de nesiguranță în care s-ar afla și riscul ca să fie readus în fața justiției pentru aceeași faptă, după ce formele ordinare de procedură au fost epuizate, fără să i se poată demonstra culpabilitatea, constituie un rău mult mai grav din punct de vedere al ordinii sociale, decât evitarea pedepsei.

Necesitatea includerii demersului în interesul legii în procedura civilă era raportată la prevederile art. 5 alin. 2) din CPC unde este stipulat că: *„nici unei persoane nu i se poate refuza apărarea judiciară din motiv de inexistență a legislației, de imperfecțiune, coliziune sau obscuritate a legislației în vigoare”* [169]. Această sintagmă se extinde și la noțiuni care derivă din aplicarea unuia sau unor texte legale și care nu au o consacrare legislativă expresă, dar își găsesc aplicabilitatea în cauză și sunt recunoscute și abordate la nivel doctrinar sau jurisprudențial [141, p. 72].

Unele probleme de drept mai dificile din practica instanțelor judecătorești pot fi soluționate cu ajutorul demersului în interesul legii, mecanism ce va asigura interpretarea și aplicarea uniformă a normelor de drept de către toate instanțele de judecată și va asigura o jurisprudență predictibilă. Odată cu instituirea acestei căi extraordinare de atac, instanța supremă a examinat treisprezece recursuri (demersuri) în interesul legii dintre care zece au fost admise (toate formulate de Procurorul General) și patru au fost respinse (înaintate de Președintele Uniunii Avocaților din R. Moldova),

abordând mai multe probleme de drept soluționate în mod diferit de către instanțele de fond sau cele de apel. Această logică a susținut instituirea demersului în interesul legii și în procedura civilă/administrativă/contravențională, deoarece la examinarea acestor cauze pot fi admise soluții și interpretări contrarii pentru cauze similare.

Revizuirea constituie singura cale extraordinară de atac reglementată de legislația Republicii Moldova, prin care se permite desființarea hotărârilor judecătorești irevocabile, adoptate cu erori de fapt și reînnoirea judecății. În general, revizuirea își propune să îndrepte hotărârile eronate, pentru neregularități admise dintr-o împrejurare ce nu poate fi imputată instanței de judecată, sau dintr-un motiv, de regulă descoperit *post-factum*.

Revizuirea reprezintă rezultatul unei cunoașteri incomplete, la momentul emiterii hotărârii, „a împrejurărilor de fapt importante pentru justa soluționare a pricinii, fie administrării unor probe false, fie comiterii infracțiunilor în legătură cu pricina judecată” [86, p. 319]. Autoritatea de lucru judecat nu presupune și excluderea pericolului contaminării hotărârii definitive de unele vicii provocate de erorile judiciare. Repararea acestor erori este pusă în seama revizuirii care se definește ca mijloc procesual, prin folosirea căruia „sunt înlăturate erorile judiciare ce ar putea fi cuprinse în hotărârile definitive” [38, p. 228].

Revizuirea poate fi cerută doar în cazul hotărârilor judecătorești definitive adoptate de instanțele de judecată din Republica Moldova, fără a se admite revizuirea hotărârilor judecătorești pronunțate de alte state și ulterior recunoscute la noi în țară, deoarece prin această recunoaștere instanța nu se expune asupra fondului cauzei. Revizuirea este o cale extraordinară de atac și anume, de retractare.

Conform unor criterii de clasificare, recunoscute în literatura de specialitate, revizuirea ar putea fi definită drept cale de atac extraordinară, de retractare, nedevolutivă și nesuspensivă de executare silită, „prin intermediul căreia se poate obține desființarea hotărârilor și încheierilor irevocabile și rejudecarea pricinii în cazurile expres prevăzute de lege” [86, p. 319].

Revizuirea are ca obiect hotărârile definitive sau irevocabile, înzestrate cu autoritatea lucrului judecat, indiferent de faptul dacă partea cointerесată a făcut sau nu uz de apel. Curtea Supremă de Justiție menționează în Hotărârea explicativă nr. 2 din 15.04.2013 cu privire la practica aplicării de către instanțele de judecată a legislației procedurale la examinarea pricinilor civile în ordine de revizuire că: „poate fi supusă revizuirii și ordonanța judecătorească, deoarece ea face parte din categoria actelor judecătorești de dispoziție și are puterea unei hotărâri judecătorești sau a unui alt act judecătorec de dispoziție. De asemenea, pot fi supuse revizuirii hotărârile judecătorești

suplimentare și deciziile Curții Supreme de Justiție prin care a fost menținută, modificată sau casată o hotărâre cu emiterea unei noi hotărâri. Pot fi obiect al revizuirii toate încheierile judecătorești prin care nu se soluționează fondul cauzei, însă care sunt susceptibile de atac separat. Nu pot fi supuse revizuirii separat încheierile judecătorești premergătoare prin care nu se soluționează fondul cauzei și care dobândesc valoare juridică doar concomitent cu hotărârea (de ex. încheierile cu privire la amânarea procesului, administrarea probelor, recuzarea etc.), respectiv care nu sunt susceptibile de atac în mod individual, dar care se atacă odată cu fondul cauzei” [225].

Revizuirea reprezintă concomitent o cale de atac de retractare, în sensul că aceasta se adresează instanței care a soluționat pricina, *„cerându-i să revină asupra pricinii date”* [25, p. 329]. Principiul securității juridice și principiul *res judicata* nu se opun în totalitate existenței procedurilor extraordinare prin readucerea în fața instanțelor naționale de judecată a acelor aspecte litigioase care au fost deja soluționate. Revizuirea nu poate fi tratată ca un apel camuflat. Deoarece o cale de retractare și nu una de reformare a hotărârii, în baza unor temeiuri strict prevăzute de lege, revizuirea permite redeschiderea procesului.

Curtea Constituțională, consideră că: *„la stabilirea temeiurilor de revizuire este necesar ca legiuitorul să urmărească menținerea unui echilibru întru respectarea dreptului la un proces echitabil și a principiului securității raporturilor juridice”* [178]. Reglementarea prin lege a unui mijloc de retractare a hotărârilor judecătorești definitive și irevocabile, nu este de natură să încalce dreptul la un proces echitabil și principiul securității raporturilor juridice și oferă o garanție a implementării principiului constituțional al legalității și accesului la justiție.

Revizuirea constituie un remediu posibil și necesar față de erorile ce pot fi admise de către instanțele naționale de judecată. Prin natura sa juridică, această cale de atac extraordinară nu își propune corectarea oricăror erori judiciare, ci doar a acelor erori care vizează circumstanțe inedite, ce nu puteau fi cunoscute de către participanții la proces și de instanța de judecată. Revizuirea este de natură să corecteze erorile de fapt comise în mod involuntar de către judecători, căci erorile de drept se repară pe calea recursului. Or, instanța supremă la examinarea recursului preocupându-se în mod exclusiv de erorile de drept, este evident că în deciziile sale se pot strecura erori involuntare de fapt, care sunt consecința examinării doar a actelor și probelor administrate. Eroarea fiind deci exclusă, tocmai pe motivul că ea nu este posibilă într-o decizie care se preocupă doar de aplicarea textului de lege, la fapte deja constatate și stabilite, calea revizuirii este închisă în fața unor asemenea decizii.

Din acest punct de vedere, ne manifestăm dezacordul cu ultimele modificări operate la codurile de procedură penală, civilă și codul administrativ, ce au intrat în vigoare la 01.09.2023 și prevăd ca temei de declanșare a revizuirii cazurile în care *CtEDO a informat Guvernul despre depunerea unei cereri din care se deduce existența unui viciu fundamental în cadrul procedurii precedente; CtEDO a constatat printr-o hotărâre încălcarea drepturilor sau libertăților fundamentale, care poate fi remediată prin casarea hotărârii atacate.*

2.5. Reflecții analitice asupra principiilor constituționale ca garanții fundamentale în realizarea căilor de atac

Conform Constituției, „justiția reprezintă una din garanțiile drepturilor și libertăților publice” [126, p. 8]. Justiția în sine reprezintă una garanția supremă și incontestabilă a existenței drepturilor omului. Consacrarea drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei ar reprezenta doar o simplă proclamare, indiferent de forța juridică a documentului în care este stabilită reglementarea, dacă nu ar fi prevăzute și garanții că în cazul unei contestații drepturile pot fi valorificate în mod real și efectiv. Astfel, în rândurile de mai jos vom analiza principiile constituționale care constituie garanții fundamentale în procesul de realizare a căilor de atac.

Accesul liber la justiție – constituie un principiu de bază în organizarea sistemului judiciar, fiind consacrat în Constituție și alte acte normative naționale și internaționale. În temeiul art. 20 din Constituție: „*orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime. Nici o lege nu poate îngreuna accesul la justiție*” [175].

Articolul 20 din Constituție reprezintă baza sistemului democratic, în cadrul căruia orice cetățean are dreptul la o satisfacție efectivă atunci când sunt lezate drepturile și libertățile sale. De asemenea, acest articol, alături de liberul acces la justiție și dreptul la apărare, constituie și fundamentul articolului 119 din Constituție care reglementează de principiu existența căilor de atac în sistem național de drept. Primul alineat definește scopul aplicării articolului pentru *orice persoană*. Interpretarea semantică a noțiunii *orice persoană* învederează că acțiunea articolului constituțional se extinde asupra tuturor cetățenilor, persoanelor străine sau apatrizilor. „Pe lângă această noțiune cu caracter general, articolul conține noțiuni care explică aplicarea articolului față de orice persoană care are drepturi legitime – aici avându-se în vedere drepturile enunțate în Constituție sau în actele internaționale la care Republica Moldova este parte” [175].

Acest text din Constituție „indică în mod direct asupra existenței unei obligații active a statului de a asigura dreptul la satisfacție efectivă în justiție. Termenul *efectivă* este cheia elaborării cadrului obligațiilor statului. În primul rând, sintagma *instanțe judecătorești competente* presupune obligația pozitivă a statului de a crea un sistem de instanțe, în număr suficient, și de a reglementa funcționarea lor în modul în care sunt satisfăcute cerințele minime” [77, p. 37]. Istoria și practica statelor în opera de edificare a instituțiilor definitorii ale accesului la justiție facilitează înțelegerea naturii juridice a sistemului statal de înfăptuire a justiției. În acest domeniu au avut loc schimbări esențiale pe parcursul secolului XX, în special după ce actele internaționale au conturat ansamblul elementelor definitorii ale accesului la justiție. Articolul 8 al Declarației Universale a Drepturilor Omului conține rigori internaționale în domeniul accesului liber la justiție: „*orice persoană are dreptul să se adreseze în mod efectiv instanțelor judiciare competente împotriva actelor care violează drepturile fundamentale ce îi sunt recunoscute prin constituție sau prin lege*” [203].

Pentru a concretiza și a materializa principiul accesului liber la justiție, legiuitorul dezvoltă normele constituționale în legile organice. Astfel, articolul 19 din CPP stabilește că: „*orice persoană are dreptul la examinarea și soluționarea cauzei sale în mod echitabil, în termen rezonabil, de către o instanță independentă, imparțială, legal constituită, care va acționa în conformitate cu prezentul cod*” [170]. Prevederi similare conține articolul 5 din CPC, unde se menționează că: „*orice persoană interesată este în drept să se adreseze în instanța judecătorească, în modul stabilit de lege, pentru a-și apăra drepturile încălcate sau contestate, libertățile și interesele legitime. Nici unei persoane nu i se va refuza apărarea judiciară din motiv de inexistență a legislației, de imperfecțiune, coliziune sau obscuritate a legislației în vigoare. Renunțarea uneia dintre părți la dreptul de a se adresa în judecată prin încheierea în prealabil a unei convenții nu are efect juridic, cu excepția cazurilor de încheiere, în condițiile legii, a unei convenții arbitrale*” [169]. Unii autori consideră că accesul liber la justiție nu se reduce la un simplu drept al omului de a se adresa justiției pentru apărarea drepturilor și intereselor sale legitime, ci atrage obligația statului, ca prin intermediul organelor sale jurisdicționale să „asigure substanța dreptului la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil” [5, p. 88].

Este unanim recunoscut că „accesul liber la justiție permite depunerea oricărei cereri a cărei rezolvare este de competența autorităților judecătorești, iar caracterul legitim sau nelegitim al pretențiilor formulate în acțiunea în justiție va rezulta numai în urma judecării pricinii respective și va fi constatat prin hotărâre judecătorească” [20, p. 136]. Cu alte cuvinte, „în plan procesual accesul liber la justiție se concretizează în prerogativele pe care la implică dreptul la acțiune, ca aptitudine

legală ce este recunoscută de ordinea juridică persoanelor fizice și juridice” [20, p. 136]. Astfel, dreptul persoanei de a se adresa justiției este o condiție sine qua non în asigurarea eficienței exercitării drepturilor și libertăților sale. Potrivit normelor Convenției, „prin legislația internă statele-părți pot stabili anumite limitări ale dreptului de acces la o instanță cu condiția ca acestea să nu afecteze dreptul chiar în substanța sa, să urmărească un scop legitim și să existe un raport de proporționalitate între măsurile restrictive și scopul urmărit” [177].

Pornind de la premisa că instanțele judecătorești sunt în mod teoretic cele mai accesibile instituții ale statului, dacă se ia în considerare dreptul constituțional de acces la justiție al oricărui cetățean și interdicția denigrării de dreptate, există următoarele elemente care ar putea duce la restricționarea accesului la justiție: „eficiența sistemului jurisdicțional în ansamblu, barierele de ordin procedural, disponibilitatea și pregătirea avocaților și structura procesului judiciar” [1, p. 98]. Tot ca o garanție a principiului liberului acces la justiție, Constituția R. Moldova instituie căile de atac, pe care le ridică la rang de lege fundamentală, însă care sunt organizate prin legi organice de către puterea legislativă.

Primatul reglementărilor constituționale – conceptul de supremație a Legii Fundamentale este o creație relativ recentă. Constituțiile adoptate în prima parte a secolului al XIX-lea în alte state europene nu au inclus o proclamare expresă a principiului supremației Constituției. În schimb, asemenea constituțiilor franceze din 1793, 1795 și 1848, ele au reglementat proceduri complexe de revizuire, aducând la rigidizarea Constituției și, indirect, la un caracter superior al acesteia în raport cu alte acte normative [143, p. 131].

Principiul supremației Constituției este consfințit prin prevederile art. 7 din Legea Supremă, potrivit căruia: „*Constituția Republicii Moldova este Legea ei Supremă. Nici o lege și nici un alt act juridic care contravine prevederilor Constituției nu are putere juridică*” [175]. Legile constituționale nu pot fi modificate prin legi organice sau ordinare, dobândind astfel un caracter de legi superioare, iar când se întâmplă ca vreo lege ordinară să înfrunte un principiu constituțional, legea ordinară trebuie să cedeze [108, p. 13].

Funcționarea organelor statului în limitele stabilite de Constituție, nu se poate asigura decât în țările care organizează un sistem solid de garantare a supremației Constituției. Doar Constituția este garantul asigurării justiției. Pentru a se consolida supremația Constituției, s-a încercat identificarea unui mijloc prin care să se asigure respectarea ei nu doar de către organele administrației și justiției, dar și de către puterea legiuitoare [133, p. 72]. Caracterul scris și rigid al Legii Fundamentale îi accentuează supremația politică. Această calitate fixează cadrul activităților

organelor statului în marginile legilor, asigură stabilitatea juridică, drepturile și libertățile omului și presupune subordonarea acestor activități voinței supreme a națiunii, consemnată în principiile pactului fundamental [48, p. 306]. Unii autori asimilează legea neconstituțională cu actul făcut de un mandatar peste limitele lui. Legiuitorul este delegat să adopte legi în limitele Constituției, dacă depășește această limită, legea nu are valoare. Puterea legiuitoare este delegată de națiune să adopte legi, nu în mod arbitrar ci în limitele Constituției.

Doar pentru puterea legislativă voința juridică supremă în care trebuie să se încadreze activitatea ei este Legea Constituțională, pentru celelalte activități ale statului, cadrul de legalitate peste care nu se poate trece, îl constituie atât Constituția cât și legile ordinare și cele organice. Principiul supremației Constituției este asigurat prin prescripțiile dreptului pozitiv sau doar pe temeiul principiilor de etică juridică. Astăzi se cunosc trei garanții juridice ale supremației Constituției:

- Controlul general al aplicării Constituției – care presupune că activitate statală în ansamblu este organizată prin Constituție. Toate organele statului și formele principale de realizare a puterii de stat sunt prevăzute în Legea Fundamentală. Supremația Constituției nu se explică doar prin poziția dominantă a acestui act normativ suprem în raport cu alte legi, ci și cu întreaga activitate politică în general.
- Controlul constituționalității legilor – care revine în mod firesc Curții Constituționale, și care nu reprezintă altceva decât „examinarea legii ordinare sau a celei organice și interpretarea ei în raport cu altă lege, de natură constituțională” [75, p. 133]. O normă de drept fără o sancțiune care să o facă respectată, devine un simplu precept moral.
- Obligația de bază de a respecta prevederile Constituției, obligație ce cade în sarcina tuturor instituțiilor statului, dar și a particularilor.

În literatura de specialitate se cunosc două metode de control a neconstituționalității unei legi: sistemul preventiv și sistemul sancționator. Dacă sistemul preventiv constă în verificarea constituționalității unei legi înainte de adoptarea de către forul legislativ, atunci controlul sancționator constă în aplicarea ulterioară a unor dispoziții ce vor împiedica aplicarea unei legi contrare Constituției. Există două căi pentru exercitarea controlului sancționator a legilor neconstituționale și anume cel introdus pe cale de acțiune și cel determinat pe cale de excepție. Controlul jurisdicțional al neconstituționalității legilor pe cale de acțiune este accesibil oricăror persoane cointeresate chiar și pentru o eventuală amenințare de violare a drepturilor individuale.

În rândurile de mai jos, vom aborda conceptual controlul posterior al constituționalității legilor în Republica Moldova care este accesibil participanților în proces sub forma excepției de neconstituționalitate. Excepția de neconstituționalitate s-a aplicat în perioada interbelică pe teritoriul țării noastre, sub denumirea de recurs special și putea fi ridicată în cadrul examinării cauzei în instanțele de fond, prin sesizarea Înaltei Curți de Casație pe calea unui recurs special, „care trebuia să conțină motivele ce justificau neconstituționalitatea normei legale” [76, p. 84]. Dreptul Curții Constituționale de a examina constituționalitatea legilor se întemeiază pe respectul datorat Constituției de cele trei puteri în stat. Acestea sunt obligate să respecte Constituția „cu sfințenie și să nu încalce textul și spiritul pactului fundamental al statului” [95, p. 145].

Din punct de vedere al dreptului constituțional, prioritatea normelor constituționale „față de orice alte reglementări legislative existente în stat, ca și ascendența morală, politică și juridică a principiilor constituționale, implică asigurarea controlului constituțional al legilor și organizarea acestuia pe o bază eficientă” [126, p. 9]. Misiunea judecătorului este să interpreteze legea și să aplice sancțiunile acolo unde s-a violat textul legii. Această misiune trebuie să se extindă și la examinarea Constituției, căci a nu aplica sancțiuni pentru nerespectarea dreptului constituțional ar însemna să negăm existența unui drept constituțional.

Justiția constituțională reprezintă o garanție de bază a supremației Constituției în orice stat de drept. Justiția constituțională „reprezintă ansamblul instituțiilor și tehnicilor prin intermediul cărora este asigurată supremația Constituției” [157, p. 18]. Un termen mai nou folosit în doctrină este cel de contencios constituțional, care de fapt înglobează toate procedurile de control al constituționalității legilor pe cale de excepție sau pe cale de acțiune. Contenciosul constituțional conține un caracter obiectiv și subiectiv în mod simultan, deoarece se contestă legitimitatea unei legi în raport cu Constituția, acces care este subordonat existenței unui interes concret. Atunci când, prin exercitarea suveranității, parlamentul adoptă legi, „controlul constituționalității acestora apare indiscutabil ca necesar și legitim, pentru a constata dacă legile adoptate sunt conforme cu voința suverană a poporului” [146, p. 7], nu este altceva decât voința tuturor cetățenilor și care se confundă cu voința majorității numerice [121, p. 243]. De asemenea, Curtea Constituțională poate verifica constituționalitatea unei legi sub aspectul omisiunii legiuitorului de a reglementa un anumit aspect din domeniul relațiilor sociale, spre exemplu atunci când omisiunea de reglementare constituie de fapt o autorizare implicit dată organelor statului pentru a restrânge exercițiul drepturilor și libertăților [27, p. 209].

Constituționalitatea unei legi nu poate fi dedusă de participanții la proces pe cale directă Curții Constituționale, ci numai pe cale de excepție. Rațiunea acestei măsuri trebuie identificată în teama că, exercițiul acestui drept să nu devină abuziv și să nu constituie o piedică în funcționarea puterii judecătorești și legislative [76, p. 77]. Existența unui proces a fost pretinsă pentru a se garanta temeinicia acțiunii în neconstituționalitate. Supremația Constituției reprezintă țelul primordial al justiției constituționale. De fapt, apariția Constituției a implicat incontestabil și supremația sa, care trebuie asigurată și garantată. „Curtea Constituțională este văzută ca un generator al ideologiei constituționale, creator al unei noi culturi constituționale” [147, p. 10].

Principiul accesului liber la justiție urmează a fi privit și prin prisma instituției excepției de neconstituționalitate. Prin acest recurs special, părților în proces li se oferă dreptul să ceară controlul constituționalității legii ce urmează a fi aplicată de către instanța de judecată, dacă se ajunge la concluzia că prevederile actului normativ în cauză, sunt contradictorii cu norma constituțională. Excepția de neconstituționalitate reprezintă un „mijloc procedural pentru realizarea accesului cetățeanului, ca titular al drepturilor și libertăților sale fundamentale, la controlul constituționalității legilor, iar soluționarea acesteia constituie unicul aspect propriu-zis judiciar în competența Curții Constituționale a R.M.” [128, p. 13]. În lipsa controlului de constituționalitate prezumția constituționalității legilor are un caracter absolut. Supremația Constituției este garantată de către Curtea Constituțională, definită de legiuitorul constituant ca fiind singura autoritate de jurisdicție constituțională, independentă în raport cu oricare altă autoritate publică. Curtea Constituțională „reprezintă unul din pilonii cei mai importanți ai sistemului de garanții constituționale, care asigură funcționarea democratică a societății și respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Potrivit modelului european de control al constituționalității, se exclude exercitarea oricărui control de constituționalitate de către instanțele ordinare” [184].

Soluționarea unui litigiu de judecată nu poate implica aplicarea unui drept cu ajutorul unor norme neconstituționale. „Instituția ridicării excepției de neconstituționalitate oferă instanțelor de judecată posibilitatea soluționării cazurilor în care părțile în proces sau instanța se confruntă cu o incertitudine în privința constituționalității normelor ce urmează a fi aplicate. Excepția de neconstituționalitate este o excepție de ordine publică, deoarece poate fi invocată de toate părțile în litigiu, de procuror sau de instanță din oficiu” [161, p. 45].

Această modalitate de apărare a părților în proces capătă o importanță majoră odată cu abrogarea lit. f) și includerea literei e) la art. 449 CPC care nu mai permite depunerea cererii de revizuire a unei hotărâri judecătorești în cazul declarării unei legi drept neconstituțională, în virtutea

faptului că hotărârile Curții nu au efect retroactiv. Pronunțarea unei decizii de constatare a neconstituționalității unei norme de către Curtea Constituțională, nu constituie un temei legal pentru intentarea unei acțiuni în justiție, deoarece crearea unei situații litigioase presupune schimbarea raporturilor juridice existente și extinderea efectelor deciziei adoptate pentru trecut.

Astăzi, redacția art. 449 lit. e) a CPC prevede că revizuirea se declară dacă: *„a fost aplicată o lege declarată neconstituțională de către Curtea Constituțională și la judecarea cauzei a fost ridicată excepția de neconstituționalitate, iar instanța de judecată a respins cererea privind sesizarea Curții Constituționale sau din hotărârea Curții Constituționale rezultă că prin aceasta s-a încălcat un drept garantat de Constituție sau de tratatele internaționale în domeniul drepturilor omului”* [169].

În virtutea evoluării acestor norme de drept, posibilitatea ca părțile în proces să facă uz de excepția de neconstituționalitate, constituie o garanție constituțională în vederea asigurării dreptului la apărare cu scopul de a evita pronunțarea unor hotărâri judecătorești în baza unor norme ce vin în coliziune cu prevederile Legii Supreme, deoarece aplicarea unei legi neconstituționale la adoptarea hotărârii nu mai constituie un temei pentru declararea revizuirii.

Excepția de neconstituționalitate este o garanție fundamentală a drepturilor și libertăților acordate cetățenilor, pentru apărarea acestora împotriva unor posibile atentate din partea legiuitorului prin adoptarea unor acte normative neconstituționale. Pe această cale, Curtea Constituțională asigură accesul cetățenilor la justiția constituțională și asigură principiul supremației Constituției. Controlul constituționalității legilor constituie unica care oferă împrișinatlui posibilitatea de a se apăra contra abuzurilor autorității legislative „în situația în care, prin acte normative, drepturile sale constituționale sunt încălcate” [184]. „Fără existența unei sancțiuni a violării regulilor constituționale, distincția dintre Constituție și legi cedează locul unei confuzii de fapt” [119, p. 195]. Totuși în R. Moldova există acte administrative cu caracter normativ care sunt exceptate de la controlul constituționalității, în speță fiind vorba despre deciziile relativ recente adoptate de Comisia Situații Excepționale pe parcursul perioadei stării de urgență instituită de Parlament, când printr-o astfel de hotărâre au fost adoptate norme de drept contravențional [151, p. 62] prin care au restrâns în mod abuziv și neconstituțional termenul de contestare a proceselor verbale de contravenție și inclusiv termen în interiorul căruia putea fi depusă o cerere de recurs împotriva hotărârilor instanțelor de fond.

Orice instanță de judecată, în situația unei incertitudini legate de constituționalitatea unei norme de drept, deține dreptul și îndatorirea de a sesiza Curtea Constituțională. Concomitent, în

temeiul art. 135 alin. (1) lit. a) și lit. g) din Constituție: „sesizarea privind controlul constituționalității unor norme ce urmează a fi aplicate la soluționarea unei cauze se prezintă direct Curții Constituționale de către judecătorii/completele de judecată din cadrul Curții Supreme de Justiție, curților de apel și judecătoriilor, pe rolul cărora se află cauza” [175]. Prin consacrarea acestui drept s-a instituit o garanție constituțională consistentă contra actelor prin care s-ar aduce vreo atingere Constituției și ea „există doar atunci când s-a adoptat o normă neconstituțională de către organul legislativ” [117, p. 66]. Cercetarea constituționalității legilor de către Curtea Constituțională nu cuprinde prin urmare, în sine, superioritatea puterii judecătorești asupra puterii legiuitoare, ceea ce ar fi contrazis principiul separării puterilor în stat, ci „superioritatea puterii poporului asupra puterilor statului” [30, p. 444].

Dreptul la apărare – dreptul la apărare aparține oricărei persoane, fără nici o excepție. Orice limitare a dreptului la apărare reprezintă o încălcare a Constituției. Garanția dreptului la apărare, prevăzută în alin. 1) al articolului 26 din Constituție, instituie o obligație statului de a crea condiții pentru orice persoană în acest domeniu. Curtea Constituțională a stabilit că, Legea Supremă garantează dreptul la apărare și nu obligațiunea persoanei de a se apăra [181]. Dacă luăm în considerație faptul că, potrivit art. 45 alin. 3 din CPP, bănuitul, învinuitul și inculpatul au dreptul oricând, în cursul procesului, să renunțe la apărător, reiese că în majoritatea cazurilor participarea apărătorului la proces depinde de voința bănuitului, învinuitului și a inculpatului. Dreptul la apărare este asigurat în dependență de modul de organizare a instanțelor judecătorești, prin normele procesuale și existența asistenței judiciare.

„Dreptul la apărare, în sens material, cuprinde întregul complex de drepturi și garanții procesuale care sunt instituite de lege, pentru a da posibilitate persoanelor fizice și juridice să își apere interesele legitime” [72, p. 122]. Această prerogativă presupune și dreptul oricărei persoane de a ataca în instanța de judecată acțiunile statului prin care se presupune că dreptul la apărare a fost violat și, în același timp, obligația instanțelor de a examina cazul și de a se pronunța public în mod legal și argumentat.

În sens formal, dreptul la apărare presupune „dreptul părții în proces de a-și angaja un apărător care de regulă, trebuie să fie un profesionist al dreptului”, pentru a se asigura o apărare calificată a părților în proces [65, p. 25]. Codul de Procedură Penală asigură acuzatului dreptul de a-și exercita dreptul la apărare atât în cadrul urmăririi penale cât și în fața instanței de judecată prin toate mijloacele neinterzise de lege.

Constituția R.M. conține elementele esențiale care sunt necesare pentru garantarea dreptului la apărare: dreptul a te apăra, dreptul a avea un apărător ales, dreptul de a fi informat despre dreptul la apărare și de a ți se oferi un apărător din oficiu în mod gratuit. Constituția are menirea de a stopa imixtiunea în activitatea persoanelor care exercită dreptul la apărare, pentru a nu se ajunge la violarea dreptului la apărare a persoanelor bănuite, învinuite și inculpate. Pe de o parte Legea privind organizarea judecătorească stipulează că „*imixtiunea în înfăptuirea justiției este interzisă*” [190], însă de cealaltă parte, Codul Penal nu incriminează imixtiunea terților în activitatea avocatului și nici ultrajul judiciar ce poate fi comis în legătură cu exercitarea profesiei de avocat, fiind pedepsită doar exercitarea de presiune asupra judecătorilor cu scopul de a împiedica judecarea completă și obiectivă a cauzei sau de a influența emiterea hotărârii judiciare.

Principiul legalității – Legalitatea reprezintă un principiu fundamental în activitatea tuturor organelor de stat și a instanțelor de judecată și constă în respectarea legilor țării. Constituția Republicii Moldova prevede în art. 114 că „*justiția se înfăptuiește în numele legii numai de instanțele judecătorești*” [175]. Potrivit art. 1) alin. (1) din Legea privind organizarea judecătorească: „*puterea judecătorească este independentă, separată de puterea legislativă și puterea executivă, are atribuții proprii, exercitate prin intermediul instanțelor judecătorești, în conformitate cu principiile și dispozițiile prevăzute de Constituție și de alte acte normative, ceea ce înseamnă că societatea și statul împuternicesc autoritățile judecătorești să înfăptuiască justiția*” [190].

Conform art. 115 alin. (1) și (2) din Constituție și art. 15 alin. (1) și (2) din Legea privind organizarea judecătorească, instanțele judecătorești, care exercită puterea judecătorească și înfăptuiesc justiția în numele legii sunt Curtea Supremă de Justiție, Curtea de Apel și judecătoriile, care au următoarele caracteristici: originea legală și permanența, fiind organe cu jurisdicție obligatorie și aplicând principiul contradictorialității și normele de drept [190].

În conformitate cu Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 23.06.1997 cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția R.M.: „*formele de înfăptuire a justiției sunt judecarea de către instanțele judecătorești a tuturor cauzelor privind raporturile juridice civile, administrative și penale, precum și orice alte cauze pentru care legea nu stabilește o altă competență. Aceste instanțe judecătorești au împuterniciri diferite și înfăptuiesc justiția în forme procesuale diferențiate*” [180]. Un principiu fundamental al activității instanțelor judecătorești este cel al legalității. Acest principiu se realizează atât pe calea controlului de constituționalitate cât și pe calea controlului de legalitate. Până la adoptarea Constituției în 1994, „*asemenea mecanisme practic lipseau*” [158, p. 11].

Principiul legalității este unul fundamental și cuprinde toate celelalte principii după care se derulează activitatea instanțelor de judecată. „Respectarea legii de către instanța de judecată prezumă nu doar aplicarea justă a normelor de drept procesual, dar și caracterul legal al instanței judecătorești, independența ei, independența și imparțialitatea judecătorilor și supunerea acestora în fața legii. Aceasta decurge și din prevederile actelor internaționale la care Republica Moldova este parte” [72, p. 413]. În Republica Moldova, legislația cu privire la sistemul judecătoresc se bazează pe norme Constituționale, fapt care reclamă asigurarea autonomiei organelor puterii judecătorești, independența magistraților și a instanțelor de judecată, protecția judiciară a omului și cetățeanului.

În sensul art. 114 din Constituție și a art. 15 din Legea privind organizarea judecătorească, „justiția se înfăptuiește în numele legii, se realizează de instanțele judecătorești instituite prin lege” [190] competența cărora este fixată prin acte normative, iar împotriva hotărârilor judecătorești pot fi exercitate căile legale de atac în spiritul articolului 119 din Constituție. Respectarea legii de către instanțele de judecată impune aplicarea echitabilă a actelor normative dar și legalitatea instanței menită să aplice aceste norme. „Legalitatea se corelează cu ordinea juridică” [56, p. 133], ultima fiind o componentă a ordinii sociale.

Deși principiul legalității nu este consacrat expres, el se deduce din numeroase dispoziții legale. Ceea ce este specific acestui principiu, constă în caracterizarea sa prin realism, deoarece poate fi transpus în viață doar prin măsuri concrete și efective. Justiția poate fi exercitată doar cu ajutorul unor procedee legale, adică pe calea soluționării și examinării în cadrul ședințelor de judecată, în modul stabilit de lege, a cauzelor civile, de contencios administrativ, contravenționale și penale. Instanțele de judecată realizează justiția în scopul apărării și punerii în aplicare a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, precum și a celorlalte drepturi și interese legitime supuse judecării. „În esența lor, căile de atac reprezintă remedii juridice prin intermediul cărora se poate solicita verificarea legalității și temeiniciei hotărârilor judecătorești și, în final, remedierea erorilor săvârșite” [24, p. 20].

Ordinea în stat se fundamentează pe normele existente în Constituție, care reprezintă punctul ei culminant, sau se bazează pe legea care reprezintă punctul cel mai înalt al ordinii juridice existente, în statele fără Constituție. Actul jurisdicțional reprezintă un aspect al executivului, este „reflecțiunea care precedă execuția sa materială” [120, p. 154]. Se spune că organele puterii judiciare colaborează cu organele puterii legiuitoare prin controlul jurisdicțional al constituționalității legilor și prin jurisprudență. În general, finalitatea judecătorească urmărește să asigure restabilirea stării de legalitate.

În condițiile în care judecătorii au dreptul și obligația corelativă de a aplica în activitatea lor normele Constituției, cercetătorul Gheorghe Costachi este de părere că „legalitatea constituțională reprezintă o parte importantă a legalității în cadrul statului, ea având menirea de a asigura calitatea legii ca fundament al legalității, caracterul constituțional al conținutului acesteia, cât și a practicii de aplicare a ei în realitatea vieții sociale. Asigurarea legalității constituționale constituie o premisă obligatorie pentru afirmarea regimului legalității într-un stat de drept democratic” [22, p. 444]. Principiul legalității presupune și „respectarea obligatorie a legilor, inclusiv de către forul legislativ al statului” [153, p. 143] nu doar de către cetățeni și împricinați sau autorități publice.

Dreptul la un proces echitabil – este un principiu și un drept fundamental al persoanei prevăzut în normele interne și internaționale, dar și un drept procesual care oferă garanții de soluționare a proceselor civile și penale în termen rezonabil, echitabil și de către o instanță de judecată independentă, imparțială și organizată conform legii. Noțiunea de proces echitabil este una complexă și presupune oferirea tuturor garanțiilor de organizare judiciară și de procedură care să asigure protecție reală și eficientă drepturilor și intereselor legitime în ipoteza în care acestea sunt contestate [98, p. 159].

DUDO proclamă că: „*orice persoană are dreptul la un proces echitabil și public, în fața unui tribunal independent și imparțial pentru a hotări asupra drepturilor și obligațiilor sale și asupra temeiniciei unei acuzații penale* (art. 10)” [202]. Pactul Internațional cu Privire la Drepturile Civile și Politice statuează că: „*toate persoanele sunt egale în fața instanțelor și că, în examinarea în cursul unei proceduri judiciare a unei acuzații penale sau a drepturilor și obligațiilor cu caracter civil, orice persoană are dreptul, într-un termen rezonabil, la un proces echitabil și public în fața unei instanțe competente, independente și imparțiale stabilite prin lege* (art. 14)” [191]. Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, ratificată prin Hotărârea Parlamentului R.M. nr. 1298-XIII din 24.07.1997, prevede, printre altele, că: „*orice persoană are dreptul la judecarea în mod echitabil, în mod public și într-un termen rezonabil a cauzei sale, de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotări fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptate împotriva sa* (art. 6, paragraful 1)” [99, p. 341].

Aplicabilitatea art. 6 din CEDO în materie civilă este condiționată în mod primordial de existența unei *plângeri* cu privire la un drept ce poate fi disputat în urma declanșării unei acțiuni în justiție în dreptul intern. Mai apoi, este necesar ca această contestație să fie una reală și serioasă, și să privească în fond existența dreptului, sau extinderea acestuia. Concomitent, rezultatul producerii

trebuie să fie determinat cu privire la existența dreptului, și trebuie să se facă dovada că acțiunea în justiție are *un obiect patrimonial*, sau conține obligații și drepturi cu caracter privat. Potrivit jurisprudenței CEDO, „art. 6 se aplică sub aspect civil *independent de calitatea părților*, de natura legii care reglementează *contestația* și de *autoritatea competentă să tranșeze*. Pentru aplicabilitatea art. 6 din Convenția Europeană nu prezintă nici o importanță caracterul legii aplicabile contestației respective în dreptul intern (civil, comercial, administrativ) sau natura autorității competente să soluționeze contestația (jurisdicție civilă, administrativă sau organ administrativ ori altele), ceea ce contează fiind caracterul „privat” al dreptului în cauză, pe care CEDO nu îl definește abstract, deși subliniază caracterul său personal sau patrimonial” [235].

Textul Constituției nu consacră nici un articol în mod expres și exclusiv dreptului la un proces echitabil. În realitate, prin norme răspândite în mai multe articole, Constituția R.M. consacră și garantează expres multe din elementele dreptului la un proces echitabil, care se regăsesc în „art. 6 din Convenția europeană și în articolele 2-4 din protocolul nr. 7, citite potrivit jurisprudenței europene” [145, p. 7]. Astfel, avem în vedere dreptul de acces la instanță, independența, imparțialitatea și stabilirea prin lege a instanțelor, publicitatea dezbaterilor, dreptul la apărare, dreptul la interpret și dreptul la exercitarea căilor de atac. Deci, textele constituționale care consacră independența și imparțialitatea instanțelor judecătorești consacră, în egală măsură, elemente ale unui drept al omului și anume dreptul la un proces echitabil.

De asemenea, considerăm că dreptul de acces al persoanelor la justiție, realizat prin intermediul ridicării excepției de neconstituționalitate în adresa instanței constituționale reprezintă și el un aspect al dreptului la un proces echitabil, fiind singura pârghie care îi permite cetățeanul să se apăra împotriva legislatorului însuși.

Principiul egalității. Fiecare cetățean, are dreptul la protecția din partea legilor pentru conservarea și progresul fiecăruia. Această egalitate se numește egalitate de drepturi prin care nu se înțelege egalitatea de fapt a oamenilor, ci egalitatea în libertate, adică dreptul tuturor de a se conserva, perfecționa și de a invoca protecția Legii. Putem numi acest drept o egalitate pasivă, „adică posesia egală a tuturor drepturilor civile și private” [124, p. 242]. Iată adevărata noțiune ce trebuie avută în vedere despre egalitatea de care vorbește Constituția. Numai grație egalității de drepturi, sentimentul social care se găsește difuz în toți oamenii, poate să transforme mulțimea în popor. Doar egalitatea de drepturi poate oferi posibilitatea fiecăruia dintre noi să lupte „contra prejudiciului și contra privilegiului” [30, p. 444]. Acest principiu implicit, are o valoare simbolică, deoarece în structura sa conține o cvadruplă afirmare, din care rezultă patru principii de ramură

îndrumătoare ale procesului de judecată, consacrate în jurisprudența CtEDO, și anume: „*limba în care se desfășoară procesul, egalitatea armelor, principiul contradictorialității părților, obligația instanței privind motivarea hotărârii judecătorești*” [63, p. 19]. De asemenea, dreptul nostru intern consacră principiul egalității, *in terminis*, într-o serie de texte fundamentale. Astfel, potrivit art. 16 alin. 2) din Constituție: „*toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială*” [175].

Deoarece, chiar dacă termenul de egalitate nu figurează în mod expres în conținutul art. 6 alin. 1) din CEDO, Curtea Europeană îl asimilează expresiei potrivit căreia *orice persoană are dreptul la judecare în mod echitabil*. Totuși, noțiunea de egalitate poate determina diferite reguli de procedură în dreptul intern, pentru stabilirea unui echilibru între părțile implicate în proces și aplicarea unei organizări apte să asigure derularea acestuia.

Din ideea de egalitate, izvorăsc următoarele drepturi publice: egalitatea în fața legilor, egalitatea în ceea ce privește ocuparea funcțiilor publice, egalitatea în ceea ce privește sarcinile publice și egalitatea cu privire la protecția bunurilor [29, p. 40].

Cerința constituțională ca justiția să fie egală pentru toți este o consecință a dispozițiilor constituționale înscrise în Constituție. Există numeroase documente internaționale aplicabile în acest domeniu al justiției, care subliniază nu numai importanța respectării principiului general al egalității oamenilor în fața legii și a tuturor autorităților publice, dar și obligația statelor de a transpune în legislația națională această regulă formală, de tradiție în înfăptuirea justiției. În doctrină s-a subliniat că, principiul egalității în fața justiției presupune faptul că, toți cetățenii au o vocație egală de a fi judecați de aceleași instanțe de judecată și conform acelorași reguli de procedură, fără a se admite vreo discriminare. Deci, fiecare dintre părți trebuie să se bucure de aceleași drepturi - dreptul la aceleași probe, la aceleași apărări, la aceleași căi de atac, deoarece orice dispoziție care ar pune pe una din părți în inferioritate de drept față de cealaltă, este incompatibilă cu principiul egalității și chiar cu ideea de justiție.

Convenția Europeană a Drepturilor Omului prevede în art. 6 dreptul oricărei persoane la judecarea în mod echitabil a cauzei sale dedusă unei instanțe judecătorești. O garanție a procesului echitabil este și asigurarea unei depline egalități a părților în fața judecătorului și a instanței. Părțile litigiului dedus judecății instanței trebuie să beneficieze de posibilități procesuale, în principiu egale, indiferent de calitatea pe care o are fiecare dintre ele. Un sistem judiciar democrat nu poate avea și acorda privilegii de jurisdicție unor persoane, Constituția sancționând chiar ideea de discriminare.

Aceasta nu împiedică existența unor reguli speciale de procedură sau a unor instanțe speciale de jurisdicție. În jurisprudența europeană, principiul egalității (principiul egalității armelor) „semnifică tratarea egală a părților pe toată durata desfășurării procedurii în fața unui tribunal, fără ca una dintre ele să fie avantajată în raport cu cealaltă sau celelalte părți din proces” [21, p. 251].

Principiul egalității persoanelor în fața legii are în vedere un tratament juridic egal pentru situații identice, iar un tratament diferit nu poate fi doar expresia aprecierii exclusive a legiuitorului, ci trebuie să se justifice în mod rațional și obiectiv. Principiul egalității nu interzice existența unor reguli specifice, în cazul unei diferențe de situații. De aceea, „inegalitatea reală poate justifica reguli distincte, în funcție de scopul legii care la conține” [109, p. 78].

Principiul egalității a devenit unul din principalii factori ai constituționalizării dreptului autohton. În reflecțiile doctrinare ale magistratului Bianca Selejan-Guțan se menționează că însăși constituționalizarea dreptului a fost construită de către Curtea Constituțională pe baza principiului constituțional al egalității [10, p. 234]. Materia căilor de atac ca aplicare specială a acestui principiu prin accesul la gradele de jurisdicție, a generat o jurisprudență interesantă a Curții Constituționale. Liberul accesul la justiție, deși constituie unul din fundamentele constituționale ale căilor de atac, nu presupune în mod implicit accesul la orice mijloc procesual, care ar putea fi pus la discreția persoanelor în vederea înlăturării actului de justiție. De asemenea, accesul liber la justiție nu presupune nici accesul la toate instanțele judecătorești în ordine ierarhică, sau la toate căile de atac. Instituirea regulilor de petrecere a unui proces de judecată, precum și a regulilor speciale de procedură constituie o prerogativă exclusivă a legiuitorului. În același timp, Curtea Constituțională a arătat că, stabilirea unor reguli speciale, inclusiv în privința căilor de atac, nu reprezintă o acțiune contrară egalității cetățenilor în fața legii și a autorităților publice, în condițiile în care aceste reguli asigură egalitatea cetățenilor în utilizarea lor.

Principiul egalității civile cere ca orice împrișinat să dețină dreptul la controlul aplicării legilor de instanțele de judecată. Această regulă reprezintă baza pactului fundamental: egalitatea justițiabililor le oferă dreptul la controlul judecării. Constituția garantează egalitatea în fața legii, dar ea impune în același timp ca: *„legea să intervină atunci când este vorba de stabilirea unei jurisdicții, de fixarea pedepselor etc.”* [2, p. 148]. Articolul 16 din Constituție nu are o aplicare de sine stătătoare, el fiind incident articolului 119 din Constituție doar în cazul în care este demonstrată existența unei ingerințe într-un drept fundamental.

Principiul dublului grad de jurisdicție – în mod perpetuu s-a impus necesitatea verificării hotărârilor pronunțate de o instanță de judecată, de către alte instanțe ierarhice în grad, pentru a fi posibilă corectarea erorilor admise de instanțele de fond.

Constituirea ierarhică a instanțelor judecătorești asigură controlul judiciar asupra hotărârilor judecătorești prin posibilitatea exercitării căilor de atac în condițiile legii, ceea ce, la rândul său, reprezintă o garanție a legalității și fundamentării hotărârilor judecătorești. Totodată, este asigurat și principiul dublului grad de jurisdicție. Structura internă a fiecărei trepte are particularitățile sale specifice, „în funcție de competența jurisdicțională dată prin lege” [72, p. 422]. Tradițional, fiecărei trepte îi corespunde gradul respectiv de jurisdicție:

- judecătoriiilor le revine primul grad de jurisdicție – instanță de fond (examinează fondul cauzei);
- curților de apel le revine gradul doi de jurisdicție – instanță de apel (examinează cauzele în ordine de apel);
- Curții Supreme de Justiție îi revine gradul trei de jurisdicție – instanță de recurs sau de casație în sens clasic (examinează recursul ordinar, demersul în interesul legii și revizuirea).

Acest principiu al organizării justiției conform sistemului dublului grad de jurisdicție presupune ca instanțele de judecată să nu fie situate pe același palier ierarhic, ci dimpotrivă impune gruparea lor a două câte două, astfel „încât un proces judecat într-o instanță să poată ajunge apoi în fața unei instanțe superioare” [65, p. 28].

Constituția R.M. nu cuprinde norme care să indice în mod expres sau exhaustiv care sunt căile de atac, statuând, în art. 119 doar că „*acestea se exercită în condițiile legii*” [175]. Pentru a stabili existența unui grad de jurisdicție, se i-au în considerație atribuțiile judecătorului, dar și principiile constituționale privind accesul la justiție și dreptul la apărare. În calitate sa de cale de atac, apelul are caracter devolutiv atât în fapt cât și în drept, ceea ce determină reînnoirea judecării prin transmiterea dreptului de a judeca de la magistratul instanței de fond la cel dintr-o instanță superioară în grad. În consecință, putem considera că ne aflăm în fața unui grad de jurisdicție doar în situația în care judecătorul are dreptul de a cerceta fondul cauzei.

Deși CEDO oferă un înțeles larg noțiunii de „proces echitabil”, conform art. 6 alin. (1) al CEDO și dezvoltată pe cale jurisprudențială, „instanța europeană nu tratează principiul dublului de grad de jurisdicție în materie civilă ca fiind o garanție a respectării acestui text al tratatului internațional” [17, p. 21]. Dublul grad de jurisdicție constituie un drept recunoscut justițiabililor prin Protocolul nr. 7 al CEDO. „Acesta presupune că orice persoană declarată vinovată de săvârșirea

unei infracțiuni de un tribunal, are dreptul de a cere examinarea hotărârii, prin care i s-a stabilit vinovăția, de către o instanță superioară în grad” [134, p. 7].

Conform unei alte opinii [20, p. 157], prin intermediul recursului nu se realizează un control integral asupra hotărârii atacate, fiind vizată doar legalitatea soluției contestate și în mod excepțional netemeinicia. Excepția de la această regulă o reprezintă recursurile ce pot fi declarate împotriva hotărârilor nesusceptibile de a fi contestate cu apel. Deși în această situație cauza poate fi examinată sub toate aspectele, se consideră că nu suntem în prezența celui de-al treilea grad de jurisdicție deoarece recursul constituie o cale extraordinară de atac.

Existența mai multor căi de atac nu trebuie confundată cu existența mai multor grade de jurisdicție. De regulă, hotărârea instanței de fond este supusă căii de atac apelul – pentru verificarea legalității și temeiniciei acesteia. La această cale de atac se adaugă recursul, care reprezintă un control suplimentar de legalitate, dar care nu constituie un al treilea grad de jurisdicție. Acest principiu reprezintă un argument suplimentar pentru a înțelege că prin textul articolului 119 nu se permite legiuitorului excluderea căilor de atac din legislația națională, deoarece nici o hotărâre judecătorească nu poate fi sustrasă controlului de legalitate exercitat de o instanță ierarhică în grad.

2.6. Concluzii la capitolul II

În urma cercetării fundamentelor constituționale ale căilor de atac în contextul principiilor constituționale și a valențelor fundamentale ale autorităților judiciare, la finele acestui capitol ajungem la următoarele concluzii:

1. În temeiul Constituției și a Legii privind organizarea judecătorească, justiția se înfăptuiește prin intermediul judecătoriilor, a curților de apel și a Curții Supreme de Justiție care la rândul lor au sarcina de a examina cauzele contencioase în fond sau căile de atac corespunzătoare. Accesul liber la justiție, deși constituie unul din fundamentele constituționale ale căilor de atac, nu presupune în mod implicit accesul împricinaților la toate căile de atac sau la orice instanță de judecată pe scară ierarhică. Legiuitorul însă, trebuie să asigure oricărei persoane posibilitatea de a cere unei instanțe ierarhic superioare celei care a pronunțat hotărârea, să verifice legalitatea acesteia. În această ordine de idei, considerăm că lichidarea judecătoriilor specializate a fost realizată cu respectarea prevederilor Constituției, iar înființarea completelor specializate în cadrul instanțelor judecătorești de orice grad este de preferat în fața unor judecătorii specializate.

2. Regimul legal al acțiunilor în justiție, dar și regimul căilor de atac împotriva diferitor categorii de hotărâri, reprezintă creații cu caracter general și obiectiv al legiuitorului ordinar.

Regimul legal al acțiunii în justiție și cel al căilor de atac pot să influențeze situațiile juridice individuale, însă în orice caz, aceste regimuri nu pot constitui obiectul unor drepturi patrimoniale dobândite de o persoană. Legiuitorul ordinar, poate, prin intermediul unor norme generale cu caracter obiectiv, să modifice regimurile existente, oferind o nouă reglementare exercițiului căilor de atac, sau suprimând unele din ele, cum ar fi cea a recursului sau a apelului pentru anumite categorii de hotărâri. Din aceste motive, recursul ar trebui ridicat la rang constituțional, pentru a permite oricărei persoane cointeresate și lezate în drepturi să ceară unei instanțe superioare controlul hotărârii pronunțate de instanța de fond. La ce ar servi Constituția, dacă un legiuitor ar avea dreptul să o desconsidere?

3. Curtea Supremă de Justiție este așezată alături de puterea legislativă cu misiunea de a menține armonia între lege și hotărârile judecătorești. Ea nu constituie un al treilea grad de jurisdicție și nu este înființată pentru a reforma erorile de fapt și falsele aprecieri ale împrejurărilor. Pentru Republica Moldova există o singură Curte Supremă de Justiție și mai multe curți de apel. Acest lucru este posibil din considerentul că, instanța supremă asigură unitatea aplicării și interpretării legii. Chiar și articolul 114 din Constituție prevede că justiția se desfășurează prin Curtea Supremă de Justiție, iar articolul 119 stabilește că, „împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac în condițiile legii”. Articolele din Constituție nu pot reglementa toate relațiile sociale și din acest motiv ele trasează principii, care legiuitorul le dezvoltă prin legi organice și ordinare.

4. Principiile constituționale, dezvoltate în legislație, asigură exercitarea de către puterea judecătorească, în conformitate cu legislația în vigoare, a atribuțiilor ce-i revin: a) desfășurarea justiției în cauzele privind raporturile juridice civile și de contencios administrativ, penale și contravenționale, precum și orice alte cauze pentru care legea nu stabilește o altă competență; b) executarea hotărârilor judecătorești; c) generalizarea practicii judiciare; d) darea explicațiilor din oficiu în chestiunile de practică judiciară; e) participarea la formarea corpului judecătoresc și a organelor de autoadministrare judecătorească.

Concomitent, ele asigură independența justiției în raport cu organele puterii legislative și celei executive, interoperabilitatea legislativului și executivului în modelarea sistemului judiciar, accesul liber și egal la justiție pentru toți, examinarea cazurilor în instanțele de judecată și de către judecători, pentru a căror jurisdicție sunt atribuite prin lege și realizarea dreptului fundamental la un proces echitabil, care ar fi lipsit de conținut dacă legiuitorul nu ar institui căi de atac pentru

împlicinați și nu ar exista posibilitatea declanșării unui control de legalitate și temeinicie a hotărârilor adoptate de instanțele de judecată.

5. Articolele 119 din Constituție, care fundamentează existența căilor de atac ordinare și extraordinare, se află în corelație cu alte norme constituționale, cum ar fi articolul 20 care reglementează accesul liber la justiție, articolul 26 ce prevede dreptul la apărare, sau articolul 16 care fundamentează egalitatea părților în proces, deoarece numai în acest fel pot fi evitate privilegiile procesuale, iar partea în proces poate fi asigurată că va putea face uz, în orice împrejurare, de dreptul său constituțional de contestare a hotărârilor instanțelor de judecată care îi aduc atingere drepturilor și intereselor sale legitime. Am putea concluziona că, acțiunea în justiție în mod general, sau căile de atac în mod special, reprezintă un drept acordat oricărei persoane de a cere organelor judecătorești, ca prin mijloacele organizate de Constituție și celelalte legi, să ofere satisfacție intereselor ce nu pot fi realizate altfel.

6. Principiile constituționale care oferă garanții fundamentale în realizarea căilor de atac sunt următoarele: accesul liber la justiție; primatul reglementărilor constituționale; dreptul la un proces echitabil; dreptul la apărare; legalitatea; principiul egalității (echității); principiul dublului grad de jurisdicție.

7. Constituția R.M. nu cuprinde prevederi exprese care să stabilească tipul căilor de atac ce pot fi utilizate împotriva hotărârilor judecătorești, stabilind prin art. 119 doar faptul că acestea pot fi exercitate *în condițiile legii*. Pentru a nu permite legislatorului să excepteze unele hotărâri judecătorești de la controlul de legalitate, considerăm oportun ca recursul să fie ridicat la rang constituțional, în contextul în care art. 13 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului garantează dreptul la un remediu/recurs efectiv.

8. De asemenea, faptul că toate căile de atac pot fi exercitate *în condițiile legii*, după cum stipulează art. 119 din Constituție, nu presupune dreptul legiuitorului de a exclude din legile procesuale orice cale de atac împotriva hotărârilor sau încheierilor instanțelor de judecată. Această sintagmă se referă, sub aspect semantic, la dreptul Parlamentului de a reglementa și adopta norme procesuale care să instituie condițiile de declanșare a controlului legalității unei hotărâri judecătorești, fiindcă este greu de conceput că legiuitorul constituant ar fi tratat cu indiferență soarta căilor de atac, oferind Parlamentului dreptul exclusiv de a decide asupra existenței acestora.

3. ASPECTE PROCEDURALE PRIVIND REALIZAREA GARANȚIEI CONSTITUȚIONALE ÎN MATERIA CĂILOR DE ATAC

3.1. Reflecții teoretice și practice privind căile de atac de reformare

Conform art. 119 din Constituția R.M. și art. 15 din CPC, „participanții la proces și alte persoane interesate, ale căror drepturi, libertăți ori interese legitime au fost încălcate printr-un act judiciar, pot exercita căile de atac împotriva acestuia, în condițiile legii” [175].

Apelul este o cale de atac, stabilită și reglementată prin lege, deopotrivă devolutivă, ordinară și suspensivă de executare, declanșată de către persoanele în drept.

„Această cale de atac conferă instanței ierarhic superioare învestite cu soluționarea apelului, pe lângă competența verificării legalității și temeiniciei hotărârii atacate, și unele atribuții de judecată ale primei instanțe. Decizia instanței de apel rămâne definitivă în momentul pronunțării” [138, p. 17].

3.1.1. Apelul

Apelul constituie și o cale de reformare a hotărârii. În cazul admiterii lui, hotărârea atacată este desființată integral sau în parte, iar cauza va primi o nouă rezolvare în instanța de apel. În baza apelului se face o nouă judecată în fond a cauzei, apreciindu-se probele din dosar, utilizându-se și posibilitatea administrării de noi probe. Principiul existenței și necesității căilor de atac este afirmat în articolele 20, 26 și 119 din Constituție (fără a se indica în mod expres care sunt acestea), dar și în PIDCP, care în articolul 14.5 enunță că: *„orice persoană declarată ca răspunzând de săvârșirea unei infracțiuni are dreptul, în conformitate cu normele prescrise de lege, să ceară examinarea de către o justiție superioară a declarării vinovăției sale și a pedepsei aplicate”* [191]. Deși este devolutiv, de regulă, în apel nu se judecă decât ceea ce s-a apelat: *„tantum judicatum quantum appellatum”* [104, p. 521]. În principiu, apelul nu profită decât aceluia sau aceluia care l-au declarat.

Inconveniente ale căilor de atac sunt numeroase însă nu suficiente pentru a înlătura instituția ca atare. Aici putem aminti de povara financiară suportată de stat, posibilitatea discreditării încrederii față de instanțele de fond prin casarea hotărârilor pronunțate de acestea și altele. Aceste împrejurări au determinat aplicarea unor modificări în modul de reglementare a căilor de atac în sensul evitării unor aspecte formale exagerate. Fără a reprezenta o cale de atac obligatorie, apelul este o modalitate a fazei de judecată în cadrul căreia se realizează controlul jurisdicțional inițiat de

părți. În practica juridică s-a reținut corect faptul că, o cale de atac nu se caracterizează după titlul oferit de petiționar, ci în raport cu solicitarea petentului.

Apelul implică prezumția unei erori admise de instanța de fond și prezumția de dreptate pentru judecata ce urmează a se realiza. În legislația națională pot fi atacate cu apel majoritatea hotărârilor pronunțate în prima instanță. Desfășurarea fazelor procesului de judecată are loc sub auspiciile principiului legalității, și are deziderat principal – aplicarea uniformă și ireproșabilă a tuturor legilor de către instanța de judecată, respectarea actelor normative de către fiecare participant la proces și inclusiv de către persoanele care contribuie la procesul de realizare a justiției în cadrul examinării cauzelor penale și/sau civile. Deși există situații când legea tratează apelul ca nefiind suspensiv de executare, o astfel de normă nu este contrară art. 119 din Constituție, fiindcă Legea fundamentală tratează de principiu chestiunea existenței căilor de atac, dar nu și fiecare componentă a acestora.

„Prezumțiile legalității și temeiniciei de care beneficiază orice hotărâre judecătorească emisă de prima instanță poate fi răsturnată de instanța de apel, ca rezultat al contestării acesteia de către participanții la proces” [227]. În practica instanțelor naționale există spețe care vădesc imperfectibilitatea modului de reglementare a căii de atac apelul prin prevederile legilor de procedură.

3.1.2. Apelul în procesul civil

În cauza *D. D. versus P. A. nr. 2-839/2016* Judecătoria Hâncești, sediul Ialoveni, a pronunțat o hotărâre prin care a admis acțiunea inițială, însă a omis să se pronunțe asupra cererii reconvenționale și nu a soluționat nici cererea de scutire parțială a taxei de stat pentru a pune pe rol acțiunea reconvențională. Hotărârea în cauză a fost atacată cu apel, însă eroarea admisă de instanța de fond nu constituie un temei procesual pentru ca instanța de apel să dispună rejudecarea cauzei și cu atât mai mult, instanța de apel sau cea de recurs nu se poate pronunța asupra motivelor trecute în cererea reconvențională dar și în privința punerii ei pe rol. În cadrul examinării cauzei în ordine de apel, *D.D* a ridicat o excepție de neconstituționalitate prin care a solicitat Curții Constituționale să verifice constituționalitatea art. 385 lit. d) și art. 388 alin. 1) din Codul de Procedură Civilă în sensul corespunderii lor cu articolele 4 alin. (1), 7, 16, 20, 26, 114, 115 și 119 din Constituția R.M. și în mod deosebit, în partea ce ține de omisiunea **de a reglementa împuternicirea instanței de apel de trimitere a cauzei la rejudecare în situația când instanța de fond nu a examinat și nu s-a expus asupra cererii reconvenționale** depuse de pârât.

Prin decizia sa din 25 aprilie 2019, Curtea Constituțională a declarat inadmisibilă această excepție de neconstituționalitate, fără a intra în esența problemei, mulțumindu-se doar să menționeze că: „*autorul excepției de neconstituționalitate nu formulează critici veritabile de neconstituționalitate cu privire la dispozițiile articolelor 385 lit. d) și 388 alin. (1) din Codul de Procedură Civilă , ci este nemulțumit, în realitate, de faptul că instanța de fond nu s-a pronunțat asupra cererii reconvenționale împotriva acțiunii civile. Sub acest aspect, Curtea a reținut în repetate rânduri că nu este competentă să se pronunțe cu privire la aspecte ce țin de aplicarea legii, ele fiind soluționate de către instanța de judecată*” [196].

Concomitent, Curtea de Apel Chișinău a solicitat din oficiu instanței de fond să pronunțe o hotărâre suplimentară, pentru a soluționa acțiunea reconvențională. Iată o problemă de drept ce nu poate fi soluționată prin folosirea căilor ordinare de atac și nici prin revizuirea hotărârii, deoarece nu suntem în prezența unui temei reglementat în mod exhaustiv de CPC. Concomitent, consider că instanța de fond nu se poate pronunța nici asupra cererii Curții de Apel de emiteră a unei hotărâri suplimentare, în condițiile în care la examinarea pricinii în fond nu a soluționat problema punerii pe rol a cererii reconvenționale și nu a soluționat nici problema scutirii reclamantului, din cererea reconvențională, de la plata taxei de stat. Mai mult ca atât, Codul de Procedură Civilă nu permite instanței de fond să se pronunțe asupra scutirii taxei de stat la etapa soluționării cererii de pronunțare a unei hotărâri suplimentare. Totuși, instanța de fond (Judecătoria Hâncești, sediul Ialoveni), a emis la 27 mai 2019 Încheierea nr. 20839/2016 prin care respinge cererea de scutire de la plata taxei de stat pentru examinarea acțiunii reconvenționale din 24 ianuarie 2017, fără a avea acest drept. Deși încheierea a fost recurată, instanța ierarhic superioară a respins recursul prin Încheierea 2a-1381/2019 din 15 iulie 2019 motivând că: „*în conformitate prevederile art. 423 CPC, încheierea prin care a fost respinsă cerința cu privire la scutirea de la achitarea plății taxei de stat la depunerea acțiunii reconvenționale și cererii nu i sa dat curs nu poate fi atacată separat cu recurs, dar numai odată cu o eventuală încheiere de restituire a cererii, or, acest drept nu urmează a fi interpretat sau aplicat prin analogia legii, ci urmează a fi prevăzut expres de normele de drept procedural*” [251].

Această situație paradoxală, limitează autorul acțiunii reconvenționale în drepturile sale constituționale de acces la o instanță de judecată și îl privează de dreptul la un remediu efectiv, principii garantate de articolele 20 și 119 din Constituție. Principiul potrivit căruia o contestație în materie civilă trebuie să poată fi adusă în fața instanței de judecată este unul din principiile fundamentale ale drepturilor universal recunoscute. El decurge din principiul dreptului internațional

care interzice denegarea de dreptate. Articolul 6 paragraf 1 din Convenție trebuie să fie înțeles din această perspectivă. „Echitatea, publicitatea, celeritatea procesului nu prezintă nici un interes în absența procesului” [102, p. 222]. Curtea Europeană sancționează deciziile motivate insuficient sau deciziile prin care instanța nu statuează asupra principalelor argumente ale reclamantului (*Buzescu contra României*, 24.05.2005) [209]. Reglementarea fără conținut a unei căi de atac, care nu oferă părții în proces posibilitatea clară de a-și apăra drepturile în fața instanței de judecată prin utilizarea căilor de atac, goleşte de sens principiul înserat în art. 20 din Constituție – liberul acces la justiție – și art. 26 (dreptul la apărare) care constituie fundamentele articolului 119 din Legea supremă.

În acest context, singura posibilitate legală și constituțională de soluționare a erorii de drept admise de instanța de fond, ar fi includerea în CPC a unui temei nou de declarare a apelului, cu titlul de *lege ferenda* și anume, să fie completat art. 388 alineat 1) lit. e) CPC cu următorul text: „hotărârea primei instanțe urmează a fi casată, independent de argumentele cererii de apel, dacă instanța de fond nu a examinat acțiunea reconvențională” [169].

În general, împuternicirile atribuite instanței de apel în temeiul art. 385 din CPC oferă acesteia dreptul de a exercita un control riguros și multiaspectual față de hotărârea contestată. Atunci când se constată existența unor motive de casare a hotărârii instanței de fond, Curtea de Apel este obligată să examineze toate motivele care au fost invocate în cererea de apel, inclusiv să se pronunțe asupra corectitudinii aplicării normelor de drept procedural și/sau material. „Această dispoziție legală a fost adoptată în scopul de a asigura o bună administrare a justiției, de a întări încrederea justițiabililor în hotărârile judecătorești și de a da posibilitate instanțelor ierarhic superioare să exercite controlul judecătoresc. În cazul nerespectării de către instanța de apel a acestor condiții, decizia instanței de apel se va considera neîntemeiată și ilegală” [229].

Articolul 388 din CPC reflectă exhaustiv lista încălcărilor sau aplicărilor eronate a normelor de drept procedural, iar dispoziția art. 385 din CPC arată urmările și modalitatea reparării încălcărilor admise de prima instanță. Identificarea de către instanța de apel a deficienței prevăzute la art. 388 alin. (1) lit. d) care statuează că: „hotărârea primei instanțe urmează a fi casată, din oficiu, în cazul în care instanța a soluționat problema drepturilor unor persoane neantrenate în proces, va impune admiterea apelului, casarea hotărârii primei instanțe și trimiterea pricinii spre rejudecare în instanța de fond în temeiul articolului 385 alin. (1) lit. d) din CPC” [169]. Acest principiu poate fi aplicat doar atunci când, prin hotărârea sa, instanța de judecată a lezat esența dreptului unei persoane neatruse în proces. Instituirea acestei proceduri de restituire a pricinii spre rejudecare în condițiile articolului 385 alin. (1) lit. d) din CPC are drept scop „oferirea posibilității

de apărare tuturor persoanelor ale căror drepturi au fost atinse prin hotărârea primei instanțe, fiindu-le garantat dreptul și accesul la dublul grad de jurisdicție” [169], drept care își are sorgintea în prevederile articolelor 1, 20, 26, 115 și 119 din Constituție.

Astfel, în situația în care persoana ce nu a fost atrasă în proces declanșează un apel împotriva hotărârii instanței de fond, atunci instanța de apel va emite o „încheiere de restituire a cererii de apel ca fiind depusă de o persoană ce nu este în drept să declare apel în concordanță cu art. 369 alin. (1) lit. d) din CPC” [169]. Spre exemplu, în cauza civilă intentată de *SRL B. versus SRL I.*, ce s-a aflat pe rolul Judecătoriei Ciocana, a fost depusă o cerere de către *SRL V.*, ultima solicitând să fie atrasă ca intervenient accesoriu în proces. Instanța de judecată a respins printr-o încheiere nesusceptibilă de atac, cererea de intervenire în proces a terțului *SRL V.* Ulterior, hotărârea instanței de fond a fost contestată cu apel doar de către *SRL V.*, iar Curtea de Apel a emis încheierea nr. 2ac-122/17 din 07 martie 2017 prin care, apelul a fost restituit ca fiind depus de o persoană ce nu este în drept să declare apel.

Doctorul în drept Sergiu Furdui este de opinie că „principalele probleme cu care se confruntă sistemul gradelor de jurisdicție sunt legate de supraîncărcarea instanțelor de apel și recurs, durata excesivă a procesului penal și lipsa de celeritate în desfășurarea proceselor de judecată” [136, p.22].

În astfel de situații, se impune identificarea unor soluții care să simplifice procedurile de judecată în cazul declanșării căilor ordinare de atac prin introducerea unor instituții noi, cum ar fi *admisibilitatea* în principiu a cererii de apel. În practica instanțelor naționale de judecată se observă că un număr foarte mare de hotărâri sunt contestate cu apel, iar instanțele ierarhic superioare sunt inundate cu un număr mare de asemenea contestații, mai ales că în ordine de apel cauza este judecată conform regulilor stabilite pentru instanța de fond.

În condițiile reglementărilor actuale ale CPC spre exemplu, apelul depus de o persoană ce nu poate depune apel nu poate fi declarat inadmisibil, iar instanța de apel este obligată să stabilească o ședință de judecată cu citarea părților pentru a constata în ședință publică acest fapt și a restitui apelul fără examinare. Recunoașterea unei căi de atac în astfel de condiții reprezintă o încălcare a principiului legalității căilor de atac și din acest motiv, se reliefează ca soluție inadmisibilitatea cererii de apel în ordinea de drept.

CPC al României reglementează instituția inadmisibilității apelului în câteva situații exhaustive. Unii procesualiști români sunt de părere că „inadmisibilitatea ca sancțiune procesual penală constă în lipsirea de efecte a unui act procedural pe care legea nu îl prevede sau îl exclude, precum și a unui act prin care a fost exercitat sau se încearcă exercitarea unui drept procesual

exercitat și epuizat anterior. Inadmisibilitatea operează automat și inevitabil, ori de câte ori un act procesual este lipsit de bază legală” [264].

În ordine de apel, inadmisibilitatea ar urma să intervină în câteva situații expres prevăzute de CPC: când apelul este depus de o persoană ce nu are calitate procesuală de a apela; apelul nu este obiectiv încuviințat de lege; hotărârea atacată face parte din cele ce nu pot fi supuse nici unei căi de atac; cererea de apel este depusă peste termenul prevăzut de lege.

Astfel de modificări legislative nu intră în contradicție cu prevederile articolelor 20, 26 și 119 din Constituție fiindcă nu sunt de natură a limita persoanele în drepturile sale fundamentale. Dimpotrivă, în acest mod se poate asigura celeritatea procesului de judecată, reducerea cheltuielilor statului în procesul de asigurare a accesului la justiție, scurtarea duratei de examinare a unei cauze în ordine de apel și evitarea consumului exagerat de resurse de timp și financiare.

Se reține că, „instanța de apel nu va putea admite nici intervenția în proces a pretinsului apelant” [169], concluzie ce derivă din prevederile art. 62 alin. (5) din CPC. În atare circumstanțe, „persoanele care nu sunt participanți la proces, dar care prin hotărâre judecătorească sunt lezate în drepturi, nu au posibilitatea de a declara apel și nu pot invoca îngrădirea accesului liber la justiție, or, persoana nu este privată de posibilitatea de a solicita revizuirea hotărârii” în temeiul art. 449 lit. c) din CPC [169]. Concluzia relatată mai sus se sprijină și pe jurisprudența constantă a CtEDO (*Golder împotriva Regatului Unit al Marii Britanii*), care stabilește că „dreptul de acces la justiție nu este unul absolut și poate forma obiectul unor limitări. Aceste limitări sunt implicit permise, deoarece dreptul de acces la justiție necesită, prin însăși natura sa, o reglementare din partea statelor, care poate să varieze în timp și spațiu, în funcție de nevoile și resursele de care dispune comunitatea. Gradul de acces permis de legislația națională trebuie să fie însă suficient pentru a asigura accesul individual la instanță, în lumina principiului supremației dreptului într-o societate democratică” [269]. Iată anume asupra acestui aspect se exprimă voința legiuitorului constituant atunci când stabilește în art. 119 din Constituție că împotriva hotărârilor judecătorești pot fi exercitate „căile de atac în condițiile legii”. Cu alte cuvinte, condițiile și regulile precise în temeiul cărora este organizată o cale de atac sau alta sunt lăsate la discreția Parlamentului, pentru o bună organizare a dreptului constituțional privind accesul la justiție.

Realitatea existentă, obligă la o colaborare mai constructivă și mai eficientă, potrivit principiului constituțional și competenței legale, dintre Curtea Supremă de Justiție și curțile de apel, și asta pentru a obține puncte de vedere unitare asupra rezolvării corecte a problemelor privind procedura judecării apelului, apărute cu ocazia judecării cauzelor penale, în condițiile respectării

principiilor de bază a procesului penal, și anume înfăptuirea justiției, ca o atribuție exclusivă a instanțelor judecătorești, independența judecătorilor și supunerea lor doar în fața legii și implicit a Constituției.

Legiuitorul a stabilit că „hotărârea judecătorească este supusă numai căilor de atac prevăzute de lege, în condițiile și termenele stabilite de aceasta, indiferent de mențiunile din dispozitivul ei” [169]. La fel și articolul 119 din Constituție stipulează că: „*împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [175]. Prin urmare, revine persoanei interesate obligația de a sesiza jurisdicția competentă, în condițiile legii procesual civile și/sau penale, aceeași pentru subiectele de drept aflate în situații identice. Exigențe similare exclud examinarea în fond a unei cereri sau căi de atac exercitate în alte condiții decât cele determinate de dreptul intern prin legea procesuală. „Exercitarea căilor de atac este guvernată de principiul legalității, potrivit căruia căile de atac sunt instituite prin lege” [114, p. 164], ceea ce presupune că omisiunea prevederii în dispozitivul hotărârii care se atacă a căii de atac nu lipsește partea de calea de atac pe care legea i-a conferit-o.

Cererea de apel trebuie formulată și motivată în termenul prevăzut de lege. Instanța de apel analizează doar motivele de apel care sunt expuse în cele două cereri de apel cu care a fost învestită, în condițiile în care acestea nu depășesc cadrul procesual stabilit în fața instanței de fond. Drept urmare, apelul este legiferat ca fiind o cale de atac ordinară devolutivă, în comparație cu recursul, în accepțiunea în care declanșează o nouă examinare în fond a cauzei respective, iar organul judiciar în ordine de apel este obligat să reexamineze probatoriul administrat în fața instanțelor de fond, cu prerogativa de modificare a situației de fapt stabilite, exercitând în același timp un control de legalitate, și unul de temeinicie asupra soluției adoptate.

În temeiul art. 236 CPC, în urma deliberării, președintele ședinței de judecată „pronunță dispozitivul hotărârii și le explică participanților la proces procedura și termenul de atac al hotărârii” [169]. Hotărârea integrală sau partea motivată a hotărârii se întocmește doar în 3 situații: „a) *participanții la proces, în termen de 30 de zile de la pronunțarea dispozitivului hotărârii, solicită în mod expres acest lucru. Termenul de 30 de zile este un termen de decădere*; b) *participanții la proces, în termen de 30 de zile de la pronunțarea dispozitivului hotărârii, depun cerere de apel*; c) *hotărârea judecătorească urmează să fie recunoscută și executată pe teritoriul altui stat*” [169].

Termenul de contestare a unei hotărâri judecătorești începe să curgă din momentul pronunțării dispozitivului acesteia, fapt care poate afecta drepturile fundamentale ale justițiabilului.

În sens procesual, hotărâre reprezintă actul final prin intermediul căruia instanța tranșează, cu autoritate de lucru judecat, litigiul dintre părți. Hotărârea trebuie să cuprinsă trei părți: partea introductivă, motivarea și dispozitivul. Motivarea reprezintă „o puternică garanție a imparțialității judecătorului, a calității actului de justiție și oferă posibilitatea unui cerc larg de persoane de a cunoaște conținutul motivelor ce au determinat pronunțarea unei anumite hotărâri judecătorești” [59, p. 709].

Luând în considerație faptul că hotărârile judecătorești în procedura civilă autohtonă sunt adoptate doar sub forma dispozitivului, considerăm că această stare de lucruri afectează dreptul părților la un proces echitabil și posibilitatea exercitării controlului de legalitate și temeinicie al hotărârilor contestate, în condițiile în care absența motivării nu îți oferă posibilitatea de ști ce anume contești. Motivarea hotărârii constituie o garanție împotriva arbitrariului și ușurează procesul de formare a jurisprudenței.

În Italia și Spania, spre exemplu, motivarea hotărârilor judecătorești constituie un principiu de ordin constituțional. Spre exemplu, Constituția Italiei stabilește la art. 111 alin. (1) faptul că „toate deciziile judecătorești trebuie să fie motivate”. Articolul 120 alin. 3) din Constituția Spaniei prevede că „hotărârile vor fi mereu motivate și se vor pronunța în ședință publică. Dispoziții similare există în majoritatea legislațiilor latino-americane și în codul de procedură civilă francez.

Conform jurisprudenței CEDO și a CJUE, echitatea procedurilor judiciare presupune: contradictorialitatea; dreptul la apărare; egalitatea armelor; motivarea hotărârii judecătorești.

Curtea Europeană a stabilit că „dreptul la un proces echitabil nu poate fi considerat efectiv decât dacă cererile și observațiile părților sunt cu adevărat ascultate, adică examinate cum se cuvine de tribunalul sesizat” [214]. Această garanție permite părților în proces să verifice dacă au fost cu adevărat ascultate de către instanță și dacă judecătorul a înțeles cu adevărat situația de fapt și de drept a cauzei. Motivarea hotărârii „exprimă valoarea intelectuală și susține forța juridică a hotărârii” [140, p. 38].

Aducem cu titlu de exemplu că în anul 1998, în România, a fost adoptată Ordonanța Guvernului nr. 13/1998 prin care motivarea hotărârilor nu mai constituia o condiție indispensabilă a hotărârilor pronunțate în fața instanțelor de fond, legiuitorul inspirându-se probabil din sistemul de drept anglo-saxon. Acea Ordonanță a fost însă abrogată după numai 2 ani, iar singurul său efect pozitiv a fost cel de decongestionare a justiției.

Pentru a depăși fenomenul lipsei de încredere în justiție se impune în mod evident motivarea hotărârilor judecătorești. Lipsa obligativității motivării hotărârii judecătorești reprezintă un „atu” pentru arbitrariul judecătoresc dar și pentru perpetuarea corupției în sistemul judecătoresc.

De cealaltă parte, atunci când o parte în proces este nemulțumită de dispozitivul unei hotărâri judecătorești și decide să o conteste printr-o cerere de apel, aceasta nu cunoaște exact ce contestă din cauza absenței părții motivate a hotărârii, fapt care afectează echitatea părților în proces.

Dreptul la un proces echitabil reprezintă unul din fundamentele constituționale ale căilor de atac și este garantat de articolele 20 și 26 din Constituție și art. 6 din Convenție. Anume acest drept prezumă la o hotărâre motivate, în condițiile în care motivarea reprezintă o parte a hotărârii în care instanța își arată concluziile formulate în privința cauzei reținute spre examinare.

Colegiului civil, comercial și de contencios administrativ lărgit al CSJ din 27 februarie 2019, în cauza 2ra-6/19, a reținut practica CtEDO prin care aceasta tratează motivarea hotărârilor ca un „drept fundamental la un proces echitabil, fapt ce presupune obligația instanței judecătorești de a se pronunța în hotărâri asupra tuturor cerințelor acțiunii, precum și argumentelor invocate de către părți întru, respectiv, admiterea sau respingerea acestora” [265]. Dreptul de a fi auzit prevede nu doar posibilitatea părților de a prezenta instanței argumentele și probele sale, dar și obligația corelativă a instanței de judecată de a prezenta, în motivarea hotărârii, motivele pentru care a respins sau a acceptat argumentele părților în proces.

Ca o dovadă a faptului că adoptarea unor hotărâri judecătorești nemotivate – doar sub forma dispozitivului – reprezintă o încălcare a principiului constituțional al echității și este o stare ce afectează fundamentele constituționale ale căilor de atac, facem trimitere la Hotărârea Curții Constituționale nr. 23 din 05.08.2021, care la punctul 70 a statuat: „în lipsa deciziei *integrale* a instanței de apel persoana care vrea să formuleze un recurs împotriva acestei decizii nu-și poate fundamenta cererea, deoarece nu i-au fost aduse la cunoștință motivele care au stat la baza deciziei în discuție” [223].

În cauza CtEDO „AEPI contra Greciei” s-a stabilit faptul că „textul integral al hotărârii era necesar, astfel încât reclamanta să poată formula cu claritate și precizie argumentele expuse în propria cale de atac” [266]. De asemenea, s-a stabilit încălcarea art. 6 paragraf 1 din Convenție atunci când nu există o „hotărâre motivată integral înainte de expirarea termenului de recurs, deoarece împricinatul trebuie să dețină informații suficiente pentru a formula o cale de atac în cunoștință de cauză” [215].

În Decizia sa din 05 august 2021, Curtea Constituțională a reținut faptul că punctul de pornire a curgerii termenului de prescripție în vederea contestării unei hotărâri judecătorești să fie data la care decizia a fost pronunțată integral, deoarece doar din acest moment persoana cointereseată are posibilitatea certă de a cunoaște conținutul deciziei. În caz contrar, dreptul la utilizarea unei căi de atac ar fi unul iluzoriu și lipsit de fundamente constituționale prin încălcarea principiului echității și a dreptului la apărare. Prin extensie, putem menționa că accesul liber la justiție nu poate fi restrâns, la fel cum „nu pot fi supuse restrângerilor drepturile și libertățile, cu excepția celor prevăzute de lege” [154, p. 156].

În consecință, pentru excluderea unor situații similare pe viitor propunem completarea art. 120 din Constituție cu textul ce urmează: „*hotărârile judecătorești se adoptă în ședință publică și vor fi mereu motivate*”.

3.1.3. Apelul în procesul penal

Sub aspect conceptual, apelul în procesul penal este garantat de legiuitor în vederea asigurării dreptului la apărare a persoanei și a caracterului echitabil al procesului penal. Rolul decizional al instanțelor de judecată are drept scop înlăturarea erorilor ce persistă cu ocazia interpretării normelor. Potrivit art. 401 CPP, „inculpatul are dreptul să atace sentința cu apel în vederea unei noi judecări în fapt și în drept a cauzei, iar instanța de apel este obligată să verifice legalitatea și temeinicia hotărârii atacate în baza probelor examinate de prima instanță”. De asemenea, instanța de apel poate cerceta suplimentar probele administrate în prima instanță și poate administra probe noi.

În jurisprudența sa, Curtea Constituțională a menționat că „respingerea cererii de administrare a unei probe se face, de regulă, în situația în care instanța va considera că aceasta nu este concludentă sau pertinentă pentru cauză” (*Hotărârea Curții Constituționale a R.M. nr. 2 din 23.01.2020 privind excepția de neconstituționalitate a unor dispoziții din articolul 6 pct. (11¹) CPP (definiția noțiunii de „eroare gravă de fapt”) (sesizările nr. 122g/2019 și nr. 216g/2019)*). De asemenea, refuzul nejustificat al instanței de apel de a audia un martor al apărării, constituie o eroare gravă de fapt. Cu alte cuvinte, refuzul de a administra probe noi, urmează a fi motivat suficient de către instanța de apel. După caz, acest refuz poate fi contestat odată cu fondul cauzei în termen de 15 zile de la data pronunțării sentinței integrale.

În practica judiciară a existat o polemică față de termenul „poate” din teza a treia a art. 413 CPP care stabilește că instanța de apel „poate cerceta suplimentar probe”. Deși s-a invocat faptul că

această sintagmă oferă instanței de apel drepturi discreționare, aceasta din urmă nu poate respinge cererea de administrare a unor probe de noi decât printr-o motivare suficientă. În cazul în care părțile nu pun la îndoială declarațiile date de martori în prima instanță, acestea pot fi supuse cercetării „prin citirea lor” cu consemnarea acestui fapt în procesul verbal al ședinței de judecată.

Abia la 2 iulie 2020 Curtea Constituțională a stabilit prin Decizia nr. 74 că textele „poate” și „prin citirea lor” din art. 413 și art. 414 CPP nu aduc nici o atingere *pers se* drepturilor garantate de art. 20 și 26 din Convenție și nu contravin prevederilor constituționale care consacră înfăptuirea justiției (*Decizia Curții Constituționale a R.M. nr. 74 din 02.07.2020 de inadmisibilitate a sesizării nr. 1g/2020 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolele 251 alin. (2) și alin. (4), 325 alin. (2), 413 alin. (3) și 414 alin. (2) din Codul de procedură penală*). Considerăm corectă poziția Curții Constituționale, fiindcă în temeiul art. 114 din Constituție, justiția se înfăptuiește în numele legii numai de instanțele judecătorești, iar judecătorii se supun numai legii, indiferent de faza procesuală în care sunt implicați. Suntem de părere că aceste norme corespund cerinței previzibilității legislației procesual penale.

3.1.4. Recursul

Potrivit articolului 20 din Constituție, „*orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime*” [175]. Nici o lege nu poate îngredi accesul persoanelor la justiție. Garantarea accesului liber la justiție este asigurată de normele constituționale, dar și de o serie de alte reglementări care facilitează apărarea drepturilor și libertăților individuale. De cele mai multe ori, cel puțin o parte în proces se simte nedreptățită și în consecință, solicită o nouă judecată în fața unei instanțe ierarhic superioare [68, p. 16].

Posibilitatea de a exercita o cale de atac reprezintă și ea o garanție a dreptului la apărare, astfel încât părțile să nu-și vadă dreptul compromis definitiv prin pronunțarea unei hotărâri arbitrară și neîntemeiate. Articolul 119 din Constituție garantează părților în proces posibilitatea exercitării căilor de atac împotriva hotărârilor judecătorești, iar reglementarea recursului, ca o cale de atac de reformare, prin intermediul legilor procesuale adoptate de legiuitor reprezintă o extindere a principiului constituțional inserat în conținutul articolelor 1, 20, 26 și 119 din Constituție. Elementele fundamentale pe care se sprijină dreptul la recurs sunt drepturile constituționale la apărare, egalitatea participanților la proces și accesul liber la justiție.

3.1.5. Recursul în procedura penală

În sistemul clasic al dublului grad de jurisdicție, recursul constituie o cale de atac extraordinară și ca atare judecata în casare nu reprezintă un palier printre nivelele gradelor de jurisdicție [118, p. 279]. În reglementarea națională, recursul este considerat ca fiind o cale ordinară de atac, natură juridică pe care și-a menținut-o tot timpul. În CPP, spre exemplu, recursul este integrat în cadrul Capitolului IV care poartă denumirea de „*căile ordinare de atac*” [170].

Recursul corespunde diferențiat și în principiu, celui de-al doilea sau al treilea grad de jurisdicție în funcție de posibilitatea intentării sau nu a apelului împotriva unei hotărâri judecătorești atacate. Parcurgerea gradelor de jurisdicție constituie o posibilitate și nu o obligativitate. După cum apelul nu este obligatoriu, nici recursul nu poate interveni cu necesitate. Niciodată recursul nu poate fi intentat atâta timp cât hotărârea instanței de fond poate fi apelată. Recursul împotriva hotărârii instanței de fond, atunci când legea nu prevede calea de atac apelul, nu evită o treaptă intermediară și de aceea recursul, deși constituie al doilea grad de jurisdicție, îl va reprezenta și pe ultimul.

Legea a admis pentru recurs două naturi juridice diferite, care permit ca această cale de atac să se deosebească, după cum constituie o cale de atac ce survine după ce anterior s-a judecat apelul, sau dimpotrivă calea recursului declanșată împotriva hotărârii instanței de fond pentru care nu este reglementată calea de atac apelul. Recursul constituie și o cale de atac de reformare în condițiile în care prin intermediul său, se exercită controlul judiciar asupra hotărârii contestate de către o instanță ierarhică celei care a adoptat hotărârea atacată. Din moment ce o hotărâre judecătorească devine definitivă și intervine autoritatea lucrului judecat, ea nu mai poate fi atacată decât pe calea de reformare a recursului în care litigiul capătă un caracter cu totul deosebit deoarece, nu se mai dezbate procesul în sine, ci se examinează legalitatea hotărârii atacate [84, p. 28].

Conform legislației naționale, până la 01.09.2023, deciziile pronunțate de către curțile de apel puteau fi atacate cu recurs în termen de 30 de zile. Această normă a constituit obiectul unei excepții de neconstituționalitate, soluționată de Curtea Constituțională la 5 august 2021, prin Hotărârea nr. 23. În această hotărâre, Curtea a tranșat chestiuni extrem de importante în determinarea momentului din care încep să curgă cele 30 de zile, și anume: *din ziua pronunțării deciziei integrale de către instanța de apel*. Absența unei hotărâri motivate aduce o atingere articolului 6 paragraf 1 din Convenție în situația în care nu există o hotărâre motivată înainte de expirarea termenului de recurs, *deoarece actul contestat trebuie să dispună de toate informațiile necesare pentru a formula o cale de atac în cunoștință de cauză* (Hotărârea Curții Constituționale a R.M. nr. 23 din 05.08.2021 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 422 CPP (data de

la care începe să curgă termenul de declarare a recursului ordinar) (sesizarea nr. 52g/2021)). Drept dovadă a acestui fapt, în urma modificărilor operate la CPP, începând cu 01.09.2023, termenul de recurs a fost extins la două luni de zile, termen ce începe să curgă de la data comunicării deciziei integrale.

Luând în considerație importanța covârșitoare a acestei căi de atac, care de multe ori constituie singura posibilitate prin care o persoană poate declanșa controlul de legalitate a unei hotărâri judecătorești vădit ilegale, suntem de părere că în sensul articolelor 20, 26 și 119 din Constituție, Parlamentul nu poate desființa această cale de atac – fie numai și pentru o anumită categorie de hotărâri – însă este în drept să adopte norme procesuale prin care se stabilesc reguli precise de organizare a recursului. Drept dovadă a acestui fapt, amintim de Hotărârea Curții Constituționale nr. 7 din 19.03.2019 prin care a fost *declarat neconstituțional* textul „care nu se supune nici unei căi de atac” din teza a doua a articolului 353 alin. (1) din CPC, în pofida faptului că această hotărâre este întemeiată pe prevederile art. 20 din Constituție, Curtea neavând parcă inspirația necesară de a explica faptul că sintagma „...*pot exercita căile de atac în condițiile legii*” se referă la regulile de exercitare a acestora, fără a oferi dreptul discreționar Parlamentului de a sustrage hotărârile judecătorești controlului de legalitate care poate fi declanșat prin depunerea unui recurs.

De regulă, recursul se examinează de către o instanță ierarhică în grad față de cea care a pronunțat hotărârea recurată. Totuși, structura de organizare a instanțelor judecătorești nu poate fi un motiv de anihilare a dreptului la un recurs efectiv. Astfel, prin Hotărârea Curții Constituționale nr. 2 din 09.02.2016 s-a stabilit că „excepția de neconstituționalitate poate fi ridicată în fața instanței de judecată (instanța de fond, curtea de apel, Curtea Supremă de Justiție) de către oricare dintre părți sau reprezentantul acesteia, precum și de către instanța de judecată din oficiu” [184]. Încheierea instanței de judecată prin care se ridică excepția de neconstituționalitate nu este susceptibilă de recurs. Concomitent, Curtea Constituțională a observat că încheierea instanței de judecată prin care se respinge ridicarea excepției de neconstituționalitate nu era susceptibilă de recurs, fapt ce lezează principiul celerității procesului. În consecință, Curtea a fost de părere că: „părțile trebuie să aibă posibilitatea procesuală de a contesta separat cu recurs încheierea judecătorului ordinar de respingere a cererii de ridicare a excepției” [184]. În această situație, urmează a se stabili cine poate examina un eventual recurs împotriva Încheierii Curții Supreme de Justiție prin care se respinge cererea de ridicare a excepției de neconstituționalitate? Respectiv, în acest caz particular, nu mai există o *instanță ierarhic superioară* în drept să examineze un astfel de recurs. Astfel, în absența

unei reglementări legale exprese, dar în temeiul art. 119 din Constituție și a art. 13 din CEDO, cererea de recurs angajează, în mod intrinsec, o competență de recurs pe orizontală, respectiv o „judecată realizată de un complet aflat pe același nivel ierarhic, altul decât cel care a respins cererea de ridicare a excepției de neconstituționalitate” [254]. Modul de organizare a instanțelor de judecată naționale nu poate constitui un motiv de anihilare a dreptului la un recurs efectiv garantat de art. 13 CEDO și a dreptului de acces la justiție.

Este de precizat faptul că, instanțele de judecată își încalcă de multe ori rolul de filtru și resping cererile de sesizare a Curții Constituționale pentru alte cauze decât cele prevăzute de Regulamentul privind procedura de examinare a sesizărilor depuse la Curtea Constituțională. În consecință, în lipsa recunoașterii recursului împotriva încheierii de respingere a ridicării excepției de neconstituționalitate, se ajunge la încălcarea articolelor 20, 26, 119 din Constituție și a art. 13 din CEDO. Iată de ce, în urma adoptării Hotărârii nr. 2 din 09.02.2016, Curtea Constituțională a R.M. a înaintat o adresă Parlamentului prin care să fie reglementată procedura de contestare a acestei încheieri după cum urmează: „...ținând cont de raționamentele enunțate în hotărâre, normele procesuale civile și penale urmează să cuprindă următoarele reglementări:

La ridicarea excepției de neconstituționalitate și sesizarea Curții Constituționale judecătorul nu poate să se pronunțe asupra temeiniciei sesizării sau asupra conformității cu Constituția a normelor contestate. Acesta urmează să verifice și să indice doar dacă:

1) obiectul excepției intră în categoria actelor cuprinse la articolul 135 alin. (1) lit. a) din Constituție;

2) excepția este ridicată de către una din părți sau reprezentantul acesteia (în cazul în care nu este ridicată de către instanța de judecată din oficiu);

3) prevederile contestate urmează a fi aplicate la soluționarea cauzei;

4) nu există o hotărâre anterioară a Curții având ca obiect prevederile contestate.

*Încheierea de refuz a ridicării excepției de neconstituționalitate poate fi contestată separat cu **recurs**” [260].*

Cu regret, legislatorul a desconsiderat poziția și rațiunile Curții Constituționale înscrise în Hotărârea nr. 2 din 09.02.2016 și a prevăzut în Legea nr. 99 din 11.06.2020 de modificare a CPP, faptul că: „ridicarea excepției de neconstituționalitate se dispune prin încheiere care nu se supune nici unei căi de atac” [184]. Deși obiectul acestei legi, conform avizului Direcției Generale Juridică a Parlamentului, îl reprezenta executarea Hotărârii Curții Constituționale nr. 2 din 09.02.2016, ea elimină recursul împotriva încheierilor de respingere a ridicării excepției de neconstituționalitate,

contrar punctului 88 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 2/2016 și a Adresei nr. PCC-01/55b din 09.02.2016 parvenite de la Curtea Constituțională în vederea reglementării procedurii de ridicare a excepției de neconstituționalitate, unde se menționa expres că *„încheierea de refuz a ridicării excepției de neconstituționalitate poate fi contestată separat cu recurs”*.

Este surprinzător și faptul că, nici un aviz și nici un raport prezentat asupra proiectului de Lege nr. 131/2020 (adoptat ulterior ca Legea nr. 99/2020) nu sesizează această discordanță gravă între textul pct. 88 din Hotărârea CC nr. 2/2016, Adresa nr. PCC-01/55b din 09.02.2016 și redacția finală a Legii nr. 99/2020 prin care s-a completat CPP cu reglementarea care prevede că: *„încheierea de refuz a ridicării excepției de neconstituționalitate poate fi contestată separat cu recurs”* [262].

Excepția de neconstituționalitate este un mijloc de apărare împotriva unei norme neconstituționale, iar respingerea ridicării acestei excepții, din alte motive decât cele stabilite de lege, poate leza grav dreptul împricinatului la apărare și inclusiv accesul liber la justiție. Spre exemplu, în cauza penală *I.R.*, ce se află pe rolul Judecătoriei Chișinău, sediul Buiucani, instanța a respins cererea de ridicare a excepției de neconstituționalitate pe motiv că *nu este actuală*, adică în baza unui motiv arbitrar și lipsit de fundament legal. Deși la subsolul încheierii este menționat faptul că poate fi atacată cu recurs, normele CPP contrazic această mențiune și sunt de natură să lezeze dreptul inculpatului la apărare, dar și dreptul la un recurs efectiv garantat de CEDO alături de principiul echității procedurii. Totuși, cererea de recurs a fost transmisă spre examinare Curții de Apel Chișinău la o distanță de doi ani și anume în septembrie 2021 în virtutea schimbării completului de judecată.

Concomitent, Curtea Constituțională a pronunțat, la 08 iunie 2021, Decizia de inadmisibilitate nr. 85, prin care a stabilit că art. 7³ din CPP (care stabilește statutul definitiv al încheierii de respingere a cererii privind ridicarea excepției de neconstituționalitate), nu contravine art. 20 din Constituție care garantează dreptul la un proces echitabil, în condițiile în care excepția de neconstituționalitate ar putea fi ridicată în mod repetat odată cu contestarea fondului cauzei în ordine de apel sau recurs. De asemenea, Curtea Constituțională a declarat inadmisibilă sesizarea cu privire la verificarea neconstituționalității art. 7³ din CPP în cauza penală *I.R.* și a pronunțat Decizia de inadmisibilitate nr. 38 prin care a declarat inadmisibilă sesizarea nr. 280g/2021 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 7 alin. (3²) din CPP (recursul formulat împotriva încheierii prin care se respinge ridicarea excepției de neconstituționalitate). Observăm că practica recentă a Curții Constituționale față de posibilitatea recurării încheierilor de respingere a cererilor privind ridicarea

excepțiilor de neconstituționalitate s-a modificat în direcția obstrucționării posibilității recurării unor astfel de încheieri.

Considerăm că ultimele Decizii de inadmisibilitate pronunțate de Curte pe marginea acestei chestiuni nu au fost adoptate în spiritul art. 119 din Constituție, iar sintagma *în condițiile legii* ar trebui tratată ca referindu-se la condițiile procedurale de exercitare a căilor de atac, nu ca un drept exclusiv al Parlamentului de a obstrucționa participanților la proces accesul la justiție prin excluderea acestei căi de atac [152, p.28].

Vocația justiției sau menirea ei, este de a oferi actelor normative în procesul de aplicare a acestora, un sens constituțional. Nici unei persoane nu îi poate fi refuzat sau limitat dreptul la apărare din cauza inexistenței legislației, a imperfecțiunii acesteia, de coliziunea sau obscuritatea actelor normative. În cauza *CtEDO Xero Flor x Polsce versus Polonia*, Curtea Europeană a constatat „o încălcare a art. 6 par. 1 din Convenție, pentru că tribunalele naționale nu au furnizat suficiente motive pentru a justifica refuzul de a sesiza Curtea Constituțională” [263].

De cealaltă parte, Curtea Constituțională și-a reliefat opinia în Hotărârea nr. 2 din 09.02.2016 cu privire la posibilitatea recurării acestor încheieri, după cum urmează: „*curtea reține că, în vederea asigurării celerității procesului, părțile trebuie să aibă posibilitatea procesuală de a contesta separat cu recurs încheierea judecătorului ordinar de respingere a cererii de ridicare a excepției*” [184]. De asemenea a fost reținut și argumentul potrivit căruia, prin ignorarea excepției de neconstituționalitate și examinarea unui litigiu fără soluționarea prealabilă a excepției de neconstituționalitate de către instanța competentă, magistrații și-ar adjudeca drepturi improprii unei instanțe judecătorești. Orice instanță de judecată căreia i se încredințează examinarea unui litigiu, în cazul în care se invocă neconstituționalitatea unei norme legale, deține puterea, dar și obligația de a sesiza Curtea Constituțională. Desconsiderarea acestei obligații și refuzul de sesizare imediată a Curții Constituționale limitează persoanele cointerestate în dreptul constituțional de acces la justiție cu consecințe grave și definitive pentru împricinat.

Suntem de opinia că eliminarea controlului judiciar asupra hotărârii pronunțate în procesele și cererile penale și/sau civile, aduce atingere principiului constituțional referitor la egalitatea în fața legii, după cum este reglementat în art. 16 din Constituție, golind de conținut dispozițiile art. 119 din Constituție. Semnificația sintagmei „*în condițiile legii*”, cuprinsă în dispozițiile art. 119 din Constituție, „*se referă la condițiile procedurale de exercitare a căilor de atac și nu are în vedere imposibilitatea exercitării oricărei căi de atac împotriva hotărârilor judecătorești prin care se soluționează fondul cauzei*” [46, p. 197]. În caz contrar, există pericolul ca împricinații să piardă

orice respect față de normele de drept. Constituția este Legea care doar formulează principii de organizare a justiției [42, p. 8], însă legile organice și cele ordinare trebuie să ofere acestor principii forme concrete în spiritul Legii Fundamentale.

Controlul judiciar oferă instanțelor judecătorești superioare posibilitatea de a verifica legalitatea și temeinicia hotărârilor pronunțate de instanțele inferioare, și garanția înlăturării erorilor admise de instanțele inferioare, ca un remediu procesual. Suprimarea recursului împotriva încheierilor prin care s-a respins ridicarea excepției de neconstituționalitate reprezintă un abuz, în pofida faptului că persoana cointerесată poate contesta această încheiere odată cu fondul cauzei. Spre exemplu, în cauzele penale, o persoană nevinovată poate fi condamnată de instanța de fond și/sau cea de apel în baza unei legi vădit neconstituțională, însă care nu a fost supusă controlului de constituționalitate din cauza refuzului instanței de judecată de a ridica excepția de neconstituționalitate.

Prin Hotărârea nr. 25 din 12.08.2021, Curtea Constituțională a declarat neconstituțională sintagma „*grosolan*” și textul „*cinism sau*” din articolul 287 alin. (1) din CPP, în urma unei excepții de neconstituționalitate ridicate de Judecătoria Bălți. În speță, este evident faptul că inculpatul nu va putea fi condamnat în baza acelei norme care avea un caracter vădit neconstituțional și nu i se vor leza drepturile și garanțiile constituționale. Însă ce s-ar fi întâmplat în ipoteza în care Judecătoria Bălți și/sau Curtea de Apel ar fi refuzat ridicarea excepției de neconstituționalitate printr-o încheiere nesusceptibilă de recurs, iar inculpatul ar fi fost condamnat în baza art. 287 alin. (1) din CPC și ar fi executat cel puțin parțial pedeapsa, până la o eventuală ridicare a excepției de către Curtea Supremă de Justiție? Iată de ce, Curtea Constituțională a stabilit corect în Hotărârea nr. 2 din 09.02.2016 că aceste încheieri urmează a fi contestate cu recurs, iar legiuitorul urma să reglementeze această cale de atac.

Conform recomandărilor noastre anterioare, legiuitorul a identificat mecanisme procedurale care să nu încurajeze ridicarea excepțiilor de neconstituționalitate de către împrișinați în mod abuziv (*spre exemplu, ridicarea excepției de neconstituționalitate în procedura controlului judiciar al procedurilor prejudiciare nu suspendă examinarea cererilor, a demersurilor, a plângerilor și a recursurilor*), însă același legiuitor nu este în drept să excludă această categorie de încheieri de la verificarea controlului de legalitate prin intermediul unui recurs separat de fondul cauzei.

Curtea Constituțională a fost sesizată cu privire la constituționalitatea articolelor 424 alin. 2), 441 alin. 2), 431 alin. 1) p.1) CPP, dar aceste sesizări au fost declarate inadmisibile prin Decizia nr. 4 din 07.02.2017 și prin Decizia nr. 100 din 12.07.2022 fiindcă petiționarul nu demonstrase

excepția de neconstituționalitate, invocând formal un text din Constituție. Totuși, s-a observat că în Decizia nr. 4 din 07.02.2017 Curtea Constituțională nu a adus nici un argument în respingerea excepției de neconstituționalitate a articolelor 424 alin. 2), 441 alin. 2), 431 alin. 1) p.1) CPP.

Recursul este un mijloc de a obține reformarea unei hotărâri însă el nu constituie un nou apel, cum s-ar putea crede. Orice proces trece, de regulă, prin două grade de judecată, din care cea de-a doua se numește instanța de apel și nici o cauză nu poate trece prin mai mult de două instanțe de judecată în fond. Excepție fac hotărârile care se contestă direct cu recurs și cele ce nu pot fi deloc contestate. Acum observăm care este natura juridică a căii de recurs. Ea face parte din dreptul cetățeanului de a fi judecat, fiind incompletă judecata instanțelor de fond [54, p. 8].

Conform practicii judiciare stabilite prin Hotărârea Plenului CSJ din 24.12.2010 privind judecarea cauzelor penale în procedura acordului de recunoaștere a vinovăției, „sentința adoptată în procedura acordului de recunoaștere a vinovăției poate fi atacată cu recurs numai de către procuror, inculpat și apărătorul lui, astfel încât partea vătămată (victima) și alte persoane interesate sunt restrânse în acest drept procesual” [236]. În privința acestei Hotărâri explicative a Curții Supreme de Justiție, vicepreședintele Colegiului Penal al CSJ a formulat o opinie separată prin care se desolidarizează cu concluziile puse la baza hotărârii Plenului, potrivit căroră, la examinarea acordului de recunoaștere a vinovăției, participă numai procurorul, inculpatul și apărătorul acestuia și, astfel, numai aceste persoane urmează a fi citate legal și asigurate cu dreptul de a participa în ședința de judecată, respectiv numai ele având dreptul de a ataca cu recurs sentința adoptată în cazul acordului de recunoaștere a vinovăției.

Anterior, prevederile articolelor 506-509 CPP conțineau modalități contradictorii, de restrângere a dreptului unei părți la accesul liber la justiție și la un proces echitabil, deoarece prevedea că: *„dezbaterele judiciare se compun din discursurile procurorului, apărătorului și inculpatului...”* (art. 508 CPP) [170].

În pofida faptului că articolul 508 din CPP, în redacția de până la 01.09.2023 nu prevedea expres posibilitatea victimei de a participa în ședința de judecată, respectiv la examinarea de către instanța de judecată a acordului de recunoaștere a vinovăției, în temeiul articolului 314 alin. (2) CPP, „instanța de judecată, la judecarea cauzei, creează părții acuzării și părții apărării condițiile necesare pentru cercetarea multilaterală și completă a circumstanțelor cauzei” [170], iar conform prevederilor art. 315 CPP, „aceste părți sunt egale în drepturi în fața instanței” [170]. În consecință, în toate cauzele penale, inclusiv în cele cu privire la examinarea acordului de recunoaștere a vinovăției, instanța de judecată urmează să aplice prevederile menționate cu privire la nemijlocirea,

oralitatea și contradictorialitatea judecării cauzei, precum și la egalitatea în drepturi a părților în fața instanței. De asemenea, conform articolului 119 din Constituție, „împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate au posibilitatea de a solicita și obține casarea hotărârilor judecătorești neîntemeiate sau ilegale” [175].

Efectivitatea dreptului de acces la justiție impune ca exercitarea concretă a acestui drept să nu fie afectată de existența unor impedimente de drept sau de fapt, care ar fi de natură să anihileze acest drept constituțional. Astfel, CtEDO a vădit de mai multe ori necesitatea asigurării oricărei persoane, participante la proces, cu posibilitate clară și concretă de „*a ataca un act ce constituie o ingerință în drepturile sale*” [213]. La fel, prin limitarea dreptului de a participa la ședința de examinare a acordului de recunoaștere a vinovăției, nu se oferă deplină eficiență principiilor fundamentale din Constituția R. Moldova, care are supremație asupra legislației procesual penale. Conform art. 20 alin. 2) din Constituție: „*nici o lege nu poate îngreuna accesul la justiție*”, iar conform art.16 alin. 1) din Constituție, „*respectarea și ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului*” [175].

În textul articolului 509 din CPP, deși s-a oferit părții vătămate posibilitatea de a fi audiată în cadrul procesului începând cu 01.09.2023, norma spune mai puțin decât a voit legiuitorul și decât este prevăzut în Constituție și în tratatele/convențiile internaționale la care Republica Moldova este parte. Limitarea dreptului părților vătămate și altor persoane participante și/sau interesate în procesul penal de a ataca sentința în procedura acordului de recunoaștere a vinovăției, creează o vădită inegalitate de tratament sub aspectul recunoașterii accesului liber la justiție, această inechitate nefiind justificată în mod obiectiv și în consecință dispozițiile de lege contestate aduc atingere prevederilor constituționale și convenționale referitor la egalitatea în drepturi, la accesul liber la justiție și la un proces echitabil. Exercitarea căilor de atac este garantată de articolul 119 din Constituție ce se fundamentează pe dreptul la apărare și accesul liber la justiție, părțile interesate fiind în drept să atace hotărârile judecătorești.

Exercitarea oricăror căi de atac determină inițierea controlului judiciar realizat de instanțele ierarhic superioare asupra hotărârilor instanțelor de judecată inferioare și este guvernată de principiul legalității căilor de atac, prevăzut și de art. 119 din Constituție, „care se referă la elemente precum obiectul căii de atac, subiectele acesteia, termenele de exercitare, ordinea în care acestea se exercită” [246].

Potrivit art. 2 par. 2 al Protocolului 7 la Convenție, dreptul la dublul grad de jurisdicție în materie penală *poate face obiectul unor excepții în cazul infracțiunilor minore, definite prin lege,*

sau atunci când cel interesat a fost declarat vinovat și condamnat ca urmare a unui recurs împotriva vinovăției sale.

Curtea Constituțională a constatat în Decizia nr. 64 din 11.06.2020 că *infracțiunile ușoare nu au fost excluse de la principiul dublului grad de jurisdicție, legiuitorul reglementând posibilitatea contestării cu recurs a hotărârilor pentru care nu este prevăzută calea de atac apelul* (Decizia Curții Constituționale a R.M. nr. 64 din 11.06.2020 de inadmisibilitate a sesizării nr. 43g/2020 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 444 alin. (1) din Codul de procedură penală (recursul împotriva hotărârilor judecătorești pentru care nu este prevăzut calea de atac a apelului)).

Prevederile din CPC și CPP care stipulează că, recursul declarat împotriva deciziei instanței de apel este pasibil judecării fără citarea părților în proces și respectiv fără participarea acestora, au provocat dezbateri practico-științifice, în condițiile în care hotărârea adoptată în urma examinării ultimei căi de atac ordinare este crucială pentru soluționarea legală a procesului penal și/sau civil.

În aparență, această procedură simplă evită durata nerezonabilă a examinării cauzei în ordine de recurs și reduce esențial costurile legate de exercitarea acțiunilor procesuale în cauză. Prin scrisoarea nr. 4-35/1-2065 din 08.10.2018, Curtea de Apel Chișinău a înaintat Ministerului Justiției un document ce reflectă mai multe propuneri pentru consolidarea sectorului justiției și în baza acestui document a invocat faptul că, procedura examinării cauzelor în ordine de recurs în absența părților ridică o serie de probleme de drept „ce vizează asigurarea și garantarea drepturilor părților și a celorlalți participanți în procesul penal, prin prisma prevederilor Constituției și Convenției Europene a Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale” [248].

În primul rând, magistrații Curții de Apel Chișinău, constată că există o situație confuză cu un tratament diferențiat și inegal al subiecților de drept, între procedura judecării recursului în cazul în care se atacă sentința judecătorească și procedura judecării recursului declarat împotriva unei decizii a instanței de apel. În pofida acestui argument, CtEDO a reținut că, „pentru a se asigura de corectitudinea unui proces penal, se impune ca acuzatul să aibă posibilitatea de a fi prezent în sala de judecată, fie în timpul procedurii inițiale, fie în cadrul procedurii de rejudecare” [200]. De asemenea trebuie de reținut că, recursul declarat împotriva deciziei instanței de apel, de regulă nu este suspensiv de executare, iar recursul declarat împotriva hotărârii primei instanțe este în principiu suspensiv de executare și reprezintă al doilea și ultimul grad de jurisdicție, fapt ce determină necesitatea prezenței părților la examinarea acestui tip de recurs.

Atunci când se desfășoară o ședință publică în fața instanței de fond, „lipsa unei astfel de ședințe în faza căii de atac poate fi justificată, ținând cont de caracteristicile speciale ale procedurilor

în cauză, de natura sistemului căilor de atac și scopul acestora prevăzut în dreptul național” [210]. Concomitent, CtEDO a menționat că procedurile privind admisibilitatea căilor de atac și cele care implică doar probleme de drept, nu și chestiuni de fapt, „pot fi conforme cu cerințele articolului 6 paragraf 1, chiar dacă persoanei, care a făcut uz de calea de atac, nu i s-a oferit posibilitatea să prezinte probe personal în fața instanței de recurs. De asemenea, prevederile articolului 6 paragraf 1 din Convenție nu garantează întotdeauna un drept la o ședință publică sau un drept de a fi prezent la ședința de judecată” [211].

Subsidiar, magistrații Curții de Apel Chișinău au considerat că, procedura de judecare a recursului fără participarea părților la proces nu respectă în deplină măsură principiile de judecată a unui proces echitabil: transparența, publicitatea și accesibilitatea, îngăduind dreptul persoanei de a înainta cerere de recuzare în cazul în care consideră că există motive de incompatibilitate a judecătorului. Or, judecarea recursului ordinar fără participarea părților ar eclipsa substanțial principiile fundamentale ale procesului de judecată precum: accesul liber la justiție, dreptul la apărare și egalitatea armelor în procesul penal, nerespectând principiul nemijlocirii, oralității și contradictorialității.

De cealaltă parte, Curtea Constituțională a adoptat o poziție diferită față de această problemă prin decizia de inadmisibilitate a „sesizării nr. 99a/2018 privind controlul constituționalității articolelor 432 alin. 5) și 433 alin. 1) din Codul de Procedură Penală” [200]. Așadar, Curtea e de părere că recursul declarat împotriva deciziilor instanței de apel este devolutiv doar în drept și repune în examinare doar chestiuni de drept nu și pe cele de fapt, în temeiuri exprese și limitativ prevăzute de cod. De asemenea, Curtea reține corect faptul că, instanța de recurs verifică doar legalitatea deciziei recurate nu și temeinicia acesteia.

De cealaltă parte, art. 117 din Constituție stabilește că în toate instanțele judecătorești ședințele de judecată sunt publice. Concomitent, Curtea Europeană a stabilit faptul că „publicitatea procedurii organelor judecătorești vizată în articolul 6 (1) protejează justițiabilii împotriva unei judecăți secrete, care iese de sub controlul public” [216].

Prin transparența pe care o acordă, publicitatea ședințelor de judecată asigură realizarea principiului echității în calitatea sa de fundament constituțional a căilor de atac. Acest principiu al publicității conține o exigență dublă: pe de o parte cea a publicității ședințelor de judecată, iar de cealaltă parte publicitatea pronunțării hotărârilor judecătorești.

În lumina acestor circumstanțe, considerăm neîntemeiată poziția Curții Constituționale manifestată în decizia de inadmisibilitate a sesizării nr. 99a/2018 privind controlul

constituționalității articolelor 432 alin. 5) și 433 alin. 1) din CPP, prin care constată că, garanțiile articolului 6 din CEDO și implicit ale art. 117 din Constituție privind „publicitatea ședinței și dreptul de a participa la ședință nu sunt încălcate în această procedură” [175]. Faptul că art. 117 din Constituție prevede posibilitatea petrecerii ședințelor de judecată închise, nu prezumă examinarea cauzelor deduse judecării în ordine de recurs în absența recurentului și a intimatului, sau după caz a altor participanți la proces. În cadrul ședințelor închise nu pot avea acces presa și publicul larg, însă părților în proces nu le poate fi limitat accesul în ședințele de judecată fără a se aduce atingere principiului constituțional a dreptului la apărare.

Deși, de la regula examinării recursului în lipsa părților există o excepție prin care Colegiul poate cita părțile în proces atunci când se „consideră cauza de un interes deosebit pentru jurisprudență, precum și la cererea motivată a părților” [170], observăm că în practică, părțile nu sunt citate niciodată pentru a oferi explicațiile de rigoare, chiar și în cazuri destul de complexe. De asemenea, în urma modificărilor operate la CPP și care au intrat în vigoare la 01.09.2023, ședințele publice ale CSJ se înregistrează video, iar înregistrările video ar urma să fie disponibile pe pagina web oficială a curții. Cu regret, constatăm că pe parcursul lunii septembrie, pe portalul CSJ nu a fost plasată nici o înregistrare video a ședințelor publice, care nu au fost deloc puține.

Recursul, fiind o cale de atac, își are fundamentele constituționale în prevederile articolelor 20, 26 și 117 care garantează tuturor persoanelor accesul liber la justiție, echitatea părților în proces și dreptul la apărare prin asigurarea și punerea în practică a principiului publicității ședințelor de judecată, în caz contrar dreptul de a contesta o decizie cu recurs în fața Curții Supreme de Justiție riscă să devină iluzoriu.

Un alt aspect delicat în realizarea căii de atac recursul, îl reprezintă încheierile care sunt sau nu pasibile de a fi contestate cu recurs. În general, încheierile pot fi și ele atacate cu recurs. În condițiile în care încheierile sunt hotărâri intermediare celor ce soluționează fondul cauzei sau adiacente problemelor legate de esența litigiului, este normal să dețină același regim și în recurs ca în cadrul apelului. Conform codurilor de procedură, încheierile pot fi atacate separat cu recurs doar dacă legea permite acest lucru în mod expres.

În procedura penală pot fi atacate separat cu recurs următoarele încheieri:

- Încheierea instanței de judecată privind soluționarea chestiunilor referitoare la executarea hotărârilor judecătorești;
- „Încheierea judecătorului de instrucție referitoare la autorizarea măsurilor procesuale de constrângere” [170];

- Încheierea instanței privind aplicarea măsurii preventive;
- Încheierea de restabilire a documentelor dispărute.

Sunt excluse de la atacarea lor cu recurs hotărârile penale care, fără a fi numite sentințe sau decizii, nu sunt pronunțate nici în primă instanță, nici în instanța de apel, iar legea nu prevede posibilitatea de a fi atacate cu recurs. În această categorie intră hotărârile prin care se soluționează conflictele de competență, „hotărârile de strămutare și cele de recuzare a întregii instanțe judecătorești” [107, p. 70]. Dacă această soluție a legiuitorului o considerăm în concordanță cu normele constituționale (articolele 20 și 119 din Constituție), atunci limitarea părților în dreptul de a recura unele încheieri ale judecătorului de instrucție o considerăm neconstituțională și de natură să afecteze dreptul fundamental de apărare și acces liber la justiție.

Dreptul la un dublu grad de jurisdicție în materie penală este garantat de art. 2 paragraf 1 din Protocolul nr. 7 la Convenția Europeană. Existența dublului grad de jurisdicție presupune și existența căilor de atac care își au ca fundament constituțional dreptul la apărare și accesul liber la justiție. Totuși, Curtea Constituțională a R.M. a stabilit, prin Decizia nr. 128 din 15.11.2018 de inadmisibilitate a sesizării nr. 154g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor dispoziții din articolul 313 alin. (6) CPP (contestarea încheierilor judecătorului de instrucție), că nu se încalcă acest principiu al dublului grad de jurisdicție în cazul încheierilor judecătorului de instrucție care nu pot fi supuse recursului. Curtea motivează că nici o prevedere din Constituție și CEDO nu reglementează dreptul la exercitarea căilor de atac în orice cauză.

De cealaltă parte, suntem de părere că încheierile judecătorului de instrucție trebuie supuse recursului fără excepții pentru a se asigura tuturor persoanelor cointerestate dreptul la apărare și accesul la un dublu grad de jurisdicție. Argumentul Curții Constituționale cu privire la faptul că actuala redacție a art. 313 CPP nu afectează acest principiu garantat de Protocolul nr. 7 la Convenție nu este destul de convingător, iar încheierile judecătorului de instrucție trebuie supuse controlului legalității, deoarece pentru asigurarea eficienței procedurii respective se impunea verificarea lor de către o instanță ierarhică în grad și în complet de 3 judecători. Probabil, acesta a fost unul din motivele pentru care, cererile de revizuire a sentințelor penale nu se mai depun în adresa procurorului ci direct în instanța de judecată competentă, conform ultimelor modificări operate la CPP, care au intrat în vigoare la 01.09.2023.

Atragem atenția că în redacția actuală, CPP prevede că *încheierea de respingere a cererii de revizuire poate fi atacată cu recurs în instanța ierarhic superioară, cu excepția încheierilor emise de Curtea Supremă de Justiție.*

Imposibilitatea recurării încheierilor CSJ prin care se resping cererile de revizuire a sentințelor definitive, lipsește de logică instituirea recursului asupra celorlalte încheieri adoptate de instanțelor de judecată sau cele de apel, pe de o parte, și vine în contradicție cu dreptul la apărare și dreptul la un remediu efectiv în calitatea lor de fundamente constituționale ale căii de atac – recursul. Reamintim faptul că, în cadrul CSJ pot fi instituite recursurile pe orizontală împotriva anumitor categorii de încheieri, exact ca în situația sentințelor pronunțate de CSJ.

În condițiile în care un proces penal presupune afectarea drepturilor și libertăților individului, legiuitorul este obligat să acorde acuzatului garanții procesuale și libertăți maxime, iar toate intervențiile în drepturile acestuia să fie motivate sub aspectul interesului general al comunității. Din acest motiv se impune instituirea, în materia procesului penal, a unor norme care să corespundă imperativelor funcționării justiției moderne dar și așteptărilor sociale în vederea adoptării unui mecanism ce ar asigura uniformizarea practicii judiciare și respectarea principiului securității raporturilor juridice.

Nereglementarea căii de atac recursul, împotriva încheierilor CSJ de respingere a cererii de revizuire, va duce, după caz, la sancționarea Republicii Moldova de către CtEDO, fiind totodată ferm convinși că această soluție, calificată ca eroare legislativă, este de moment și nu reprezintă altceva decât o eschivare de la responsabilitățile care trebuie asumate de stat în vederea exercitării atribuțiilor competenționale privind verificarea legalității și temeiniciei încheierilor date de instanța ierarhic superioară.

O altă situație distinctă o reprezintă încheierile instanței de judecată emise în cadrul examinării cauzei în fond și anume încheierile care nu pot fi contestate cu recurs. Prin Decizia nr. 77 din 01.06.2021 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 437 alin. (2) CPP (recursul împotriva încheierii de aducere silită a inculpatului), Curtea Constituțională a considerat pe bună dreptate că nu se încalcă dreptul la apărare și egalitatea participanților la proces în cazul încheierilor irevocabile de aducere silită a persoanei în instanța de judecată. Suntem de acord cu decizia Curții, fiindcă în această situație calea de atac recursul nu intră în câmpul de aplicare a principiului dublului grad de jurisdicție în materie penală, garantat de art. 2 paragraf 1 al Protocolului 7 la Convenție.

Spre exemplu, prin Încheierea judecătorească de instrucție din 26 iunie 2017, în dosarul nr. 10-179/2017, a fost admisă plângerea depusă de petiționarul *B.D.* în ordinea articolului 313 CPP prin care s-a constatat încălcarea normelor procesual penale la înaintarea acuzației petiționarului prin ordonanța de punere sub învinuire emisă de procurorul *I.B.* din cadrul Procuraturii sectorului

Râșcani, mun. Chișinău și a fost declarată nulă ordonanța pe punere sub învinuire a lui B.D. în cadrul cauzei penale nr. 2016021984. Această încheierea este irevocabilă din momentul pronunțării.

Într-o cauză similară, petiționara A.U. a contestat ordonanța de punere sub învinuire emisă de Procuratura Anticorupție, ordonanță lovită de nulitate absolută în condițiile în care nu purta asupra sa semnătura procurorului pe caz. Prin Încheierea Judecătorei Chișinău, sediul Buiucani, din 13.02.2019, instanța a respins plângerea printr-o încheiere irevocabilă. Deși încheierea era ilegală și vădit neîntemeiată, în condițiile în care motivarea contrazicea dispozitivul, instanța de recurs a declarat recursul inadmisibil, deoarece prevederile Codului de Procedură Penală nu admit recurarea unor astfel de încheieri.

Nereglementarea căii de atac recursul, împotriva tuturor încheierilor judecătorului de instrucție, va duce, după caz, la sancționarea Republicii Moldova de către CtEDO, fiind totodată ferm convinși că această soluție, calificată ca lacună în drept, este de moment și nu reprezintă altceva decât o eschivare de la responsabilitățile care trebuie să fie asumate de stat în vederea exercitării competențelor privind verificarea legalității și temeiniciei încheierilor date de instanța ierarhic inferioară.

În susținerea argumentelor de mai sus, considerăm ca inadmisibilă exceptarea unor încheieri pronunțate de judecătorul de instrucție în ordinea articolului 313 CPP de la recurare, de vreme ce soluțiile respective au un impact decisiv asupra procesului penal și a drepturilor și intereselor legitime ale inculpatului, prin prisma respectării drepturilor procesuale ale persoanelor participante la proces, motiv pentru care se impune reglementarea dreptului la atac în cazul în care se contestă legalitatea încheierii adoptate de judecătorul de instrucție în situațiile menționate. Reglementarea criticată potrivit căreia, hotărârile pronunțate de judecătorul de instrucție sunt irevocabile, încalcă spiritul art. 119 din Constituție, care stipulează că *„împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”* [175], precum și prevederile din art. 13 din CEDO, care consfințește dreptul la un remediu efectiv.

Curtea Constituțională, în pct. 7 a Hotărârii nr. 39 din 9 iulie 2001, a statuat că în „Republica Moldova dreptul intern și cel internațional reprezintă un tot întreg, jurisprudența CtEDO face parte din dreptul accesoriu la tratatul internațional (soft law)” [221], ea devenind parte integrantă a dreptului intern, și în acest sens, prevederile articolului 313 CPP intră în coliziune cu articolul 13 din Convenție și cu fundamentele constituționale ale căilor de atac stabilite în art. 20 și art. 26 din Constituție. De asemenea, Curtea Constituțională și-a exprimat dezacordul cu opinia Plenului Curții Supreme de Justiție, expusă în Hotărârea nr. 7 din 04.07.2005, conform căreia *„pornirea urmăririi*

penale, recunoașterea persoanei în calitate de bănuît, punerea persoanei sub învinuire, dispunerea efectuării unei expertize nu afectează drepturi sau libertăți constituționale” [221].

3.1.6. Recursul în procedura contravențională

Potrivit art. 2 par. 2 al Protocolului 7 la Convenție, dreptul la dublul grad de jurisdicție în materie penală *poate face obiectul unor excepții în cazul infracțiunilor minore, definite prin lege, sau atunci când cel interesat a fost declarat vinovat și condamnat ca urmare a unui recurs împotriva vinovăției sale.* Prin Decizia nr. 64 din 11.06.2020 de inadmisibilitate a sesizării nr. 43g/2020 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 444 alin. (1) CPP (recursul împotriva hotărârilor judecătorești pentru care nu este prevăzut calea de atac a apelului), Curtea Constituțională a R.M. a specificat că nici contravențiile nu au fost excluse de la principiul dublului grad de jurisdicție, legiuitorul reglementând posibilitatea contestării cu recurs a hotărârilor pronunțate în cauze contravenționale (pct. 25). Astfel, statele membre la Convenție (inclusiv Republica Moldova) au dreptul de a stabili de sine stătător modul în care poate fi exercitat și pus în aplicare principiul dublului grad de jurisdicție, inclusiv în materie contravențională. Reexaminarea sancțiunilor contravenționale poate viza atât motiv de drept cât și motive de fapt, sau se poate limita doar la motivele de drept.

Curtea Europeană a stabilit în jurisprudența sa că toate contravențiile au o natură penală. Lipsa gravității pedepsei nu poate însă lipsi contravenția de caracterul său penal. Datorită acestor rațiuni, procedurii contravenționale i se aplică prevederile art. 2 par. 2 al Protocolului 7 la Convenție prin care se garantează existența dublului grad de jurisdicție, însă cu anumite particularități.

În Hotărârea nr. 2 din 19.02.2004 privind controlul constituționalității unor dispoziții ale art. 416 și art. 444 din Codul de procedură civilă al R.M. (Monitorul Oficial al R.M., 2004, nr. 39-41/9), Curtea Constituțională a menționat că *accesul liber la justiție este un principiu complex, cuprinzând mai multe relații și drepturi fundamentale, prin care se poate garanta exercitarea lui deplină.* Respectiv, dreptul accesului liber la justiție acoperă și posibilitatea folosirii căilor de atac – apelul sau recursul, în condițiile în care acestea sunt reglementate de legislația națională.

În Decizia nr. 10 din 12.05.2015 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 473 alin. (1) pct. 2) din Codul contravențional (examinarea recursului în procedura contravențională, sesizarea nr. 6g/2015), Curtea Constituțională menționează că *Protocolul nr. 7 la Convenție nu obligă ca cea de-a doua instanță să aibă competențe de a examina și fondul cauzei, și chestiunile de drept.* Totuși, ultimele modificări efectuate în Codul Contravențional oferă instanței de recurs

dreptul de a rejudeca pricina însă fără înrăutățirea situației contravenientului. De asemenea, instanța de recurs, în având ca temei art. 119 din Constituție, poate dispune și *rejudecarea cauzei în primă instanță dacă este necesară administrarea de probe suplimentare, dacă a constatat încălcări ale normelor de procedură privind formarea completului instanței de judecată, privind citarea obligatorie a părților, privind respectarea dreptului la apărare și a dreptului la interpret, precum și dacă a constatat încălcări ale dispozițiilor articolelor 33-35 din Codul de procedură penală aplicate corespunzător*. Din acest punct de vedere, o relevanță sporită manifestă dispozițiile normative stipulate în art. 473 alin. (1) pct. 2) lit. c) din Codul contravențional.

Curtea Constituțională menționează în Decizia nr. 10 din 12.05.2015 că: *în vederea asigurării unui proces echitabil, rejudecarea cauzei se efectuează de către un complet de judecată diferit față de cel care a adoptat hotărârea casată de către instanța de recurs*.

Deși anterior instanța de recurs nu avea dreptul să rejudece o cauză contravențională, modificările operate de legiuitor sunt similare cu prevederile procesuale din CPP (recursul împotriva sentințelor ce nu pot fi contestate cu apel) și nu sunt de natură să afecteze fundamentele constituționale ale căilor de atac – dreptul la apărare sau accesul liber la justiție. Începând cu 01.09.2023, recursurile contravenționale se examinează în lipsa părților, fapt care poate constitui un temei de îngrădire a accesului la justiție mai ales în situația în care, instanța de recurs va rejudeca o anumită cauză atât sub aspectul chestiunilor de fapt cât și al legalității.

3.1.7. Recursul în procedura civilă

Dacă privim legile în obiectul lor, atunci Legea Constituțională este mai presus de celelalte. Legile organice și cele ordinare nu fac decât să dezvolte principiile fixate în Constituție. Ele sunt copii Constituției și asta, deoarece Legea Supremă se preocupă de stabilirea principiilor fundamentale și generale după care se organizează societatea. De aceea, „Constituția are și un caracter mai durabil” [35, p. 388].

Atunci când instanța adoptă decizii (casând hotărârea instanței de fond) ea se substituie instanței de fond și în consecință, este firesc ca decizia sa definitivă să fie supusă unei căi de atac, la fel ca și decizia instanței pe care o substituie [85, p. 384].

O situație de acest gen poate fi regăsită în procedura examinării dosarelor de insolvabilitate. Recomandarea CSJ nr. 101 din 09 februarie 2018 [240] enumeră exhaustiv o listă de încheieri emise de instanța de insolvabilitate ce pot fi contestate cu recurs și o altă listă de încheieri care devin irevocabile din momentul pronunțării. De asemenea, sunt enumerate o serie de hotărâri ce nu pot fi

contestate de părți nici prin intermediul recursului. Această stare de lucruri intră în contradicție cu spiritul Constituției și poate provoca pagube persoanelor interesate.

Spre exemplu, prin Hotărârea Judecătorei Chișinău, sediul Central, din 29 iulie 2019, a fost respinsă cererea de chemare în judecată a administratorului insolabilității *ÎMGFL către L.T și Gh. T* privind validarea popririi și încasarea datoriei. Această hotărâre a fost atacată cu recurs, iar la 03.12.2019 Curtea de Apel Chișinău a pronunțat Decizia nr. 2ri-323/19 prin care a casat încheierea instanței de fond și a admis cererea de chemare în judecată a administratorului insolabilității *ÎMGFL către L.T și Gh. T* privind validarea popririi și încasarea datoriei, decizia fiind irevocabilă din momentul pronunțării.

O asemenea decizie răpește părții cointeresate dreptul constituțional de acces la justiție și posibilitatea de a cere unei instanțe ierarhic superioare verificarea legalității deciziei pronunțate de Curtea de Apel. Din aceste motive, legiuitorul național ar trebui să admită posibilitatea reglementării unei căi de atac pentru repararea unor eventuale erori de drept. Legea care emană din Parlamentele noastre moderne este înconjurată de un respect superstițios față de Constituție [91, p. 408]. Marea superstiție a politicii vechi era dreptul divin al regelui. Marea superstiție a politicii de astăzi este dreptul divin al Parlamentelor. Astfel, legea nu este rezultatul unei voințe generale ci a unor oameni care votează. Iată de ce, puterea legislativă trebuie să urmeze spiritul Constituției atunci când adoptă o lege prin care instituie sau exclude o cale de atac, fiindcă anume Constituția reprezintă voința poporului și setea acestuia după dreptate.

Legea Curții Supreme de Justiție, adoptată la 30.03.2023, conține unele prevederi legate de căile de atac. Respectiv, în baza art. 3 lit. b) al legii, CSJ are următoarele atribuții „examinează, în calitate de instanță de recurs, cauzele de importanță socială și juridică, precum și cele care relevă încălcări deosebit de grave ale legii și ale drepturilor omului” [255].

De asemenea, în conceptul proiectului de lege privind reformarea CSJ se indica faptul că va fi creat temeiul „pentru inadmisibilitatea recursului în cazul în care acesta din punct de vedere tehnic se încadrează în temeiurile de recurs, *însă nu prezintă o importanță juridică social suficientă*” [267]. În aceeași ordine de idei, se propunea ca instanța supremă să își păstreze competența examinării doar a cauzelor deosebit de grave ale legii și ale drepturilor omului, iar codurile de procedură să fie modificate pentru a permite examinarea probatoriului în situațiile în care hotărârile contestate cu recurs vor fi arbitrare sau bazate pe o apreciere vădit nerezonabilă a probelor, fapt care s-a și întâmplat prin adoptarea și intrarea în vigoare a acestor modificări, începând cu 01.09.2023.

Considerăm că aceste modificări legislative nu respectă fundamentele constituționale ale căii de atac *recursul* și riscă să aducă „atingere esențială dreptului la apărare și accesului liber la justiție” [155] drept care formează fundamentul exercitării căilor de atac în cheia art. 119 din Constituție. Prin Hotărârea nr. 26/2010, Curtea Constituțională a stabilit expres cele trei criterii de calitate ale unui act normativ – **accesibilitate, previzibilitate și claritate** – iar pentru a corespunde acestor criterii, norma *„norma de drept trebuie să fie formulată cu suficientă precizie, astfel încât să permită persoanei să decidă asupra conduitei sale și să prevadă, în mod rezonabil, în funcție de circumstanțele cauzei, consecințele acestei conduite. În caz contrar, cu toate că legea conține o normă de drept care aparent descrie conduita persoanei în situația dată, persoana poate pretinde că nu-și cunoaște drepturile și obligațiile. Într-o astfel de interpretare, norma ce nu corespunde criteriilor clarității este contrară art. 23 din Constituție, care statuează obligația statului de a garanta fiecărui om dreptul de a-și cunoaște drepturile”* [217]. Orice normă de drept urmează a fi formulată cu precizie maximă, „astfel încât să permită persoanei să decidă asupra conduitei sale și să prevadă, în mod rezonabil, în funcție de circumstanțele cauzei, consecințele acestei conduite. În caz contrar, cu toate că legea conține o normă de drept care aparent descrie conduita persoanei în situația dată, persoana poate pretinde că nu-și cunoaște drepturile și obligațiile. Într-o astfel de interpretare, norma ce nu corespunde criteriilor clarității este contrară art. 23 din Constituție, care statuează obligația statului de a garanta fiecărui om dreptul de a-și cunoaște drepturile” [217].

Drept urmare, sintagma înserată la art. 3 lit. b) a Legii nr. 64/2013 *„examinarea în calitate de instanță de recurs a cauzelor cu cea mai mare importanță social și juridică, precum și asupra celor care relevă încălcări deosebit de grave ale legii și ale dreptului omului”* nu corespunde criteriului de claritate și nu oferă o precizie suficientă. O astfel de normă va da naștere unui arbitrar din partea magistraților, care vor avea dreptul discreționar de a decide asupra nivelului de importanță social și juridică a multitudinii de cauze parvenite spre examinare în ordine de recurs.

De asemenea, o atare normă de drept va genera un fenomen de segregare, diferențiere pe anumite criterii arbitrare și discriminare a persoanelor lezate în drepturi prin pronunțarea unor hotărâri ilegale de către instanțele ierarhic superioare. Există riscul ca majoritatea recursurilor să fie respinse ca fiind inadmisibile doar din considerentul că ele nu relevă o încălcare *deosebit de gravă a legii și a drepturilor omului*. Pentru fiecare persoană în parte, dreptul lezat în speța respectivă poate constitui o încălcare deosebit de gravă, însă pentru CSJ această încălcare poate fi apreciată ca fiind de o gravitate mai redusă.

În practica sa, CtEDO nu recomandă situațiile în care o lege poate fi interpretată extensiv defavorabil condamnatului, sau o aplicare defavorabilă a legii pentru a se asigura protecția persoanei împotriva arbitrarului. De asemenea, Curtea Constituțională a stabilit prin Hotărârea nr. 24/2019 că: „pentru ca legea să îndeplinească cerința previzibilității, ea trebuie să precizeze cu suficientă claritate întinderea și modalitățile de exercitare a puterii de apreciere a autorităților în domeniul respectiv, ținând cont de scopul legitim urmărit” [224]. O putere discreționară nelimitată acordată instanțelor judecătorești, nu poate trece testul previzibilității. Este evident că acestei legi i-a urmat modificarea codurilor de procedură prin care recursul riscă să devină accesibil doar într-un număr redus de cazuri.

Având în vedere că orice cale de atac se fundamentează pe dreptul constituțional la apărare și accesul liber la justiție, recursul este instituit pentru a garanta dreptul la un proces echitabil și pentru reglementarea unui remediu efectiv în temeiul căruia orice persoană care se consideră victimă a unei violări ale drepturilor sale protejate de Convenție, poate ataca în fața instanțelor judecătorești presupusa violare (art. 13 din CEDO).

Recursul presupune dreptul părților de a beneficia, în rezolvarea unui litigiu existent, în afară de instanțele de fapt și de o instanță de drept, menită să verifice modul de aplicare al dreptului obiectiv la speța supusă judecării [75, p. 121]. Instanțele de fond arată care este dreptul părților în proces, iar instanța de recurs se preocupă în mod impersonal și obiectiv să arate dreptul tuturor. În această logică de idei, nici o hotărâre judecătorească nu poate fi sustrasă posibilității de contestare cu recurs în vederea verificării legalității hotărârii recurate. De aici devine neclar cum va putea CSJ să unifice practica judiciară prin ghiduri practice de aplicare a legislației și a unor recomandări în materie, dacă în atribuțiile ei intră, mai nou, doar examinarea cererilor de recurs cu *cea mai mare importanță socială și juridică* și cererile care vor reclama *încălcări deosebit de grave ale legii și ale drepturilor omului*?

Prin Hotărârea Curții Constituționale a R.M. nr. 21 din 22.07.2016 s-a stabilit la punctul 112 că: „un sistem în care Curții Supreme de Justiție îi este acordată posibilitatea de a adresa instanțelor de rang inferior „recomandări/explicații” în probleme de aplicare a legislației, nu este de natură să favorizeze apariția unei puteri judecătorești cu adevărat independente” [179]. Judecătorii nu pot fi priviți ca funcționari administrativi care să execute întocmai indicațiile „superiorilor”, în speță a judecătorilor de la CSJ.

Legislația actuală nu stabilește nici un criteriu material prin care să cuantifice noțiunile de „cea mai mare importanță socială” și cea de „încălcări deosebit de grave ale legii și ale drepturilor

omului”. Din acest motiv există riscul evident ca „marea importanță socială” sau „gravitatea” să fie apreciată în baza unor „criterii arbitrare și discreționare de către cei dotați cu competența aplicării legii” [179].

Luând în considerație multitudinea semnificațiilor acestei sintagme, destinatarul normei nu poate cunoaște exact care este acțiunea/inacțiunea interzisă, fiind în imposibilitate de a-și adapta o conduită corespunzătoare și de a-și cunoaște cu exactitate obligațiile și drepturile sale. În practică, stabilirea acestora poate fi făcută doar de cei în drept să aplice legea și în baza unor criterii lipsite de suport legal, aruncând justițiabilul într-o stare de incertitudine juridică și oferind CSJ o marjă de discreție excesivă. În consecință, exercitarea unui atare recurs aduce o știrbire fundamentelor sale constituționale fiindcă îngrădește evident dreptul la apărare și limitează în mod neconstituțional accesul liber la justiție prin crearea acestor filtre discreționare de admisibilitate a recursurilor.

La etapa actuală, în Republica Moldova există un decalaj considerabil între teoria dreptului constituțional și practica realizării ideilor constituționale întruchipate în normele juridice: „ideile nu se transformă în ideologisme, în stereotipuri ale conștiinței de drept, iar altele legislative, care dezvoltă și concentrează ideile de drept constituțional și care s-ar părea că poartă un caracter aplicativ, nu funcționează eficient” [49, p. 300]. În aceeași ordine de idei, academicianul Ion Guceac este de părere că „problema principală a dezvoltării constituționale ca proces de organizare a instituțiilor publice, a voințelor individuale este nu noutatea ideilor constituționale propuse, ci conștiința de drept insuficientă care domină în societate” [49, p. 300].

În Legea nr. 26/2022 se insistă pe ideea că deciziile CSJ prin care se resping cererile de contestare a deciziilor Comisie de evaluare, sunt irevocabile din momentul pronunțării.

Considerăm că excluderea acestor hotărâri de la controlul legalității reprezintă o eroare gravă. Rațiunea existenței căilor de atac se bazează pe ideea că, judecata este supusă erorii, iar judecătorii sub cuvântul interpretării, substituie în hotărâre textul precis al legii cu voința lor arbitrară. În consecință, căile de atac sunt privite ca remedii procesuale cu ajutorul cărora ar putea fi înlăturate eventualele erori apărute într-un proces de judecată concret. Excluderea posibilității de supunere a unei hotărâri controlului de legalitate reprezintă o îngrădire improprie a accesului liber la justiție.

Recursul este organizat pentru salvagardarea interesului public și el trebuie înserat expres în textul Constituției, pentru a lipsi puterea legiuitoare de posibilitatea discreționară de a exclude verificarea legalității unei hotărâri judecătorești prin suprimarea dreptului la recurs. Toate legislațiile modern și democratice reglementează căi de atac împotriva hotărârilor judecătorești, indiferent de

gradul instanței care le adoptă. Hotărârile CSJ pot fi contestate cu recurs tot la Curtea Supremă de Justiție printr-un recurs pe orizontală. Recursul pe orizontală reprezintă o „judecată realizată de un complet aflat pe același nivel ierarhic, altul decât cel care a adoptat hotărârea recurată” [254]. Modul de organizare a instanțelor de judecată naționale nu poate constitui un motiv de anihilare a dreptului la un remediu efectiv garantat de art. 13 CEDO și a dreptului de acces liber la justiție.

Potrivit articolului 20 din Constituție, „orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime” [175]. Nici o lege nu poate îngredi accesul persoanelor la justiție. Garantarea accesului liber la justiție nu se poate realiza prin legi care nu oferă împlicinaților posibilitatea declanșării unui control de legalitate a hotărârilor care le afectează drepturile și interesele personale. Într-o astfel de situație, accesul liber la justiție și dreptul la apărare devin drepturi iluzorii și lipsesc de conținut prevederile art. 119 din Constituție, oferind de cealaltă parte, drepturi discreționare și poziție de infailibilitate judecătorilor din cadrul CSJ care vor căpăta dreptul de a adopta hotărâri irevocabile ca instanță de fond. În această ordine de idei, considerăm ca fiind neconstituționale prevederile art. 444 CPC prin care se prevede posibilitatea CSJ de a examina recursurile în absența participanților la proces și fără înștiințarea acestora, deoarece pot fi aduse atingeri dreptului la apărare, dreptului la un proces echitabil iar în practică, hotărârile instanței de recurs trădează faptul că *părțile nu au fost auzite*, după modul în care sunt motivate. Singura excepție, introdusă în CPC începând cu 01.09.2023, care oferă părților posibilitatea de a participa în ședințele de examinare a cererii de recurs (prin admiterea recursului, se schimbă sau se consolidează jurisprudența Curții Supreme de Justiție; hotărârea sau decizia este arbitrară ori se bazează în mod determinant pe aprecierea vădit nerezonabilă a probelor) nu constituie un mecanism suficient pentru garantarea irefutabilă a dreptului la apărare și a accesului liber la justiție.

Dublul grad de jurisdicție constituie un drept recunoscut justițiabililor prin Protocolul nr. 7 al Convenției Europene a Drepturilor Omului. „Acesta presupune că orice persoană declarată vinovată de săvârșirea unei infracțiuni de un tribunal, are dreptul de a cere examinarea hotărârii, prin care i s-a stabilit vinovăția, de către o instanță superioară în grad” [145, p. 7].

O altă inovație introdusă în Legea nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție constă în acordarea unei noi prerogative și anume acea de examinare a probatoriului în situațiile în care hotărârile contestate cu recurs sunt arbitrar sau bazate pe o apreciere vădit nerezonabilă a probelor.

De regulă, CSJ poate examina probatoriul existent la materialele cauzei doar în situația în care deține calitatea de instanță de fond (eventualele infracțiuni comise de Președintele R.M.).

Atunci când instanța supremă examinează cererile de recurs, este în drept să verifice doar legalitatea hotărârii atacate. Recursul este un mijloc de a obține reformarea unei hotărâri însă el nu constituie un nou apel, el nu reprezintă o continuare a examinării cauzei în fond și din acest motiv instanța supremă nu poate verifica decât legalitatea hotărârii, fără a avea prerogativa aprecierii probelor.

Având în vedere că recursul este o cale de atac extraordinară, motivele de recurs pot avea ca obiect doar nelegalitatea hotărârii recurate nu și temeinicia acesteia. Recursul este o cale de atac devolutivă doar în drept nu și în fapt, iar instanța de recurs nu judecă pricina ci doar verifică legalitatea hotărârii instanței de fond, fapt pentru care nu există o justificare ca în ordine de recurs să se poată administra probe [13, p. 625].

Legislațiile europene admit posibilitatea prezentării de noi probe în ordine de recurs doar în cazuri excepționale (Spania, România, Italia) în ideea demonstrării și combaterii motivelor de casare, fiind vorba doar de înscrisuri noi pe care părțile nu le-au deținut pe parcursul examinării cauzei în fond și nici nu le puteau deține/obține. Subliniem că aceste probe admise de unele legislații europene în ordine de recurs vizează demonstrarea motivelor de recurs, ci nu demonstrarea unei situații de fapt diferită de cea reținută prin hotărârea recurată, fiindcă situațiile de fapt nu reprezintă atributul instanței de recurs.

În practica recentă a CSJ există situații în care aceasta și-a extins atribuțiile în mod arbitrar prin aprecierea probatoriului existent la materialele cauzei în cazul examinării cererii de recurs în secțiunea a 2-a. În cauza contencioasă *Colgiu E. contra Consiliului R. Sângerei*, CSJ a oferit apreciere mai multor probe din dosar după cum urmează: „*Colegiul lărgit apreciază critic abordările instanței de fond și apel, care în scopul constatării valorii bunurilor imobile și anume a terenurilor confiscate ilegal și a sumelor ce urmează a fi achitate reclamantei Colgiu E., au reținut informația eliberată avocatului Rusanovschi Iulian la 11 ianuarie 2016 de Bursa imobiliară „Lara”, pe motiv că prin răspunsul nr.11/01-05/2253/2017 din 22 septembrie 2017, Departamentul Cadastru a Agenției Servicii Publice a invocat că obiecte ale evaluării potrivit Metodologiei aprobate prin Ordinul Agenției Relații Funciare și Cadastru nr.136/2008, sunt construcțiile și încăperile, iar terenurile nu constituie obiecte ale evaluării, astfel pentru acest tip de bunuri imobile servicii de evaluare a bunurilor confiscate nu se prestează. Relevant fiind că însăși Bursa imobiliară „Lara” în cuprinsul informației cu nr. 07 și nr. 08 din 11 ianuarie 2016, specifică că documentul are un caracter informațional despre valoarea indicată și că, valoarea dată poate devia în dependență de starea tehnică, planimetrie, condițiile tranzacției, modalitatea de achitare, etc.*” [268].

În această manieră, CSJ și-a depășit atribuțiile atunci când a dat apreciere unor probe din dosar, în condițiile în care legea îi permite să verifice doar legalitatea hotărârii contestate nu și temeinica acesteia. În speță, decizia CSJ în această cauză, pronunțată la 12.10.2022 este abuzivă și ilegală deoarece soluția de respingere a despăgubirii victimei represiunilor politice prin achitarea contravalorii terenurilor confiscate în urma represiunilor politice s-a întemeiat pe art. 12 din Legea 1225/1992 care prevede exact contrariul. Această atitudine și eventuala atribuție a CSJ de a examina probatoriul existent la materialele cauzei reprezintă o pârghie improprie CSJ și va duce la scăderea încrederii populației în justiție, arbitrar și chiar la denaturarea recursului, în calitatea sa de cale de atac de reformare.

3.2. Regimul juridic și realități jurisprudențiale asupra căilor de atac de retractare

Disponibilitatea controlului de recurs permite judecătorilor să joace un rol mai larg și mai managerial în litigii, protejându-se în același timp împotriva posibilității unui prejudiciu ireversibil cauzat de luarea deciziilor de către un singur judecător, decizii care ar putea fi părtinitoare sau defectuoase.

3.2.1 Revizuirea

Revizuirea reprezintă o cale de atac de retractare care presupune redeschiderea procedurilor judiciare în privința unei cauze civile, penale sau contravenționale. Această cale de atac nu presupune implicit și rejudecarea cauzei. Rejudecarea constituie un efect al admiterii cererii de revizuire, fapt care prezumă existența unor temeiuri în acest sens. De altfel, în cazul revizuirii există riscul generării unor ingerințe asupra principiului securității raportului juridic.

Revizuirea este o cale de atac extraordinară care poate fi declanșată împotriva unor hotărâri judecătorești irevocabile, înzestrate cu putere de lucru judecat. Revizuirea poate fi exercitată doar în condițiile și cazurile expres stabilite prin lege. În același timp, „revizuirea constituie un remediu procesual important pentru înlăturarea acelor situații excepționale care au făcut ca o hotărâre judecătorească să fie viciată chiar în substanța sa. Cu toate acestea, revizuirea nu trebuie considerată un apel camuflat, iar simpla existență a două opinii diferite cu privire la aceeași chestiune nu constituie un temei de reexaminare” [160, p. 39].

Revizuirea se fondează pe o idee de drept și de datorie, întrucât ea constituie un drept pentru individ și o datorie pentru societate. Când acest drept este încălcat printr-o eroare judiciară,

societatea este obligată să revină asupra hotărârilor sale, „reintegrând victima lezată în drepturile sale anterioare condamnării” [54, p. 66].

3.2.2. Revizuirea în procesul contravențional

Codul Contravențional al R.M. admite o singură cale de atac extraordinară, aceasta fiind revizuirea. Articolul 475 din Codul Contravențional [165] stipulează condițiile în care poate fi deschisă procedura de revizuire dar și temeiurile ei de declarare. Articolul 119 din Constituția R.M. este desfășurat prin diferite legi care permit dezvoltarea principiilor fixate în ea. Revizuirea în procesul contravențional constituie un mijloc legal prin care se pune în mișcare un control judiciar extraordinar, garantat de Constituție.

Considerăm că revizuirea contravențională prezintă unele dificultăți și neconcordanțe cu textul Constituției, care pot aduce atingere dreptului garantat de articolul 119 din Constituție. Prima problemă o reprezintă faptul că, revizuirea poate fi deschisă doar în interesul contravenientului și începînd cu 01 septembrie 2023 revizuirea poate fi declanșată inclusiv de procuror, iar victima și ceilalți participanți la proces fiind lipsiți de acest drept.

De fapt, contravenția este definită de Codul Contravențional ca fiind „*fapta – acțiunea sau inacțiunea – ilicită, cu un grad de pericol social mai redus decât infracțiunea, săvârșită cu vinovăție, care atentează la valorile sociale ocrotite de lege, este prevăzută de prezentul cod și este pasibilă de sancțiune contravențională*” [165]. De multe ori, Codul Contravențional face trimitere directă la prevederile CPP, reglementări ce se aplică în cadrul proceselor contravenționale. Din acest unghi, observăm că revizuirea în procesele penale este accesibilă „oricărei părți în proces, în limitele calității sale procesuale, dar și soțului sau rudelor apropiate ale condamnatului” [170].

Pentru a observa dacă textul art. 475 din Codul Contravențional respectă sau nu voința legiuitorului constituant exprimată prin intermediul art. 119 din Constituție, trebuie să înțelegem care este obiectul dreptului contravențional și principiile pe care se bazează legea contravențională. Dreptul contravențional reglementează relațiile sociale care apar în domeniul activității executive și de dispoziție privind combaterea contravenționalității și reeducarea persoanelor care au comis fapte contravenționale concrete. La aceste relații sociale participă „statul (prin agentul constatator, procuror, autoritatea publică locală, comisia administrativă, instanța de judecată), făptuitorul (contravenientul) și victima, dar și subiecții care contribuie la desfășurarea procedurii contravenționale” [50, p. 17].

Contravențiile nu pot fi calificate ca infracțiuni, iar pericolul social al contravențiilor este mult mai redus. Concomitent, în jurisprudența sa CEDO a stabilit că: *”în principiu, caracterul general al legii contravenționale și scopul pedepselor, care au un caracter de prevenire și pedepsire, este suficient pentru a dovedi faptul că reclamantul a fost găsit vinovat de înfăptuirea unor acțiuni cu caracter criminal în sensul articolului 6 al Convenției (vezi Lauko c. Slovaciei, hotărâre din 2 septembrie 1998, Rapoarte 1998-VI, § 58). Mai mult, legea contravențională conține prevederi referitoare la chestiuni precum: circumstanțele atenuante și agravante, responsabilitatea pentru tentativa de comitere a unei contravenții, precum și legitima apărare, care indică de fapt natura penală a contravențiilor administrative”* [270].

Prin prisma principiului legalității, dreptul contravențional oferă fiecărui cetățean garanția că orice abuz de putere va fi reprimat. Principiul legalității are și menirea de a constitui o garanție a libertății persoanei împotriva abuzurilor și arbitrariului ce se întâlnește în activitatea organelor executive. Prin comiterea contravențiilor pot fi lezate și unele drepturi fundamentale ale victimelor, iar în cazul în care o contestație depusă de contravenient este admisă de instanța de fond și cea de recurs, victima nu poate face uz de revizuire.

Prin sesizarea nr. 12g/2017 Curtea Constituțională urma să se expună asupra conformității art. 475 alin. 3) Cod Contravențional cu prevederile art. 119 din Constituție, deoarece petentul considera că „prevederile Codului Contravențional urmează să protejeze și drepturile victimei, prin oferirea posibilității de a depune cerere de revizuire, în special în cazul descoperirii unor noi circumstanțe, care dovedesc că, în cadrul examinării cauzei contravenționale, făptuitorul a comis abuzuri pentru a fi absolvit de răspundere contravențională” [195]. În baza Deciziei din 07 februarie 2017, Curtea Constituțională a declarat inadmisibilă această sesizare, motivând prin aceea că: *„autorul nu motivează pretinsa contrarietate a dispozițiilor critice cu prevederile constituționale invocate... or Curtea nu se poate substitui autorului excepției în ceea ce privește formularea unor motive de neconstituționalitate”* [195].

În pofida acestui fapt, considerăm că, atunci când printr-o hotărâre definitivă și irevocabilă se stabilește vinovăția contravenientului în comiterea unei contravenții, victima are prerogativa valorificării pretențiilor sale materiale/morale în procedură civilă, deoarece de regulă, în cadrul cauzelor contravenționale nu pot fi depuse acțiuni civile paralel cu examinarea contestațiilor. Din acest punct de vedere, lipsirea victimei de dreptul la revizuire a procesului contravențional, nu constituie o încălcare a fundamentelor constituționale ale căilor de atac reglementate în articolele 20, 26 și 119 din Constituția R.M. Totuși, pot exista situații când, prin admiterea contestațiilor

contravenientului și absolvirea acestuia în mod eronat prin hotărâre definitivă și irevocabilă, să fie lezate drepturile fundamentale ale victimei, care după apariția temeiurilor stipulate la art. 475 Cod Contravențional, nu are posibilitatea de a cere revizuirea hotărârii. Motivul cauzelor restrictive în care poate fi depusă o cerere de revizuire în materie contravențională, ar putea fi căutat în faptul că pedepsele contravenționale nu lovesc în onorabilitatea contravenientului. Ele nu lasă urme, „deoarece nu sunt înscrise în cazierul judiciar și sunt prea neînsemnate pentru ca să se poată ataca din cauza lor autoritatea lucrului judecat în ceea ce le privește” [104, p. 558].

Chiar și în asemenea situație considerăm că neîncluderea victimei în cercul persoanelor în drept să declare revizuire, nu constituie o încălcare a articolelor 16, 20 și 119 din Constituție, însă locul victimei ar trebui ocupat în acest caz de către procuror. În primul rând, dacă victimele ar avea dreptul să formuleze cereri de revizuire în procesele contravenționale, agenda instanțelor de judecată ar fi extrem de încărcată iar procesele interminabile. Mai mult ca atât, dreptul contravențional sancționează abateri de la lege cu un pericol social redus și care provoacă prejudicii materiale și/sau morale infime în comparație cu infracțiunile. Dar pentru că pot exista și situații când drepturile și interesele victimei ar putea fi reparate doar printr-o revizuire a procesului, procurorul ar trebui să dețină prerogativa deschiderii procedurii de revizuire în baza cererii motivate a victimei. Deși redacția acutală a Codului Contravențional oferă procurorului dreptul de a iniția procedura de revizuire, legea nu instituie obligația pentru procuror de a declanșa această cale de atac inclusiv la solicitarea victimei sau a altui participant la proces.

Relevantă în acest sens, este Hotărârea CtEDO în cauza *Petru Roșca contra Moldovei din 06.10.2009* [247] în baza căreia a fost condamnată Republica Moldova pentru încălcarea drepturilor prevăzute în Convenție. În speță, revizuirea contravențională reprezintă o cale de care ar fi putut să se folosească procurorul, pentru ca la cererea victimei *Petru Roșca*, să solicite instanței de judecată revizuirea cauzei și sancționarea polițiștilor care se făceau vinovați de comiterea huliganismului neagravată. O asemenea soluție, ar fi putut preveni condamnarea Republicii Moldova la CtEDO.

Redeschiderea procedurilor de judecată în situația în care apar circumstanțe noi, nu este incompatibilă cu prevederile Convenției și ale Constituției R. Moldova. Chiar și în acest context, deciziile de revizuire a unor hotărâri judecătorești irevocabile urmează a se conforma unor exigențe legale relevante, iar utilizarea necorespunzătoare a unei atare proceduri poate fi contrară Convenției, deoarece efectul său – „dispariția” unei hotărâri de judecată – este același ca și în cazul recursului în anulare. Ideea pe care se fundamentează principiul securității raporturilor juridice și preeminenței dreptului solicită instanțelor naționale de judecată o vigilență sporită în acest domeniu.

Revizuirea este admisă doar în caz de condamnare contravențională în favoarea contravenientului, nu însă și în caz de achitare, oricât de probată ar fi eroarea, deoarece aici *res judicata pro veritate habetur* este absolută. Considerăm că ar trebui să se admită revizuirea și contra persoanelor achitate, pentru a se menține un echilibru între interesele societății și cele ale contravenientului. Este logic să existe revizuire și în favoarea societății, față de contravenienți, care sunt ostili societății. Revizuirea în sine presupune că nu legea a fost violată, dar faptele au fost altfel decât s-a constatat prin judecata a cărei revizuire se cere, adică pentru a îndrepta erorile de fapt.

Prin Hotărârea nr. 19 din 03.11.2022, Curtea Constituțională și-a onorat atribuțiile de legiuitorul pasiv, instituind un termen de 6 luni pentru deschiderea procedurii de revizuire la inițiativa procurorului (*Hotărârea Curții Constituționale a R.M. nr. 19 din 03.11.2022 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 476 alin. (1) din Codul contravențional (revizuirea unei decizii definitive de aplicare a sancțiunii contravenționale) (sesizările nr. 33g/2022 și nr. 37g/2022)*). Având în vedere această Hotărâre, Parlamentul a modificat redacția art. 476 alin. 1) Cod contravențional, care permite procurorului și contravenientului solicitarea revizuirii unei hotărâri contravenționale în termen de 6 luni din data apariției unui motiv legal, însă această cale de atac poate fi deschisă în interiorul termenelor de prescripție prevăzute de art. 30 Cod Contravențional. Această modificare, care oferă posibilitatea deschiderii revizuirii doar în interiorul termenelor de prescripție, este contrară dreptului la apărare și accesului liber la justiție, fiindcă reduce considerabil șansele contravenientului/procurorului de a face uz de această cale de atac după examinarea contestației de către instanța de fond și a unui eventual recurs împotriva hotărârii adoptate.

Revizuirea este o cale de atac care se bazează pe descoperirea unor fapte noi menite să aibă un impact asupra hotărârii, sau pe un viciu fundamental admis în cadrul procedurii precedente. Curtea a reținut faptul că legiuitorul, *nu a avut în vedere standardele Protocolului 7 la Convenție atunci când a reglementat posibilitatea solicitării de către procuror a revizuirii deciziilor sau hotărârilor definitive de sancționare contravențională, iar încadrarea juridică greșită a faptelor nu constituie în sine, o circumstanță excepțională*.

Prin Hotărârea din 03.11.2022, Curtea a prevăzut că: *până la modificarea legii, revizuirea va putea fi depusă într-un termen care nu va depăși șase luni de la data aflării faptelor în discuție sau a descoperirii unui viciu fundamental în cadrul procedurii precedente*. Această poziție a Curții Constituționale, pune în aplicare un alt principiu al căilor de atac – egalitatea părților în proces și de

asemenea se fundamentează pe prevederile art. 21 din Constituție (prezumția nevinovăției) având în vedere necesitatea garantării securității raporturilor juridice.

Un alt aspect ce ar putea pune în pericol realizarea garanțiilor instituite de art. 119 din Constituție, îl constituie lipsa reglementării repunerii în termen a cererii de revizuire. Pentru toate temeiurile de deschidere a procedurii de revizuire, legiuitorul acordă un termen de 6 luni de zile din momentul apariției acestora, în interiorul termenelor de prescripție prevăzute de art. 30 Cod contravențional.

Prin Decizia nr. 72 din 14.05.2019, Curtea Constituțională s-a expus asupra unei sesizări legate de absența instituției repunerii în termen a revizuirii contravenționale. Totuși, în această decizie Curtea nu se pronunță expres dacă art. 475 alin. 3) din Codul Contravențional este în contradicție sau nu, cu dispozițiile articolului 119 din Constituție prin omisiunea reglementării instituției repunerii în termen a cererii de revizuire. Din motive inexplicabile, Curtea s-a mulțumit doar să constate că *„nereglementarea acestei posibilități trebuie examinată prin prisma faptului că, în prezenta cauză, revizuirea a fost solicitată pentru că a intervenit o lege nouă care ameliorează situația contravenientului. Astfel, chiar dacă dispozițiile contestate ar prevedea posibilitatea repunerii în termen a cererii de revizuire depuse după expirarea termenului de 6 luni, Curtea reține că din jurisprudența CtEDO rezultă că aceasta ar putea avea loc doar dacă există circumstanțe cu caracter substanțial și convingător (cauza Bezrukovy vs Rusia), deoarece prin repunerea în termen se pune în discuție o hotărâre judecătorească definitivă și irevocabilă, protejată de principiul res judicata”* [198]. În continuarea acestei idei, Curtea menționează: *„faptul că legea nu prevede posibilitatea repunerii în termen în situația unei cereri de revizuire depuse în legătură cu intrarea în vigoare a unei legi noi care ameliorează situația contravenientului nu reprezintă o soluție legislativă care încalcă dreptul la un proces echitabil”* [198].

Considerăm că aprecierea Curții, redată în rândurile de mai sus, intră în contradicție atât cu sine însuși cât și cu prevederile art. 119 din Constituție. În primul rând, Constituția asigură persoanelor interesate dreptul de a exercita căile de atac instituite prin lege. Revizuirea în procesul contravențional este instituită de legiuitor și trebuie să fie accesibilă părților inclusiv în situația când acestea au omis termenul de 6 luni pentru declararea revizuirii, din motive convingătoare și din cauza unor circumstanțe obiective neimputabile revizuentului.

Deși jurisprudența CtEDO invocată de Curtea Constituțională în Decizia nr. 72 din 14.05.2019 stabilește că, repunerea în termen a revizuirii ar putea avea loc în cazul în care există circumstanțe substanțiale și convingătoare, în același timp Curtea consideră că omiterea de către

legiutor a instituției repunerii în termen a cererilor de revizuire, nu reprezintă o sfidare a articolelor 20 și 119 din Constituție. Această atitudine nu oferă o explicație suficientă în raport cu dreptul constituțional de a face uz de orice cale de atac stabilită prin lege. Or, în redacția actuală, articolul 475 alin. 3) a Codului Contravențional intră în coliziune cu prevederile art. 119 din Constituție și art. 13 din Convenție, prin omisiunea de a reglementa posibilitatea repunerii în termen a cererilor de revizuire în cazul în care revizuentul a omis termenul de 6 luni din motive neimputabile persoanei sale (spre exemplu: aflarea persoanei interesate peste hotarele țării, deplasarea în interes de serviciu, detașarea militarului într-o operațiune internațională de menținere a păcii, ș.a.). În astfel de situații, hotărârea judecătorească poate fi în proces de executare, în timp ce contravenientul este lipsit de dreptul să constituțional de a face uz de o cale extraordinară de atac, precum este revizuirea, din considerentul că a omis termenul de prescripție din motive independente de voința sa.

Articolul 119 trebuie corelat în mod obligatoriu cu articolul 20 din Constituție, care prevede accesul liber la justiție. Or, accesul liber la justiție poate fi realizat inclusiv prin includerea posibilității repunerii în termen. Spre exemplu, Codul de Procedură Penală nici nu prescrie în termen revizuirea în favoarea condamnatului în situația în care Curtea Constituțională a recunoscut drept neconstituțională prevederea legii aplicată în speța respectivă, însă în cazul procedurii contravenționale, revizuirea declarată pe același temei de drept, se prescrie în termen de 6 luni de zile fără posibilitatea repunerii în termen.

Studiind practica instanțelor de judecată, reținem că cererile de revizuire sunt formulate preponderent de contravenienți și nu sunt rare cazurile când acestea au fost admise. Spre exemplu, cererea de revizuire depusă de St.A. a fost admisă parțial de Judecătoria Orhei în cauza nr. 4rh-2/18 și s-a dispus *„micșorarea termenului pentru care St. A. a fost privat de dreptul de a conduce mijloace de transport, în legătură cu intervenirea unei legi care ameliorează situația contravenientului”* [225].

În mai multe rânduri, Colegiul penal al Curții de Apel Chișinău considera că, inclusiv competența de revizuire a instanțelor ierarhic superioare ar trebui să fie realizată pentru rectificarea erorilor judiciare și pentru a trata omisiunile justiției, însă nu pentru declanșarea unei noi examinări. Revizuirea nu ar trebui apreciată ca un recurs deghezat. O distanțare de la principiul respectiv este justificată doar atunci când este determinată de circumstanțe cu caractere substanțiale și obligatorii. Însă în cazurile când aceste caractere substanțiale și obligatorii sunt prezente, persoana cointerесată în declanșarea procedurii de revizuire, nu trebuie lipsită de posibilitatea repunerii în termen.

O persoană care a pierdut procesul, or care a fost irevocabil sancționată, totdeauna ar fi dispusă să ceară revizuirea pe motiv că faptele sunt altfel decât cele constatate în judecată, sau că a găsit probe noi pentru modificarea hotărârii, fapt ce ar determina revenirea la sistemul vechi de drept, când procesele erau interminabile și nu exista autoritatea lucrului judecat. Din acest motiv, legiuitorul îngrădește acest drept care lovește în autoritatea lucrului judecat, hotărând care anume sunt cazurile de revizuire. Totuși, aceste motive nu ne par destul de puternice atunci când se acordă mai multe drepturi unui criminal decât unui contravenient. Nu există argumente în lume care ar determina această discrepanță vădită între cele două poziții procesuale. Iar dacă e vorba de omul inocent, oricât de mică ar fi pedeapsa, dacă aceasta este nedreaptă, el poate cere să fie scutit de ea. Pedeapsa cea mai mică reprezintă infinitul nedreptății față de cel nevinovat, deziderat pus în pericol în condițiile imposibilității repunerii în termenul declarării revizuirii, termen omis din motive neimputabile contravenientului.

3.2.3. Revizuirea în procesul penal

Calea extraordinară de atac ce oferă instanței de judecată posibilitatea de a-și revedea propria hotărâre este revizuirea și fi formulată doar împotriva unei hotărâri definitive, bazată pe fapte sau împrejurări necunoscute instanței de judecată în cadrul examinării cauzei în fond, fapte descoperite ulterior și care fac dovada că hotărârea contestată este eronată.

Revizuirea nu trebuie considerată de părțile cointerestate în formularea ei, drept un apel camuflat, „iar simpla existență a două opinii diferite cu privire la aceeași chestiune nu reprezintă un temei de reexaminare a cauzei. O derogare de la acest principiu este justificată doar atunci când este necesară, datorită unor circumstanțe esențiale și convingătoare (*a se vedea Ryabykh v. Russia*, nr. 52854/99)” [206]. În pofida faptului că o simplă posibilitate de redeschidere a unei proceduri penale ar fi *prima facie* compatibilă cu Convenția, inclusiv cu garanțiile articolului 6 CEDO, unele circumstanțe speciale pot releva că modul concret în care a fost folosită o astfel de revizuire a subminat însăși esența dreptului la un proces echitabil.

Revizuirea este mijlocul procesual prin folosirea căruia sunt înlăturate erorile judiciare cuprinse în hotărârile penale definitive. Prin finalitatea sa proprie, revizuirea asigură înlăturarea din sfera ordinii de drept a acelor hotărâri penale definitive care, prin erorile judiciare pe care le conțin, aduc o gravă atingere ordinii de drept normative și principiilor fundamentale de politică procesuală. Cererea de revizuire „are în vedere situația în care, după rămânerea definitivă a hotărârii, s-au descoperit fapte sau împrejurări necunoscute de instanță. În consecință, faptele probatorii trebuie să

fie noi, iar nu mijloace de probă a unor fapte și împrejurări cunoscute de instanță la soluționarea cauzei” [243].

Prin asemenea reglementări, legiuitorul recunoaște că orice hotărâre judecătorească poate fi eronată inclusiv din motive ce nu pot fi atribuite instanței de judecată. Prin această cale de atac de retractare se realizează dreptul constituțional de acces la justiție și se deschide posibilitatea oricărei persoane cointeresate (în limita calității procesuale) de a solicita și/sau obține retractarea unei hotărâri judecătorești definitive, în conformitate cu prevederile art. 119 din Constituție.

În strictă conformitate cu articolele 20, 26 și 119 din Constituția R.M., legiuitorul a prevăzut în mod riguros și exhaustiv situațiile și motivele pentru care se poate exercita calea de atac – revizuirea, având intenția de a se conforma principiului securității raporturilor juridice, care cere ca, atunci când instanțele judecătorești dau o apreciere finală unei chestiuni, constatarea lor să nu mai poată fi pusă în discuție.

Totuși, natura juridică a revizuirii este strâns legată de posibilitatea intervenirii unor erori judiciare. Orice revizuire presupune o eroare care decurge din stabilirea inexactă a situației de fapt. „Finalitatea revizuirii constă în înlăturarea erorii judiciare, iar funcția procesuală a instituției se concentrează în înlesnirea descoperirii, adunarea și deducerea în fața justiției a unui material probator cu totul inedit sau cel puțin necunoscut instanței, care să permită constatarea erorii judiciare și înlăturarea ei” [118, p. 338].

În comparație cu celelalte căi de atac, revizuirea are o natură juridică deosebită deoarece se sprijină pe lipsurile de fond în aprecierea și soluționarea pricinii. Concomitent, în cazul revizuirii, temeiurile de admiterea a acesteia nu rezultă din dosarul cauzei ci din elemente exterioare acestuia, necunoscute anterior instanței de judecată.

Cu privire la competența de a judeca revizuirea, Curtea Supremă de Justiție a oferit mai multe soluții. În general, competența în materie de revizuire aparține instanței care a judecat cauza în prima instanță, în virtutea faptului că retractarea unei hotărâri poate fi decisă doar de către aceeași instanță care a judecat anterior cauza. Într-o speță națională, după finalizarea cercetării circumstanțelor noi apărute, procurorul a remis materialele instanței care a judecat cauza în fond – Judecătoria Strășeni, pentru examinarea revizuirii în latura civilă a unei cauze penale. Judecătoria Strășeni și-a declinat competența, făcând trimitere la articolul 448 alin.(2) CPC, concluzionând că, dosarul trebuie soluționat de instanța care a menținut, a modificat, a casat sau a emis o nouă hotărâre. Din acest motiv, cauza a fost transmisă spre examinare Curții de Apel Chișinău, care a

casat sentința de achitare și l-a condamnat pe V.I., cu liberarea acestuia de pedeapsă în urma aplicării amnistiei.

Colegiul penal al Curții de Apel Chișinău, considerând nelegală declinarea de competență a Judecătorei Strășeni, a menționat că, în conformitate cu articolul 461 CPP, „în cazul în care temeiul cererii de revizuire constă în existența unor hotărâri judecătorești ce nu se pot concilia, materialele se înaintează la instanța competentă conform articolului 42 CPP (în competența primei instanțe)” [170]. În consecință, Colegiul penal al Curții de Apel Chișinău și-a declinat competența de judecare a cauzei penale. Fiind în prezența unui conflict negativ de competență, Colegiul penal al CSJ a stabilit că, potrivit prevederilor articolului 461 CPP, „după terminarea cercetării circumstanțelor noi, procurorul înaintează toate materialele procedurii de revizuire, împreună cu concluziile sale, instanței care a examinat cauza penală în fond, iar dacă temeiul cererii de revizuire constă în existența unor hotărâri judecătorești ce nu se pot concilia, materialele se înaintează la instanța competentă conform dispozițiilor articolului 42 al aceluiași Cod” [170]. În speță, materialele procedurii de revizuire a cauzei penale în privința lui V.I. urmau a fi transmise pentru examinare Judecătorei Strășeni, ca instanță de fond [37, p. 954] având în vedere redacția a actuală a art. 460 CPP al R.M.

Deși anterior procedura de revizuire putea fi inițiată în temeiul unei „cereri adresate procurorului de nivelul instanței care a judecat cauza în fond” [170], începând cu 01 septembrie 2023, prin modificările aduse CPP, cererile de revizuire se pun în instanța de judecată ultima care s-a pronunțat asupra fondului cauzei sau în adresa CSJ (pentru cererile de revizuire depuse în temeiul art. 458 alin. 3), p. 5-6)).

În consecință, observăm că atunci când un condamnat solicită revizuirea unei sentințe menținute sau modificate prin decizia Curții de Apel sau a CSJ, această cale de atac nu mai este doar de competența Judecătorei, dar și de competența Curților de Apel sau a CSJ, după caz. Respectiv, prin modificările aduse CPP, care au intrat în vigoare la 01.09.2023, competența de examinare a cererilor de revizuire a fost armonizată cu modul de organizare ierarhică a instanțelor de judecată conform art. 115 din Constituție, fiindcă o instanță ierarhic inferioară nu poate deține prerogativa de retractare a deciziei pronunțate de o instanță ierarhic superioară.

Revizuirea în procesul penal poate fi cerută în cazul în care faptele au fost altele decât cele constatate prin sentința a cărei revizuire se cere. Respectiv, având în vedere că instanța de fond este cea care examinează atât chestiunile de fapt cât și cele de drept, este corect ca revizuirea să fie tranșată de către instanța care a examinat fondul. Însă admisibilitatea de principiu a cererii de

revizuire urmează a fi examinată de către ultima instanță ierarhică în grad care a menținut, modificat sau casat sentința cu emiterea unei noi hotărâri, sau de către ultima instanță care a examinat fondul cauzei.

Un alt aspect care fundamentează în spiritul Constituției eficiența căilor de atac, îl reprezintă posibilitatea ca judecătorul ce s-a expus asupra fondului cauzei odată, să nu mai poată ulterior examina aceeași cauză în ordinea procedurii de revizuire. În Decizia nr. 134g/2019 Curtea Constituțională a R.M. a stabilit că: „motivul pentru o examinare aprofundată a cazurilor în care judecătorii exercită funcții consecutive în cadrul unor proceduri constă în faptul că, după ce un judecător s-a pronunțat într-un caz odată, imparțialitatea sa poate fi pusă la îndoială a doua oară. Nu contează faptul dublei participări, ci întinderea și natura deciziilor luate.

Persoanele condamnate prin hotărâri judecătorești irevocabile pot beneficia de dreptul de a fi judecate de un tribunal imparțial în procedura de revizuire. În cazul admiterii cererilor de revizuire conform art. 462 lit. b) din CPP, se dispune reluarea examinării cauzei de către instanța competentă [194]. Odată ce a fost recepționată cererea de revizuire, aceasta urmează a fi repartizată în mod aleatoriu pentru examinare. În consecință, legea procesual penală nu-i permite judecătorului să participe la o nouă judecare a cauzei în procedura căii extraordinare de atac, dacă anterior participase la examinarea aceleiași cauze în instanța de fond, „într-o cale ordinară sau extraordinară de atac, precum și în cazul participării ca judecător de instrucție” [170].

Conform prevederilor art. 6 paragraf 1 din Convenție: *„orice persoană are dreptul la judecarea cauzei sale în mod echitabil, în mod public și în termen rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotărî fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptate împotriva sa”* [176]. Deși sub aspectul acestei norme îndeplinirea de către același judecător a unor funcții succesive în cadrul aceleiași cauze nu reprezintă o încălcare a Convenției, legislatorul național a stabilit un nivel de protecție mai sporit, prin aceea că nu permite judecătorilor care s-au pronunțat chiar și o singură dată asupra fondului cauzei să participe în viitor la admisibilitatea unei cereri de revizuire.

În acest context, observăm că prevederile art. 460 alin. 1-4) din CPP „conțin garanții suficiente care ar asigura examinarea admisibilității cererii de revizuire de către o instanță imparțială,, în conformitate cu prevederile articolului 20 din Constituție [170].

Admiterea de principiu a unei cereri de revizuire constituie prima etapă a examinării cererii de revizuire, în care instanța examinează respectarea unor condiții de formă. Odată cu soluționarea

acestei chestiuni, instanța competentă pronunță o încheiere nesusceptibilă de atac (în mod separat) în caz de admitere a cererii de revizuire în principiu, sau o încheiere de respingere a cererii de revizuire care poate fi contestată separat cu recurs, cu excepția încheierilor emise de CSJ. Imposibilitatea de a contesta încheierea de admisibilitate a cererii de revizuire a fost instituită de legiuitor în spiritul articolului 119 din Constituția R.M., deoarece se deschide accesul asupra unui remediu posibil și necesar față de erorile ce puteau fi admise de către instanțele de judecată la pronunțarea sentinței a cărei revizuire se cere. O asemenea încheiere oferă revizuentului un acces nestingherit la justiție, fiind în concordanță cu principiile fundamentale ale realizării căilor de atac.

Concomitent, încheierea prin care se respinge în principiu cererea de revizuire poate fi contestată pentru a nu se suprima posibilitatea ca o instanță ierarhică în grad să verifice legalitatea soluției în cauză. Totuși, imposibilitatea recurării încheierilor prin care CSJ respinge cererea de revizuire, constituie o încălcare a accesului liber la justiție și a dreptului la apărare. Recursul împotriva încheierilor prin care se resping cererile de revizuire pot fi contestate doar atunci când aceste încheieri sunt emise de Judecătoria sau Curțile de Apel, situație conformă cu exigențele articolului 119 din Constituție și care permite ca hotărârea pronunțată de o instanță de judecată să fie verificată de o instanță superioară, pentru a fi posibilă îndreptarea erorilor admise de instanțele de fond. În cazul încheierilor similare emise de CSJ, legiuitorul este dator să instituie un recurs pe orizontală pentru a nu îngredi accesul liber la justiție și dreptul la apărare – în calitatea lor de fundamente constituționale ale căilor de atac.

Fiind o cale de atac excepțională, revizuirea poate fi formulată de orice parte în proces sau chiar de soțul și rudele apropiate ale condamnatului, inclusiv după decesul acestuia. Însă aceste persoane sunt obligate să se ghideze de prevederile articolului 458 CPP care prevede exhaustiv cazurile de revizuire. Aici nu vom insista asupra cauzelor în care pot fi formulate cererile de revizuire, însă vom aborda unele particularități legate de aplicarea hotărârilor Curții Constituționale în procedura de examinare a cererilor de revizuire. Spre exemplu, art. 458 alin. 3) pct. 2) CPP cu prinde și situația în care „circumstanțele stabilite prin hotărârea judecătorească irevocabilă civilă și probele din cadrul procesului civil pot fi invocate pentru revizuirea procesului penal”. Respectiv, Curtea Constituțională a fost sesizată să se expună asupra constituționalității art. 458 alin. 3) pct. 2) CPP și art. 462 alin. 5-6) prin prisma omisiunii legislative de reglementare a posibilității suspendării cauzei penale până la soluționarea definitivă și irevocabilă a unei cauze civile conexe.

Prin Decizia nr. 28 din 12.03.2020 de inadmisibilitate a sesizării nr. 7a/2020 privind controlul constituționalității articolelor 458 alin. (3) pct. 3) și 462 alineatele (5)-(6) din Codul de

procedură penală, Curtea Constituțională a declarat inadmisibilă această sesizare motivând prin faptul că „legislația procesuală conține suficiente garanții pentru cazurile în care persoanelor li se refuză suspendarea executării hotărârilor judecătorești irevocabile și remedii pentru apărarea drepturilor încălcate în acest sens”. Remediu legal avut în vedere de Curte, presupune posibilitatea persoanei de a contesta decizia instanței de judecată privind refuzul suspendării executării pedepsei, odată cu fondul cauzei. Suntem de acord cu această poziție, fiindcă doar instanța de judecată este în drept să aprecieze echilibrul între termenul rezonabil al executării unei hotărâri judecătorești și necesitatea suspendării executării acesteia. Pentru identificarea acestui echilibru, instanțele de judecată trebuie să aibă în vedere și faptul că nu hotărârea judecătorească irevocabilă pronunțată în cauza civilă ar putea constitui în sine un motiv de revizuire, ci faptele și probele reținute în cadrul procesului civil.

În conformitate cu textul actual al articolului 119 din Constituție, *„căile de atac pot fi exercitate în condițiile legii”* [175]. La rândul său, legea procesual penală oferă părților în proces posibilitatea de a cere revizuirea sentinței în situația în care Curtea Constituțională a recunoscut prevederea legii aplicate în cauza respectivă ca fiind neconstituțională. Prin Decizia nr. DCC81/2016 din 18 noiembrie 2016 Curtea a stabilit că: *„posibilitatea revizuirii unei hotărâri judecătorești pronunțate cu încălcarea Constituției reprezintă singura modalitate de contracarare a efectelor unei legi care contravine principiilor constituționale, ce garantează drepturi și libertăți fundamentale”* [199].

Ținând cont de faptul că, hotărârile Curții Constituționale au efect numai pentru viitor, Curtea a supus examinării articolul 458 alineatul 3) și 4) din CPP pentru a stabili dacă acesta limitează sau nu posibilitatea revizuirii hotărârii judecătorești irevocabile bazată pe o normă declarată ulterior neconstituțională. În practica națională s-a observat că unele instanțe de judecată consideră că, hotărârile Curții Constituționale produc efecte doar pentru viitor și în consecință resping cererile de revizuire a hotărârilor judecătorești irevocabile formulate în temeiul articolului 458 alineatul 3) și 4) din CPP (*cazul Bogdanov V., decizia Curții de Apel Chișinău din 17.03.2014*). Concomitent, alte instanțe de judecată resping cererile de revizuire depuse în baza aceluiași articol, menționând că: *„Hotărârea Curții Constituționale nr. 26 din 23 noiembrie 2010 prin care a fost declarat neconstituțional articolul 63 alin. 6) din Codul de Procedură Penală a existat la momentul examinării cauzei penale în fond și nu poate constitui temei de revizuire”* [193].

Totodată avem alte instanțe de judecată care sunt de părere că hotărârile Curții Constituționale au efect retroactiv – *ex tunc*. Legislația procesual penală nu reglementează expres

faptul că „în cadrul procedurii de revizuire, hotărârile Curții Constituționale ar avea efect retroactiv” [170]. Curtea Constituțională este de părere că expresia din textul articolului 458 alineatul 3) pct. 4) CPP: „Curtea Constituțională a recunoscut drept neconstituțională prevederea legii aplicată în cauza respectivă se bazează pe un singur raționament, și anume cel potrivit căruia norma declarată neconstituțională trebuie să afecteze fondul cauzei, în caz contrar cererea de revizuire trebuie respinsă” [220]. În aceeași ordine de idei, Curtea consideră că doar normele din Codul Penal sunt de natură să afecteze fondul cauzei. Baza de revizuire a acestei norme de drept este formulată pe termeni generali, iar practica celorlalte state este diferită. Spre exemplu Constituția Poloniei prevede la articolul 190 alineat 4) că: „hotărârile Tribunalului Constituțional cu privire la neconformitatea cu Constituția a unui acord internațional sau a unui act normativ în baza căruia a fost pronunțată o hotărâre judecătorească definitivă, o decizie administrativă definitivă sau o hotărâre cu privire la alte probleme, reprezintă un motiv pentru redeschiderea procedurii, revizuirea unei decizii sau a altei soluții în conformitate cu condițiile și procedurile aplicabile în cazul acestora” [173, p. 71].

Soluția Curții Constituționale adoptată și exprimată prin Hotărârea nr. 12 din 14 mai 2015 când a fost declarat neconstituțional alineatul 1) al art. 287 din CPP, nu împiedică, ci dimpotrivă oferă posibilitatea de a solicita revizuirea hotărârii judiciare. Totuși, textul actual al normei abordate este unul foarte permisiv și prezintă riscul de a oferi părților cointerestate posibilitatea de a transforma revizuirea într-un recurs camuflat, „indiferent de impactul pe care îl poate produce Hotărârea Curții Constituționale” [218]. De cealaltă parte, excluderea totală de la procedura revizuirii a normelor procesuale declarate neconstituționale printr-o hotărâre a Curții, ar pune în pericol principiul supremației Constituției și ar putea intra în coliziune cu spiritul articolului 119 din Legea Fundamentală, în pofida caracterului ei restrictiv.

Persoana care solicită revizuirea hotărârii, ar trebui să aibă un beneficiu efectiv, cum ar fi reducerea pedepsei, achitarea, comutarea pedepsei, or în caz contrar rejudecarea cauzei prin intermediul acestei căi de atac extraordinare ar fi disproporționată în raport cu principiul securității raporturilor juridice. Simultan, observăm că norma procesuală nu stabilește nici un termen de depunere a cererii de revizuire în condițiile art. 458 alin. 3) pct. 4) CPP. Mai mult ca atât, nu este indicată nici perioada pentru care retroactivează hotărârea Curții Constituționale. În atare circumstanțe, efectul retroactiv al hotărârii se poate răsfrânge asupra fiecărui „caz în care a fost pronunțată o sentință irevocabilă în perioada cuprinsă între data adoptării legii și data pronunțării

Hotărârii Curții Constituționale, situație similară declarării neconstituționalității unei legi *ab initio*” [218].

În baza acestor rațiuni, Curtea Constituțională este de părere că, pentru a asigura principiul legalității și al securității raporturilor juridice, atunci când va declara o prevedere legală drept neconstituțională, „va stabili expres în dispozitivul hotărârii dacă poate fi solicitată revizuirea hotărârilor judecătorești irevocabile și, dacă este necesar, va menționa perioada pentru care hotărârea retroactivează și termenul de solicitare a revizuirii. În caz contrar va fi aplicat principiul acțiunii pentru viitor a hotărârii sale” [218]. Bineînțeles că aceste reguli pot fi aplicate doar în raport cu posibilitatea revizuirii hotărârilor de judecată irevocabile întemeiate pe norme de drept penal procedural declarate neconstituționale, iar regula mențiunii exprese a posibilității revizuirii descrisă în Hotărârea Curții Constituționale din 01.10.2018 se referă doar în raport cu acestea.

Totuși, se observă clar că, verificarea constituționalității art. 458 alineatul 3) pct. 4) Cod de Procedură Penală nu s-a făcut și prin prisma articolului 119 din Constituție. Nu prezintă importanță motivul pentru care Curtea Constituțională nu a verificat această normă inclusiv prin prisma articolului 119 din Constituție, însă ridică semne de întrebare modul în care Curtea și-a rezervat dreptul de a stipula expres posibilitatea revizuirii unei hotărâri judecătorești irevocabile în cazul în care se va constata neconstituționalitatea unei norme procesual penale. În primul rând, textul Constituției prevede că: *„împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”* [175].

Termenii, condițiile și modul în care o parte cointereseată poate face uz de o cale extraordinară de atac, în speță – revizuirea, sunt prevăzute de Legea procesual penală a Republicii Moldova. Suplimentar, menționez că în atribuțiile Curții Constituționale stabilite în baza Legii cu privire la Curtea Constituțională nu intră dreptul de a legifera ci doar de a exercita la „sesizare controlul constituționalității legilor, regulamentelor și hotărârilor Parlamentului, a decretelor Președintelui R. Moldova, a hotărârilor și dispozițiilor Guvernului, precum și a tratatelor internaționale la care R. Moldova este parte” [185], de a interpreta Constituția și alte atribuții ce nu au tangență cu obiectul problematicei abordate. Se pare că dreptul constituțional autohton a intrat în ultimii ani într-o fază critică, drept consecință nemijlocită a instabilității regimurilor politice ce s-au perindat la conducerea statului [16, p. 1].

Posibilitatea de a stabili termeni procesuali pentru exercitarea unei căi de atac aparține Parlamentului. Căile de atac pot fi exercitate în condițiile legii – principiu stabilit prin articolul 119 din Constituție - or atâta timp cât CPP nu stabilește limite cronologice pentru depunerea unei cereri

de revizuire în temeiul articolului 458 alineatul 3) pct. 4), se pare că nici Curtea Constituțională nu este în drept să aducă restrângeri dreptului la o cale de atac, odată cu declararea neconstituționalității unei norme procesual penale aplicate anterior la pronunțarea unei hotărâri judecătorești definitive. Drept dovadă a acestui fapt, Parlamentul a modificat redacția art. 458 CPP și a instituit termenul de un an pentru declanșarea revizuirii în defavoarea condamnatului în cazurile în care două sau mai multe hotărâri judecătorești nu se pot concilia sau atunci când Curtea Constituțională a recunoscut drept neconstituțională o lege aplicabilă în cauza respectivă.

Prin Hotărârea nr. 2 din 28 ianuarie 1999, Curtea Constituțională a confirmat faptul că ea nu poate impune legiuitorului o anumită concepție legislativă și nu poate substitui legiuitorul, completând prevederile instituite cu altele noi. De asemenea, „cerința interpretării stricte a normei penale și a celei procesual penale, urmăresc protecția persoanei împotriva arbitrarului” [219]. Această modalitate de exercitare a dreptului de a cere revizuirea unei hotărâri definitive în temeiul articolului 458 alineatul 3) pct. 1-4) CPP, poate genera interpretări abuzive și atitudini arbitrare.

În temeiul articolului 79 alineat 1) din Codul Jurisdicției Constituționale: *„dacă la examinarea cauzei Curtea Constituțională constată existența unor lacune în legislație ce se datorează nerealizării unor prevederi ale Constituției, ea atrage atenția organelor respective, printr-o adresă, asupra lichidării acestor lacune”* [173]. Adresa reprezintă actul cu ajutorul căruia Curtea Constituțională, fără a înlocui unica instituție legislativă în stat, își realizează rolul său de „legislator pasiv”, atrăgând atenția asupra curențelor și lacunelor care se regăsesc legislația națională și solicitând efectuarea modificărilor ce se impun în reglementările legale supuse controlului de constituționalitate. Puterea judiciară, fiind distinctă de puterea legislativă, *„nu poate încălca și nici nu poate împiedica aplicarea legilor”* [128, p. 575].

Nereglementarea termenului și condițiilor în care poate fi cerută revizuirea unei hotărâri definitive în urma declarării neconstituționalității unei norme procesual penale, reprezintă o lacună în legislație, de natură să determine perfecționarea cadrului legislativ prin propuneri de *lege ferenda*, fără ca rolul de legiuitor activ să fie asumat de către Curtea Constituțională. În virtutea celor amintite mai sus, dar luând în considerație Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 01.10.2018 pentru controlul de constituționalitate al articolului 458 alineatul 3) pct. 4) din CPP (*efectul retroactiv al hotărârilor Curții Constituționale în materie de drept penal procedural*) [220] și publicațiile științifice în materie articolul 458 alineatul 3) a fost completat cu un nou temei prin care poate fi cerută revizuirea și anume în situația în care *Curtea Constituțională a recunoscut drept neconstituțională prevederea legii aplicată în cauza respectivă*.

În temeiul articolului 1 din CEDO, statul are obligația de a garanta tuturor celor aflați în jurisdicția sa drepturile și libertățile definite în Convenție, iar în coroborare cu articolul 3 al CEDO, statul este impus să i-a măsuri ce vor asigura evitarea aplicării torturii față de inculpați. Obligația pozitivă a statului de a oferi protecție împotriva tratamentului inuman sau degradant s-a dovedit a fi abordată în mai multe cauze aflate pe rolul Curții Europene și nu de puține ori Republica Moldova a fost condamnată în astfel de spețe. Cel mai eficient mod de a repune persoana, căreia i-a fost recunoscută încălcarea, în situația sa inițială pentru Republica Moldova ca stat, îl reprezintă aplicarea căii de atac extraordinare și anume a revizuirii la nivel național, prin intermediul căreia instanța de judecată își retractează propria hotărâre.

Sentința prin care instanța de judecată se pronunță pe marginea unei cereri de revizuire odată cu examinarea în fond, este supusă aceleiași căi de atac ca și sentința pronunțată în temeiul art. 462 CPP. Astfel, o atare sentință este supusă fie apelului, fie recursului. Atunci când Curtea Supremă de Justiție dispune transmiterea cauzei pentru revizuire la Curtea de Apel, ulterioara decizie pronunțată de către instanța de apel va fi susceptibilă de recurs. De asemenea, e susceptibilă de apel și hotărârea pronunțată de către instanță în temeiul art. 458 alin. 3) pct. 5-6) CPP, dacă după examinarea cererii de către instanța supremă s-a dispus administrarea de noi probe și transmiterea cauzei în prima instanță. Revizuirea poate fi exercitată chiar și în cazul în care partea nu a exercitat căile de atac apelul sau recursul. În acest caz, pentru înaintarea unei cereri de revizuire, se impune ca actul contestat prin această cale de atac, să fie irevocabil.

O situație aparte o reprezintă încheierile judecătorești emise odată cu examinarea cauzelor penale, dar și deciziile instanței de apel și/sau recurs prin care s-a obținut rejudecarea cauzei.

În Decizia Curții Constituționale a R.M. nr. 66 din 15.06.2020 de inadmisibilitate a sesizării nr. 15g/2020 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolele 313, 458 și 460 din Codul de procedură penală, Curtea Constituțională a reținut faptul că: *„revizuirea privește numai hotărârile judecătorești irevocabile care conțin o rezolvare a fondului cauzei, deoarece prin revizuire se urmărește înlăturarea erorilor de fapt pe care le conțin hotărârile judecătorești, or astfel de erori pot fi întâlnite numai în hotărârile care rezolvă fondul cauzei”*.

Imposibilitatea de a supune revizuirii hotărârile prin care nu se soluționează fondul pricinii nu este contradictorie articolului 119 din Constituție, or prevederile articolului 458 din CPP sunt destul de clare și menționează că: *„hotărârile judecătorești irevocabile pot fi supuse revizuirii atât cu privire la latura penală, cât și cu privire la latura civilă”* [175]. În consecință, prin prisma articolului 458 din CPP care își are rădăcinile în articolul 119 din Constituție, se observă o regulă

clară: „*pot fi supuse revizuirii doar hotărârile prin care se soluționează fondul pricinii penale, atât în latura civilă cât și în cea penală*” [170].

O polemică specifică a existat în cazul încheierilor judecătorului de instrucție și a posibilității revizuirii acestora. În practica instanțelor de judecată s-a observat depunerea cererilor de revizuire împotriva încheierilor judecătorului de instrucție care nu sunt supuse recursului (ex: încheierea de respingere a plângerii cu privire la nulitatea ordonanței depunere sub învinuire). Prin Decizia nr. 128 din 15.11.2018 de inadmisibilitate a sesizării nr. 154g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor dispoziții din articolul 313 alin. (6) din Codul de procedură penală (contestarea încheierilor judecătorului de instrucție), Curtea Constituțională a stabilit faptul că dreptul la dublul grad de jurisdicție în materie penală, garantat de art. 2 par. 1 din Protocolul nr. 7 la CEDO *nu mai este incident în privința hotărârilor judecătorești prin care au fost respinse cererile de revizuire a unui proces penal*. Această poziție se justifică prin faptul că sarcina instanței nu este de a determina *acuzăția penală*, ci de a verifica dacă există vreun motiv prevăzut de lege pentru depunerea unei cereri de revizuire. Suntem de părere că pe bună dreptate încheierile judecătorului de instrucție nu pot fi supuse revizuirii, fiindcă dreptul la apărare sau la un remediu efectiv nu sunt absolute, iar aceste limitări sunt în conformitate cu exigențele art. 119 din Constituție. Această limitare a accesului la un tribunal are un scop legitim și nu afectează esența dreptului în sine.

Aceeași poziție Curtea și-a reafirmat-o prin Decizia nr. 108 din 13.07.2021 de inadmisibilitate a sesizării nr. 47g/2021 privind excepția de neconstituționalitate a prevederilor articolului 458 alin. (3) din Codul de procedură (cazurile și motivele de revizuire a hotărârilor judecătorești irevocabile) unde a tratat pretinsa omisiune a legislatorului de a „prevedea ca un motiv nou de revizuire a hotărârilor judecătorești cazul în care instanța nu s-a pronunțat motivat cu privire la *eventuala încălcare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului prin prisma jurisprudenței CtEDO*”. Prin această Decizia Curtea a reafirmat faptul că, nu consideră incident dreptul de acces la justiție în privința dispozițiilor contestate, fiindcă atunci când instanța examinează cererea de revizuire, sarcina ei nu constă în determinarea acuzației penale, ci în verificarea existenței unui motiv prevăzut de lege pentru depunerea unei cereri de revizuire. Cu alte cuvinte, legislatorul este în drept să decidă asupra temeiurilor de revizuire și a tipului de hotărâri care pot fi supuse acestei căi de atac.

În general, revizuirea are un caracter singular, adică pot fi supuse revizuirii acele hotărâri care nu sunt susceptibile de a mai fi atacate concomitent printr-o altă cale de atac ordinară sau extraordinară. Dacă eroarea judiciară poate fi înlăturată pe altă cale, aflată în curs de rezolvare,

introducerea concomitentă a revizuirii nu poate avea loc. Sunt exceptate revizuirii și hotărârile judecătorești străine, chiar dacă acestea sunt recunoscute de o instanță națională, datorită faptului că prin recunoașterea hotărârii nu a fost soluționat fondul cauzei. De asemenea, nu pot fi revizuite deciziile instanței de apel și/sau recurs prin care s-a dispus rejudecarea cauzei, situație legală și conformă cu principiile constituționale ce garantează accesul la justiție, securitatea raporturilor juridice și supremația Constituției.

Curtea Constituțională, prin Decizia nr. 175 din 13.12.2022 a reținut faptul că art. 20 din Constituție este corespondentul art. 6 din Convenție, care nu se aplică în situația declanșării căii de atac revizuirea. Curtea a refuzat pe bună dreptate să rețină incidența art. 20 din Constituție în raport cu art. 458 alin. 3) din CPP, „deoarece revizuentul, odată ce sentința i-a rămas definitivă, nu mai este acuzat de comiterea unei infracțiuni. Doar după redeschiderea procesului penal, noile proceduri pot fi considerate ca determinante la stabilirea temeiniciei unei acuzații în materie penală”.

3.2.4. Revizuirea în procesul civil

Revizuirea reprezintă o cale de atac de retractare, prin care poate fi obținută redeschiderea procedurilor judiciare în privința unei cauze civile. Această cale de atac nu presupune rejudecarea cauzei în mod implicit, ci doar ca efect al admiterii cererii de revizuire, fapt ce presupune existența temeiurilor în acest sens. Unii autori autohtoni consideră revizuirea „*atât o cale de atac, cât și un fel de procedură care ar permite reluarea examinării fondului cauzei*” [93, p. 1183].

În comparație cu procedura penală, CPC prevede că, pot fi supuse revizuirii ordonanțele, hotărârile de judecată, încheierile și deciziile irevocabile emise de instanțele de judecată. Pot fi supuse revizuirii și hotărârile suplimentare pronunțate în conformitate cu prevederile art. 250 din Codul de Procedură Civilă, dar și actele judecătorești de dispoziție emise după pronunțarea hotărârii în condițiile articolelor 249, 251, 252 și 253 CPC, deoarece se referă la conținutul acestora [169]. Enumerarea categoriilor de hotărâri ce pot fi atacate cu revizuire este limitativă și, prin urmare, nu este admisibilă formularea unei cereri de revizuire decât cu privire la hotărârile judecătorești expres și limitative prevăzute de lege, pentru a nu se încălca principiul legalității căii de atac, care derivă și din articolul 119 din Constituție, potrivit căruia orice cale de atac poate fi exercitată doar dacă este prevăzută de lege și în condițiile impuse de aceasta.

Există însă unele particularități privitoare la ordonanța judecătorească. Articolul 14 din CPC prevede că, din categoria actelor judecătorești de dispoziție face parte și ordonanța judecătorească, ce se emite în condițiile articolului 354 CPC. În temeiul articolului 353 CPC, „*în termen de 5 zile de*

la data depunerii obiecțiilor conform art. 352 alin. (2) sau examinării obiecțiilor conform art. 352 alin. (5), judecătorul care a emis ordonanța dispune, prin încheiere care nu se supune nici unei căi de atac, admiterea obiecțiilor debitorului, dacă acestea sunt temeinice și veridice, și anularea ordonanței sau dispune, prin încheiere care nu se supune nici unei căi de atac, respingerea obiecțiilor” [169].

Sintagma folosită de legiuitor: „*nu se supune nici unei căi de atac*” [169] cuprinde atât căile ordinare de atac, cât și pe cele extraordinare, or din sintactica textului rezultă că legea nu face nici-o distincție între acestea. Concomitent, din textul articolului 446 alineat 1) CPC rezultă că enumerarea categoriilor de hotărâri ce pot fi atacate este limitativă, fără a permite exercitarea respectivei căi de atac și împotriva altor hotărâri. „Recunoașterea unor căi de atac în alte situații decât cele prevăzute de legea procesual civilă reprezintă o încălcare a principiului legalității, precum și a principiului constituțional al egalității în fața legii și, din acest motiv, apare ca o soluție inadmisibilă în ordinea de drept” [116, p. 14]. Legiuitorul nu a supus aceste încheieri nici recursului, fapt ce plasează părțile în poziții inechitabile și pot fi admise erori judiciare fără posibilitate de corectare. Asupra acestei chestiuni a fost sesizată Curtea Constituțională a Republicii Moldova, care prin Hotărârea nr. 7 din 19.03.2019 a declarat neconstituțională sintagma „*care nu se supune nici unei căi de atac*” [197] din teza a doua a articolului 353 alineat 1) CPC al R.M.

Scopurile propuse de legislator prin aceste prevederi normative contestate presupun decongestionarea activității instanțelor de judecată, precum și reducerea cheltuielilor bugetare. Pentru realizarea acestor scopuri legislatorul a ales să excludă dreptul de a contesta cu recurs încheierea prin care se resping obiecțiile debitorului împotriva ordonanței judecătorești.

Curtea Constituțională, analizând starea lucrurilor dinaintea adoptării prevederilor contestate, a stabilit că, recursul împotriva încheierilor prin care se respingeau obiecțiile debitorilor constituia un remediu efectiv de apărare a dreptului lor de proprietate [197]. Drept urmare, Curtea a identificat în practica judecătorească unele cauze în care instanțele de judecată au admis astfel de recursuri, au acceptat obiecțiile debitorilor și au anulat ordonanțele judecătorești. Faptul că prin procedura în ordonanță se urmărește decongestionarea activității instanțelor de judecată nu justifică reducerea din garanțiile, și așa limitate, pe care le are debitorul în această procedură [197].

Suntem de acord cu poziția Curții Constituționale care a descris „o situație în care obiecțiile motivate ale debitorului (e.g. faptul că a fost plătită o parte din datorie) sunt respinse de o manieră formală de către judecător. În această situație, ar fi greu de acceptat că debitorului i-a fost respectat dreptul la respectarea proprietății și dreptul la un proces echitabil” [197]. Atunci când apar

incertitudini legate de existența unui litigiu, pricina respectivă nu poate fi examinată în această procedură simplificată, ci ar putea fi examinată în ordinea procedurii contencioase, procedură în care sunt respectate toate garanțiile inerente dreptului la un proces echitabil. În consecință, Curtea a reținut corect că, *„era justificată existența unei căi efective de atac împotriva încheierii prin care se respingeau obiecțiile debitorului, pentru că se asigura un control cu privire la omisiunea judecătorului care a emis ordonanța de a constata existența unui litigiu între creditor și debitor”* [197].

Iată în baza căror rațiuni, Curtea Constituțională a stabilit că „soluția renunțării la recursul împotriva încheierii de respingere a obiecțiilor în procedura în ordonanță este una disproporționată față de scopurile urmărite și, prin urmare, prevederile contestate nu sunt conforme cu articolele 20 și 46 din Constituție” [197]. Odată cu declararea drept neconstituțională a sintagmei: *care nu se supune nici unei căi de atac* din teza a doua a articolului 353 alineat 1) CPC al R.M., se oferă debitorului posibilitatea de a formula cereri de revizuire împotriva încheierilor prin care au fost respinse obiecțiile aduse ordonanțelor emise în temeiul articolelor 344-352 CPC al R.M. Statul este obligat să asigure existența unor mecanisme interne de remediere a drepturilor fundamentale încălcate și din acest motiv, soluția dispusă de Curtea Constituțională este în spiritul articolului 119 din Constituție și oferă garanții constituționale inclusiv articolului 446 din CPC. Este interesant că în Hotărârea nr. 7 din 19.03.2019 Curtea Constituțională nu a invocat art. 119 din Constituție în susținerea poziției sale ci doar art. 20 și 46 care asigură protecția proprietății și liberul acces la justiție. Această poziție a Curții este determinată de faptul că anterior, Curtea Constituțională a tratat sintagma articolului 119 din Constituție – *„în condițiile legii”* - ca o prerogativă absolută a Parlamentului de a institui sau de a exclude orice cale de atac, abordare pe care o considerăm periculoasă și eronată. În fond, suntem de părere că sintagma *„în condițiile legii”* permite Parlamentului să adopte legi procesuale de stabilire a cadrului legal și a condițiilor de exercitare a căilor de atac, fără a oferi acestuia dreptul abuziv de excludere a controlului de legalitate asupra hotărârilor judecătorești ilegale ce afectează dreptul unor persoane într-un proces de judecată.

În cazurile de violență în familie, în temeiul articolului 278⁷ alineat 1) CPC, „instanța de judecată emite o încheiere prin care admite sau respinge cererea privind emiterea ordonanței de protecție” [169]. În situația în care admite cererea, instanța de judecată emite și o ordonanță care poate fi supusă revizuirii doar împreună cu încheierea instanței prin care s-a dispus admiterea acțiunii.

Pot fi supuse revizuirii toate „încheierile judecătorești prin care nu se soluționează fondul cauzei însă care sunt susceptibile de atac în mod separat” [89, p. 365]. De asemenea, revizuirii pot fi supuse încheierile instanței de recurs privind inadmisibilitatea recursului. Revizuirea unei hotărâri poate fi cerută inclusiv în situația în care aceasta a devenit irevocabilă prin necontestare.

Încheierile prin care sunt admise cererile de revizuire și de casare a hotărârii supuse revizuirii, nu pot fi supuse revizuirii, deoarece pot fi contestate doar odată cu fondul. De asemenea, există o serie de încheieri care nu pot fi supuse revizuirii în virtutea reglementărilor legale, cum ar fi încheierile de soluționare a conflictelor de competență, fapt ce nu contravine redacției actuale a articolului 119 din Constituție. În același spirit nu pot fi revizuite deciziile instanței de apel și/sau recurs prin care s-a dispus rejudecarea cauzei, principiu general valabil în procedurile de revizuire, fie ele civile, penale sau contravenționale.

Fiind singura cale de atac ce permite retractarea hotărârilor civile, revizuirea este accesibilă atât părților în proces cât și persoanelor care nu au fost atrase în proces însă care sunt lezate în drepturi prin hotărârea judecătorească respectivă. Procesul de revizuire poate fi declanșat doar în temeiurile expres prevăzute de articolul 449 CPC, această listă fiind exhaustivă și nesupusă completării decât din partea legiuitorului.

Totuși, în jurisprudența Curții Supreme de Justiție există unele decizii care demonstrează contrariul. Astfel, în cauza 3rh-46/2016 CSJ a retractat o hotărâre judecătorească prin care o companie a fost obligată să plătească statului peste 14.000.000 MDL [139, p. 28]. Curtea Supremă de Justiție a invocat drept temei de revizuire scrisoarea Ministerului Finanțelor nr. 28/11- 3464 din 29 februarie 2016 și câteva scrisori a Ministerului Economiei care lăsausă se înțeleagă faptul că, acțiunea față de companie a fost admisă prin interpretarea eronată a legii [231].

Studiind conținutul deciziei, observăm că instanța supremă nu a motivat în nici un fel respectarea termenului de depunere a revizuirii și nici nu a indicat pe care alineat al articolului 449 CPC își întemeiază decizia. Desigur că asemenea atitudini jurisprudențiale contravin articolului 119 din Constituție și principiului legalității deoarece temeiurile de declarare și după caz, de admitere a revizuirii sunt reglementate exhaustiv, iar tratamentul diferențiat al unor agenți economici în raport cu statul, nu constituie temei de revizuire a unei hotărâri definitive și irevocabile. Revizuirea unei decizii presupune invocarea unui motiv de revizuire admisibil, ce se analizează în raport cu decizia civilă ce se solicită a fi revizuită.

În continuare vom analiza realitățile jurisprudențiale asupra altor căi de atac de retractare, și vom aborda ulterior unele dificultăți legale care îngreșesc drepturile justițiabililor la realizarea căii

de atac revizuirea, în mod special în procedura civilă, fiindcă această procedură reglementează o singură cale de atac extraordinară, iar în consecință se pot aduce atingeri unor garanții și drepturi de ordin constituțional.

3.2.5. Recursul în anulare

Recursul în anulare – reprezintă o cale de atac de retractare specifică doar procedurii penale și putea fi utilizată odată cu epuizarea tuturor căilor ordinare de atac. În reglementarea anterioară a CPP, recursul în anulare este considerat drept o cale de atac în afara gradelor de jurisdicție prin care se realizează o procedură extraordinară de judecare. Într-adevăr această cale de atac a fost instituită de legislator în spiritul articolului 119 din Constituție, însă a fost instituită doar în procedura penală, legislația procesual civilă nereglementând o asemenea modalitate de repararea a erorilor de drept. Recursul în anulare este o instituție proprie țărilor cu regim constituțional în care funcționează ca un fel de cenzură pusă la dispoziția Guvernului și exercitată de Procurorul General împotriva hotărârilor pronunțate cu exces de putere, adică prin violarea regulilor de competență care îngădesc activitatea instanțelor de orice fel, interzicându-le să se amestece în atribuțiile celorlalte puteri constituționale. „Când judecătorul este și legiuitor nici o limită legală nu mai îngădește puterea lui” [83, p. 395].

Recursul în anulare se fondează pe o chestiune de drept constituțional ce nu are nimic în comun cu chestiunea competenței, aceasta din urmă, definind doar dreptul unui tribunal, ca în cadrul normelor prevăzute de legile ordinare, să poată examina o afacere cu excluderea oricărui alt tribunal de același grad sau grad diferit. Rațiunea acestei căi de atac extraordinare se justifică prin necesitatea ca funcția judecătorească a statului să se exercite în marginile fixate prin Constituție, respectând autonomia de care trebuie să se bucure celelalte puteri publice în sfera lor de activitate. Prin cuvântul competență nu se are în vedere chestii de procedură, ci chestiuni de competență constituțională, în sensul că a trecut în atribuțiile altei puteri constituite în stat.

Hotărârile irevocabile pot fi supuse recursului în anulare doar atunci când un viciu fundamental în cadrul procedurii existente a afectat hotărârea recurată, inclusiv în situația în care CtEDO informează Guvernul R. Moldova privitor la depunerea cererii. Articolul 6 alineat 1) pct. 44) CPP, stipulează că prin: *„viciu fundamental în cadrul procedurii precedente, care a afectat hotărârea pronunțată se înțelege încălcarea esențială a drepturilor și libertăților garantate de Convenția Europeană pentru Drepturile Omului, de alte tratate internaționale, de Constituția Republicii Moldova și de alte legi naționale”* [170].

Curtea Europeană a statuat că, potrivit Convenției, se permite redeschiderea unei proceduri soluționate definitiv, pentru corectarea erorilor judiciare comise de către instanțele penale. Astfel, în cazul *Lenskaya c. Rusiei* [37, p. 940] instanțele naționale l-au condamnat pe *Ch.* pentru comiterea infracțiunii de violență în familie, la o pedeapsă de 6 luni de muncă în folosul comunității, fiind supus concomitent la plata unor daune față de reclamantă. În speță, instanțele de fond și apel nu au reușit să stabilească cu certitudine consumarea efectivă a faptei penale, reținerea vinovăției constituind o încălcare a dreptului său de a fi prezumat nevinovat.

În asemenea circumstanțe nu se poate considera că decizia instanței competente, să judece calea extraordinară de atac, de a casa hotărârile instanței de fond și de apel a fost, nerezonabilă sau arbitrară. De aceea, s-a constatat că instanțele inferioare au comis erori judiciare ce au avut drept rezultat condamnarea eronată a inculpatului *Ch.*, fapt suficient prin natura și efectele sale pentru motivarea redeschiderii procedurii judiciare. Recursul în anulare își justifică rațiunea prin efectele care le produce. Doar o anulare absolută, integrală, *erga omnes*, este de natură a satisface exigențele superioare ce motivează recursul în anulare.

În practica CSJ au existat destule situații în care cererile de recurs în anulare, formulate în cadrul diferitor cauze penale, au fost admise [233], iar viciile fundamentale admise la examinarea în fond a cauzelor respective, au fost reparate. În pofida acestui fapt, prin Legea nr. 246/2023 care a intrat în vigoare la 01.09.2023, recursul în anulare a fost exclus din CPP.

Urmare a analizei și discuțiilor în cadrul grupului de lucru, care a pregătit proiectul Legii votat ulterior sub numărul 246/2023, s-a decis păstrarea unei singure căi extraordinare de atac ca și în procedura civilă – *revizuirea*. În consecință, s-a propus extinderea temeiurilor de revizuire în procesul penal prin completarea acestora cu temeiurile de depunere a recursului în anulare. În acest context s-a propus și abrogarea art. 30 alin. (7) din CPP, abrogarea secțiunii 1 din Capitolul V din CPP, expunerea în redacție nouă a art. 458-461 din CPP și abrogarea art. 462-465 din CPP.

Acest proiect de lege a fost dezaprobat de societatea civilă dar și Centrul Național Anticorupție. Proiectul de lege a fost expertizat de către Centrul Național Anticorupție prin emiterea raportului de expertiză nr. ELO23/8754 din 31 mai 2023, prin care se constata că: *unele norme din proiect reglementează insuficient instituția recursului în anulare, precum și au un sens confuz și determină discreția periculoasă a Curții Supreme de Justiției de a aprecia prin prisma propriilor convingeri dacă problema juridică invocată în recurs este sau nu de o importanță fundamentală pentru dezvoltarea jurisprudenței, ceea ce va constitui temei pentru admisibilitatea/inadmisibilitatea recursului.*

Curtea Constituțională a României menționează că: „legiuitorul este suveran în a reglementa diferit, în situații diferite, accesul la o cale ordinară de atac, fără ca prin aceasta să fie afectat liberul acces la justiție, *a fortiori* o atare concluzie se impune atunci când în discuție se află o cale extraordinară de atac ce deține caracter de excepție prin definiție și poate fi valorificată doar în situațiile expres și exhaustive prevăzute de lege, în caz contrar existând riscul producerii unor imixtiuni în securitatea raporturilor juridice” [201].

Dreptul de a declara recurs în anulare, „putea fi exercitat numai în privința hotărârilor judecătorești prin care a fost judecată cauza penală în fond, adică hotărârile irevocabile de condamnare, de achitare sau de încetare a procesului penal, după epuizarea căilor ordinare de atac, reglementate de Capitolul IV, Secțiunea I și Secțiunea II ale Codului de Procedură Penală” [170] – adică apelul și recursul ordinar. În consecință, nu pot fi supuse recursului în anulare actele judecătorești adoptate în baza plângerilor formulate conform articolului 313 CPP [232].

Ținând cont de natura acestei căi de atac, examinarea recursului în anulare admis de principiu, era realizată în lipsa părților de către „Plenul Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție” [237]. O altă realitate jurisprudențială a acestui mijloc de retractare a hotărârilor penale, consta în faptul că, prevederile articolului 33 alineat 3) CPP nu se extindeau asupra membrilor Plenului Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție, precum și asupra judecătorilor care, decideau admisibilitatea recursului în anulare împotriva deciziei Curții Supreme de Justiție.

În temeiul art. 453 CPP (în redacția de până la 01.09.2023): *hotărârile irevocabile puteau fi atacate cu recurs în anulare în scopul reparării erorilor de drept comise la judecarea cauzei, în cazul în care un viciu fundamental în cadrul procedurii precedente a afectat hotărârea atacată, inclusiv când CtEDO informează Guvernul R. Moldova despre depunerea cererii.*

Prin Legea nr. 246/2023, o parte din temeiurile care au stat la baza declanșării recursului în anulare, au fost reîncadrate în lista temeiurilor pentru inițierea revizuirii:

- *CtEDO a informat Guvernul R. Moldova despre depunerea unei cereri din care se deduce existența unui viciu fundamental în cadrul procedurii precedente, care ridică dubii temeinice privind corectitudinea soluției din hotărârea atacată;*
- *CtEDO a constatat, printr-o hotărâre, sau Guvernul R. Moldova a recunoscut, printr-o declarație, o încălcare a drepturilor sau libertăților fundamentale, care poate fi remediată, total sau parțial, prin casarea hotărârii atacate.*

După o analiză sumară, observăm că unul din temeiurile principale care a stat la baza existenței căii de atac *recursul în anulare*, nu a fost reîncadrat în lista temeiurilor care pot duce la

declanșarea revizuirii - *cazul în care un viciu fundamental în cadrul procedurii precedente a afectat hotărârea atacată*. Cu alte cuvinte, dacă o sentință a fost afectată de un viciu fundamental în cadrul examinării cauzei în fond, apel sau recurs, aceste erori de drept nu mai pot fi corectate pe plan național, în pofida Legii nr. 246/2023 care exclude recursul în anulare din lista căilor extraordinare de atac. Pentru a înțelege și mai bine gravitatea acestei situații, atragem atenția că viciile fundamentale care afectează o sentință penală ar putea fi:

- *Instanța nu a fost sesizată legal;*
- *Instanța nu a fost compusă potrivit legii sau a existat un caz de incompatibilitate;*
- *Judecata a avut loc fără citarea legală a părților;*
- *Judecata a avut loc în lipsa apărătorului atunci când prezența sa este obligatorie;*
- *Nu au fost respectate dispozițiile privind competența după materie sau după calitatea persoanei;*
- *Instanța a admis o cale de atac neprevăzută de lege sau introdusă tardiv etc.*

Începând cu 01.09.2023, toate viciile fundamentale care au afectat o sentință irevocabilă, vor putea fi reparate doar prin intermediul hotărârilor CtEDO în termen de circa 4 ani de zile, cât durează soluționarea unei plângeri în materie penală. De cealaltă parte, R. Moldova riscă să fie sancționată pentru existența acestor vicii admise la adoptarea sentințelor penale, în ciuda faptului că a renunțat la singurul mecanism național de corectare a viciilor fundamentale care au afectat sentința în cadrul procedurii precedente. Având în vedere practica CtEDO, statele membre sunt obligate să identifice și să stabilească mecanisme interne eficiente orientate spre remedierea viciilor fundamentale și a erorilor admise la înfăptuirea justiției.

Articolul 119 din Constituție trebuie corelat în mod obligatoriu cu articolul 20 din Constituție, care prevede accesul liber la justiție și reprezintă fundamentul constituțional al existenței căilor de atac. Ori acest acces poate fi realizat inclusiv prin reglementarea în legea procesual penală a unei căi extraordinare de atac, care să permită repararea viciilor fundamentale care au afectat sentința penală [37, p. 944]. Simpla reîncadrare a unor temeuri de declanșare a recursului în anulare la temeiurile de inițiere a revizuirii nu poate fi considerată o reformă în justiție, ci dimpotrivă o mutilare a instituțiilor tradiționale în materia căilor de atac, sub două aspecte:

- *Desființarea neconstituțională a recursului în anulare în materie penală și excluderea posibilității reparării viciilor fundamentale prin mecanisme procesuale naționale;*
- *Mutilarea instituției revizuirii prin includerea a două temeuri noi de declanșare a acesteia, care nu sunt de natură să determine retractarea hotărârii în raport cu unele*

împrejurări de fapt, ci în raport cu unele împrejurări de drept – în condițiile în care acestea din urmă nu pot constitui temei de revizuire a hotărârii, conform doctrinei și conceptului „revizuirii”.

Conform articolului 54 din Constituție: „în Republica Moldova nu pot fi adoptate legi care ar suprima drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului. Exercițiul drepturilor și libertăților nu poate fi supus altor restrângeri decât celor prevăzute de lege, care corespund normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional și sunt necesare în interesele securității naționale, integrității teritoriale, bunăstării economice a țării, ordinii publice, în scopul prevenirii tulburărilor în masă și infracțiunilor, protejării drepturilor, libertăților și demnității altor persoane, împiedicării divulgării informațiilor confidențiale sau garantării autorității și imparțialității justiției” [175]. Prevederile alin. (2) al articolului 54 din Constituție nu permit restrângerea drepturilor proclamate în articolele 20 – 24 din Constituție. Din aceste considerente, suntem de părere că, excluderea recursului în anulare din CPP reprezintă o eroare a legiuitorului, exercitată contrar art. 119 din Constituție, accesului liber la justiție și a dreptului la apărare, iar Legea nr. 246/2023 este neconstituțională sub acest aspect.

3.3. Dificultăți legale care îngreșesc unele drepturi ale justițiabililor la realizarea căilor de atac

Articolul 119 din Constituție stabilește expres că împotriva hotărârilor judecătorești, „*părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii*” [175]. Dreptul fundamental în exercitarea căilor de atac, se află într-o legătură strânsă cu organizarea ierarhică a instanțelor judecătorești și asigură realizarea principiului dublului grad de jurisdicție. Instituirea căilor de atac decurge din necesitatea verificării activității instanțelor judecătorești, fiindcă atunci când aceasta nu este conformă legii și situației de fapt, aduce grave prejudicii unor drepturi fundamentale ale cetățenilor, cu implicații negative și asupra societății.

Constituția este legea fundamentală a statului care fixează principiile de bază ale organizării statului, drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor. Numele de „constituție”, susținea profesorul universitar Victor Popa că provine de la termenul latin *constitutio*, care în traducere înseamnă *fundament*. După dicționarul limbii române, termenul de *fundament*, fiind de origine latină, presupune: „*un element sau un ansamblu de elemente pe care se sprijină o teorie*” sau cu alte cuvinte *ceea ce formează temelia a ceva*. Observăm că în majoritatea lucrărilor și tratatelor de

specialitate se utilizează termenii de „*drepturi fundamentale*”, „*lege fundamentală*” etc. În consecință, termenul cel mai potrivit pentru a indica asupra elementelor constitutive ale căilor de atac este cel de *fundamente constituționale*.

În cazul nostru, instituția căilor de atac are drept fundamente constituționale o parte din drepturile garantate de Constituție. Această premisă pornește de la ideea că art. 4 din Constituție corelează modul de aplicare și interpretare a dispozițiilor constituționale privind drepturile omului cu DUDO și celelalte tratate la care Republica Moldova este parte. Cel mai importante elemente care constituie fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt *dreptul la apărare* și *dreptul de acces liber la justiție*. Cu alte cuvinte, articolele 20 și 26 din Constituție reprezintă fundamentul art. 119 și nu invers. Articolul 20 din Constituție, spre exemplu, interzice expres legiuitorului să îngreuească accesul liber la justiție, fapt care prevede implicit și imposibilitatea sustragerii hotărârilor judecătorești de la controlul ierarhic superior care poate fi exercitat prin declanșarea unei căi de atac. Un alt element care se înscrie în aceeași ordine de idei îl reprezintă dreptul la echitate, sau egalitatea garantată de art. 16 din Constituție.

Căile de atac au drept scop prevenirea și înlăturarea erorilor apărute în procesul de realizare a justiției. Controlul judecătoresc declanșat prin orice cale de atac are un rol preventiv și reparator. Acest control are scopul de a proteja drepturile și interesele particularilor și de a realiza în mod indirect un mare serviciu colectivității prin faptul că, stabilește siguranța drepturilor și a onoarei cetățenilor, consolidând organismul social. Căile de atac au menirea de a restabili starea de legalitate, când cineva cere aceasta. În practică s-a observat că aceste căi de atac previn survenirea unor erori, tocmai în virtutea faptului că instanța ce adoptă o hotărâre este mai atentă deoarece știe că aceasta poate fi supusă controlului ierarhic superior.

Existența și garanția constituțională a căilor de atac rezultă din reglementările internaționale și din activitatea de înfăptuire a justiției. Articolul 9 din PIDCP și art. 5(4) din CEDO garantează deținutului posibilitatea de a introduce un recurs în fața unei instanțe judecătorești în scopul examinării legalității detenției: „*oricine a fost privat de libertate prin arestare sau detențiune are dreptul de a introduce o plângere (recurs) în fața unui tribunal, pentru ca acesta să hotărască neîntârziat asupra legalității detențiunii sale și să ordone eliberarea sa, dacă detențiunea este ilegală*” [253]. În vederea asigurării prevederilor constituționale, Codurile de procedură penală și civilă, dar și Codul Contravențional sau cel de executare conțin reglementări privind căile de atac. Acestea pot fi exercitate doar în anumite condiții și cu respectarea unor termeni prevăzuți în lege și Constituție.

În lumina ultimelor modificări operate la CPP prin Legea nr. 246/2023, dar și în temeiul Legii nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție, căile de atac extraordinare reglementate în procedura penală au fost uniformizate cu cele reglementate în procedura civilă. Acest deziderat se observă și în Nota informativă la proiectul de Lege votat ulterior sub nr. 246/2023, unde se menționează că: *urmare a analizei și discuțiilor în cadrul grupului de lucru s-a decis păstrarea unei singure căi extraordinare de atac ca și în procedura civilă – revizuirea.*

Dacă procedura penală oferea părților în proces posibilitatea de a contesta o hotărâre cu recurs în anulare, revizuire sau recurs în interesul legii, astăzi împricinații pot solicita doar revizuirea unei sentințe irevocabile și în cazuri expres prevăzute de lege pot înainta CSJ un demers în interesul legii, care a substituit *recursul în interesul legii*, însă care nu poate duce la retractarea sentinței ci doar la uniformizarea practicii judecătorești pentru viitor.

Pe de o parte, este regretabilă și periculoasă excluderea recursului în anulare din CPP, însă pe de altă parte, extinderea aplicabilității demersului în interesul legii pentru toate tipurile de proceduri (civilă, penală, contravențională etc.) constituie un pas esențial în asigurarea accesului liber la justiție și garantarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Luând în considerație prevederile art. 119 din Constituție, care se fundamentează pe dreptul la apărare, echitatea părților în proces și accesul liber la justiție, reiterăm faptul că excluderea recursului în anulare din CPP reprezintă o reformă neconstituțională.

Această cale de atac poate fi exercitată pentru repararea erorilor de drept admise la judecarea cauzei, „în cazul în care un viciu fundamental în cadrul procedurii precedente a afectat hotărârea atacată” [170]. Este posibil ca instanța care a examinat recursul să fi oferit o soluție tocmai în urma strecurării unei erori materiale, sau să fi omis examinarea unui motive de casare invocat de recurent în termenul prevăzut de lege. De asemenea, debitorul/intimatul putea să nu fie citat corect cu privire la data și ora desfășurării ședinței și în consecință, să fie privat de dreptul de a depune referință asupra cererii de recurs, sau de a prezenta noi probe. Iată o serie de împrejurări care pot afecta decizia instanței de recurs, devenită irevocabilă din momentul pronunțării, de un viciu fundamental imposibil de corectare/retractare din cauza faptului că legiuitorul național nu a considerat de cuviință să reglementeze alte căi extraordinare de atac în procedura civilă/penală, cu excepția revizuirii.

Vom oferi câteva exemple din practica instanțelor de judecată românești, pentru a releva importanța reglementării recursului în anulare în procedura civilă, în condițiile în care procedura civilă autohtonă nu reglementează o astfel de cale de atac. Prin Decizia civilă nr. 2550/A din 28.11.2016, pronunțată de Curtea de Apel Cluj, s-a respins ca nefondat apelul declarat de pârâta SRL

P., împotriva sentinței civile nr. 1048 din 12.09.2016 a Tribunalului, care a fost menținută. Împotriva acestei decizii a formulată contestație în anulare de către contestatoarea SRL P., solicitând anularea deciziei civile nr. 2550/A din 28.11.2016.

În motivarea contestației în anulare, contestatoarea a arătat că, în data de 28.11.2016, apelul a fost soluționat, instanța pronunțând decizia civilă nr. 2550/2016. Contestatoarea a luat cunoștință atât despre termenul de judecată, cât și despre soluție, de pe portalul instanțelor de judecată. Cu aceeași ocazie, verificând și actele emise, respectiv scanate în dosarul electronic, a constatat faptul că, procedura de citare a apelantei este nelegală, drept urmare a formulat contestație în anulare. În contestația în anulare, aceasta a specificat că, deși prin apel a indicat expres sediul procesual ales la C.N. și Asociații, societatea civilă de avocați, sediul secundar din Cluj Napoca, citarea nu s-a făcut la adresa indicată. În cuprinsul dovezii de înmânare au fost menționate două nume C.L., numele agentului procedural și C.A., numele primitorului, fără a fi menționată calitatea acestuia și fără a purta semnătura contestatoarei, ultima necunoscând unde anume a fost comunicată această citație, nici cine este persoana C.A. și nici calitatea acesteia, putându-se afirma cu siguranță că nu este o persoană din cadrul contestatoarei, care să fie împuternicită cu primirea corespondenței.

Examinând contestația în anulare, Curtea a reținut următoarele: „citarea apelantei trebuia realizată la domiciliul procedural ales. În cauză, apelanta a fost citată ca adresa C.N. și Asociații, societate civilă de avocați, care nu corespunde cu cea indicată în cererea de apel. Având în vedere că apelanta nu a fost prezentă prin reprezentantul său legal sau convențional, așa cum rezultă din practica deciziei, cu ocazia judecării pe fond a apelului și că pentru acest termen de judecată a fost citată la o adresă greșită și deci nu a fost citată legal, sunt îndeplinite cerințele legale, astfel că urmează a admite contestația în anulare sub aspectul motivului întemeiat al acesteia” [115, p. 81-82]. Prin reglementarea acestui motiv de contestație/recurs în anulare, rezultă că citarea nelegală trebuie să existe în ziua în care s-a judecat pricina iar nu la un moment anterior. De asemenea, la acest termen este necesar ca partea nelegal citată să fi lipsit, pentru că altfel, prin prezența ei, orice viciu al citării se acoperă.

3.3.1. Recursul în anulare

Conceptual, recursul în anulare reprezintă o cale extraordinară de atac, de retractare, comună și care nu are drept consecință a declanșării ei, suspendarea executării hotărârii. El se poate exercita numai împotriva hotărârilor definitive, în cazurile și în condițiile expres stabilite prin lege. Atunci când hotărârile instanțelor de apel, spre exemplu, nu pot fi supuse recursului ordinar sau revizuirii,

acestea pot forma obiectul recursului în anulare. În acest sens este și jurisprudența CtEDO, care pronunțându-se în cauza *Mitrea contra României*, la 29 iulie 2008, a statuat că puterea de control a instanțelor într-o cale extraordinară de atac trebuie exercitată pentru a corecta erorile justiției [212]. Principiul legalității căilor de atac decurge din prevederile art. 119 din Constituție, text de lege ce consacră dreptul părților de a apela la căile de atac, în condițiile legii. Astfel, nu pot fi folosite alte mijloace de reformare sau retractare a hotărârilor judecătorești, în afara celor prevăzute de lege.

Considerăm că însăși importanța căilor de atac, inclusiv a celor de retractare poate fi redusă la principiul legalității, întrucât posibilitatea desființării unei hotărâri definitive nu trebuie înțeleasă drept o anihilare a autorității de lucru judecat, ci dimpotrivă, ca o întărire a acestei instituții, având la bază principiul aflării adevărului și legalitatea, sub toate aspectele sale.

O chestiune sensibilă cu viziuni contrare a fost legată de constituționalitatea sintagmei „*inclusiv*” din teza întâia a art. 453 CPP. Cu alte cuvinte, Președintele R.M., Guvernul, Parlamentul și Procuratura generală era de părere că legea este clară și previzibilă, iar Institutul de reforme penale și Institutul de cercetări juridice, politice și sociologice au fost de părere că această sintagmă este confuză și reprezintă o sursă de imprevizibilitate.

Prin Hotărârea Curții Constituționale a R.M. nr. 26 din 10.11.2020 privind controlul constituționalității unor prevederi din articolul 453 alin. (1) din Codul de procedură penală, adoptat prin Legea nr. 122 din 14 martie 2003 (temeiurile pentru recursul în anulare) (sesizarea nr. 94a/2020), Curtea Constituțională a reținut faptul că „interpretarea pe care o poate impune utilizarea termenului „*inclusiv*” face ca norma contestată să fie incertă și să contravină standardului calității legii”. Curtea a reținut faptul că, declararea recursului în anulare, atunci când CtEDO informează Guvernul R.M., nu poate obliga CSJ să admită acest recurs *ipso facto* și nici nu poate servi ca motiv de inadmisibilitate pentru că este un recurs repetat, dat fiind faptul că în procedura anterioară a fost examinat un recurs în anulare în același dosar. Suntem de acord cu poziția Curții prin care a fost declarat neconstituțional termenul „*inclusiv*” din art. 435 alin. 1) CPP fiindcă acest termen contravine art. 20 și art. 119 din Constituție și anume garanției executării unor căi de atac în vederea evitării unei ulterioare condamnări la CtEDO, dar și a dreptului de acces la un tribunal având în vedere incertitudinea termenului și faptul că formularea unui recurs în anulare în cazul notificării Guvernului poate fi tratat ca repetitiv și inadmisibil.

Cu regret, temeiurile care au stat la baza declanșării recursului în anulare, au devenit în parte, temeuri de inițiere a revizuirii prin Legea nr. 246/2023, fără a se ține cont de faptul că revizuirea a

fost instituită pentru asigurarea posibilității retractării unei hotărâri judecătorești definitive, eronată față de unele circumstanțe *legate de situația de fapt – nu de drept*, care au intervenit după pronunțarea acesteia. La fel de regretabil este și faptul că, odată cu adoptarea Legii nr. 246/2023, sentințele penale irevocabile afectate de vicii fundamentale, nu mai pot fi corectate prin intermediul unei căi de atac interne ci doar prin sesizarea Curții Europene pentru Drepturile Omului, situație care va duce inevitabil la sporirea numărului de condamnări a R. Moldova în fața CtEDO.

Este adevărat că dreptul la o cale de atac împotriva unei hotărâri care determină o *acuzăție în materie penală* asigurat de Protocolul 7 la Convenție, nu implică în mod obligatoriu exercitarea unei căi extraordinare de atac precum recursul în anulare. Nici o prevedere din Constituție sau Convenție nu reglementează dreptul la exercitarea căilor de atac în orice cauză, însă circumscrie aceste drepturi la „limitele legii”. Totuși, redacția actuală a CPP nu oferă nici o pârgă națională de contestare a hotărârilor irevocabile în scopul reparării erorilor de drept comise la judecarea cauzei, după epuizarea căilor ordinare de atac.

În Decizia Curții Constituționale a R.M. nr. 32 din 25.03.2021 de inadmisibilitate a sesizării nr. 153g/2020 privind excepția de neconstituționalitate a articolelor 313 alin. (6) și 453 alin. (1) din CPP (contestarea cu recurs și cu recurs în anulare a încheierilor judecătorului de instrucție), Curtea Constituțională a reținut faptul că „în Codul de procedură penală nu exista nici o normă care i-ar fi interzis CSJ să examineze recursul în anulare împotriva deciziilor irevocabile ale Curților de Apel pronunțate în urma examinării cererilor de recurs referitoare la încheierile judecătorului de instrucție ce vizează etapa urmăririi penale, care conțin vicii fundamentale și care pot fi remediate la etapa judecării cauzei în fond”. Această stare de lucruri, constituie un motiv suplimentar pentru reintroducerea recursului în anulare în CPP, având în vedere și rolul CSJ de uniformizare a practicii judiciare la nivel național.

Atât articolul 6 din Convenție cât și prevederile art. 119 din Constituție nu creează bariere în vederea introducerii unei noi căi de atac extraordinare în cadrul procedurii civile. Recursul în anulare are caracterul unei căi de atac în anulare, căci se mărginește a anula hotărârea definitivă atacată, pe considerente procedurale, dar și caracterul de cale de atac de retractare, instanța competentă să o judece revenind asupra propriei sale hotărâri. Inexistența acestei căi de atac în CPC și CPP, îngăduiesc dreptul unor persoane în exercitarea dreptului la apărare, limitează accesul liber la justiție și dreptul persoanei la dreptate. În viziunea cetățenilor noștri, ceea ce este drept, trebuie să fie conform unei reguli, fie ea morală sau legală [82, p. 27]. Iată de ce, se reține necesitatea unei propuneri de *lege ferenda*, în vederea re/includerii în CPC/PPP a recursului în anulare, cale de atac

ce a existat până la adoptarea prezentului cod, însă a fost exclusă din CPC în anul 2003, odată cu publicarea noii legi în Monitorul Oficial al R. Moldova și din CPP, începând cu 01.09.2023.

Specific acestei căi de atac este „dispoziția potrivit căreia nu se poate depune un nou recurs în anulare pentru motive ce au existat la data celui dintâi” [1, p. 717]. De asemenea, prerogativa exercitării unei căi de atac este supusă principiului *tempus regit actum*, astfel încât părțile au la dispoziție calea de atac prevăzută de lege în momentul pronunțării hotărârii, chiar și în situația modificării normelor de procedură pe parcursul litigiului. Importanța reglementării unei astfel de căi de atac de retractare este fixată și în jurisprudența Curții Europene, fiind relevant cazul *Perlala contra Greciei*. Retractarea unei hotărâri prin intermediul recursului în anulare nu se poate realiza decât pentru motivele „expres și limitativ prevăzute de lege, fiind vorba de o cale extraordinară de atac” [208]. Faptul că legea stabilea condiții speciale de admisibilitate pentru promovarea unei căi extraordinare de atac, în speță fiind vorba de recursul în anulare, nu putea fi interpretat ca o limitare a accesului la justiție sau ca o negare a dreptului la un proces echitabil, prin prisma articolului 6 din CEDO.

În temeiul art. 119 din Constituție, legiuitorul este cel care stabilește procedura și condițiile în care părțile pot uza de căile de atac prevăzute de lege, iar în cazul recursului în anulare, acestea urmează a fi reglementate expres și limitativ în CPC, tocmai prin prisma caracterului extraordinar al acesteia. În materia căilor de atac extraordinare, limitarea motivelor și a mijloacelor invocabile, constituie o necesitate axiomatică [53, p. 118], însă excluderea din legislația procesuală a recursului în anulare reprezintă o eroare de natură să afecteze accesul liber la justiție și dreptul la apărare, în calitatea lor de fundamente constituționale ale căilor de atac.

3.3.2. Demersul în interesul legii

În calitatea sa de cale de atac, acest tip de demers asigură interpretarea și aplicarea unitară a legislației în sistemul de justiție pe întreg teritoriul țării. Inițial, acesta tip de demers exista doar în CPP sub forma *recursului în interesul legii*, absența aceste căi de atac în CPC fiind nemotivată de legiuitor. Interpretarea actelor normative reprezintă o operațiune rațională, accesibilă oricărui subiect de drept, pentru respectarea și aplicarea legii, urmărind scopul deslușirii sensului unei norme juridice sau a câmpului său de aplicare. Nu de puține ori legea este aplicată neuniform din cauza complexității unor cauze. Lipsa uniformității aplicării legii se atestă atât în cadrul examinării cauzelor penale cât și în cadrul examinării cauzelor civile.

În practică, au existat situații când Curtea Supremă de Justiție a oferit soluții diferite în cadrul aceleiași cauze, spre exemplu, referitor la soluționarea problemelor de competență. În speță, în cadrul cauzei de insolabilitate a companiei SRL N., creditorul Ig. S., la 11 septembrie 2014 a depus cerere de chemare în judecată împotriva SRL N, în proces de insolabilitate cu privire la recunoașterea dreptului de proprietate asupra bunului imobil [149, p. 150]. „Prin încheierea Judecătorei Botanica mun. Chișinău din 22 august 2014 a fost restituită cererea de chemare în judecată depusă de Ig. S. în temeiul art. 170 alin. (1) lit. b) CPC, conform căruia judecătorul restituie cererea de chemare în judecată dacă instanța nu este competentă să judece pricina, fiindu-i explicat reclamantului că este în drept să intenteze acțiunea în cauză la Curtea de Apel Chișinău” [149, p. 150]. Prin încheierea Curții de Apel Chișinău din 19 septembrie 2014 cauza a fost transmisă Colegiului civil, comercial și de contencios administrativ al Curții Supreme de Justiție pentru soluționarea conflictului de competență, iar până la soluționarea conflictului de competență procesul a fost suspendat.

Prin Încheierea nr. 2-cc82/14 din 08 octombrie 2014, Curtea Supremă de Justiție a remis pricina civilă la cererea de chemare în judecată a lui Ig. S. împotriva N., în proces de insolabilitate cu privire la recunoașterea dreptului de proprietate asupra bunului imobil, spre judecare în fond la Judecătoria Botanica mun. Chișinău, motivând că: *„în conformitate cu art. 39 alin. (2) CPC, acțiunea împotriva unei persoane juridice sau a unei alte organizații poate fi intentată și în instanța de la locul de aflare a bunurilor acestora”* [229].

Paralel, la 28.12.2011 Af. G. s-a adresat cu cerere de chemare în judecată împotriva SRL N., în proces de insolabilitate, solicitând recunoașterea dreptului de proprietate. Prin hotărârea din 29 septembrie 2014 a Judecătorei Centru mun. Chișinău, „acțiunea a fost respinsă ca neîntemeiată. Prin decizia din 24 martie 2015 a Curții de Apel Chișinău, a fost respins apelul declarat de către Af. G. și s-a menținut hotărârea din 29 septembrie 2014 a Judecătorei Centru, mun. Chișinău.

Prin decizia din 21 octombrie 2015 a Curții Supreme de Justiție, a fost admis recursul declarat de Af. G., casată decizia din 24 martie 2015 a Curții de Apel Chișinău iar cauza a fost remisă la rejudecare în instanța de insolabilitate - Curtea de Apel Chișinău, ca instanță de fond” [149, p. 150].

Prin încheierea din 18 aprilie 2016 a Curții de Apel Chișinău, a fost primită în procedură acțiunea reconvențională înaintată de administratorul insolabilității SRL N. împotriva Af. G. privind revendicarea bunului imobil din posesiunea nelegitimă, pentru a fi judecată odată cu acțiunea inițială.

La data de 23.05.2016 reclamanta a înaintat cerere de strămutare a judecării pricinii conform competenței, în temeiul art. 43 alin. (2) lit. b) CPC și prin încheierea din 30 mai 2016 a Curții de Apel Chișinău, s-a suspendat examinarea cererii înaintate de Af. G. privind strămutarea pricinii pentru judecare conform competenței, fiind sesizată Curtea Supremă de Justiție pentru a se expune asupra conflictului de competență apărut între Curtea de Apel Chișinău și Judecătoria Botanica.

În conformitate cu art. 44 alin. (3) CPC, conflictul de competență dintre două sau mai multe judecătorii care nu țin de aceeași curte de apel ori dintre o judecătorie și o curte de apel, ori între curțile de apel se judecă de Colegiul civil, comercial și de contencios administrativ al Curții Supreme de Justiție. Astfel, prin Încheierea nr. 2ac-103/16 din 29 iunie 2016, Curtea Supremă de Justiție a respins cererea judecătorului Curții de Apel Chișinău – S.A. privind judecarea conflictului de competență, considerând că acțiunea înaintată de Af. G. împotriva SRL N. în procedură de insolabilitate privind transmiterea dreptului de proprietate asupra imobilului, este de competența instanței de insolabilitate, adică a Curții de Apel Chișinău. Aceeași poziție CSJ și-o manifestase prin decizia din 21 octombrie 2015 prin care s-a admis recursul declarat de Af. G. în cauza civilă împotriva N., în proces de insolabilitate, privind recunoașterea dreptului de proprietate, și s-a „remis cauza la rejudecare în instanța de insolabilitate – Curtea de Apel Chișinău, ca instanță de fond” [230].

Observăm că în practica instanței supreme din Republica Moldova, se adoptă soluții diametral opuse în cadrul aceleiași cauze de insolabilitate, în condițiile unor cerințe similare și în baza aceleiași norme de drept. Curtea Supremă de Justiție a oferit o interpretare diferită articolului 5 din Legea insolabilității și art. 39, 40 din CPC în cadrul acestor cauze relevate mai sus, provocând un haos în examinarea altor cereri formulate de o serie de creditori împotriva SRL N. în proces de insolabilitate, cum ar fi *G. T. Versus SRL N.*, *D.S. versus SRL N.*, etc. Din aceste considerente, o parte din acțiunile înaintate de creditori împotriva SRL N. în proces de insolabilitate erau examinate de Judecătoria Botanica, mun. Chișinău, ca instanță de fond, iar cealaltă parte erau examinate de Curtea de Apel Chișinău în cadrul dosarului de insolabilitate, tot ca instanță de fond. Pe această cale, reclamanții erau lezați în dreptul lor la un proces echitabil și în posibilitatea de a obține beneficiul drepturilor prevăzute de lege, spre deosebire de alte persoane aflate într-o situație similară.

În cauza *Beian contra României*, Curtea Europeană a constatat încălcarea articolului 6, paragraf 1 din Convenție menționând că, în absența unui mecanism capabil să asigure coerența practicii în cadrul celei mai înalte instanțe naționale, aceasta din urmă a fost în măsură să pronunțe,

uneori în aceeași zi, decizii diametral opuse privind domeniul de aplicare al aceleiași legi. Cu toate acestea, rolul unei instanțe supreme este tocmai de a rezolva aceste contradicții ale jurisprudenței. Această practică dezvoltată tocmai de instanța supremă, este contrară principiului securității raporturilor juridice. În loc de a-și îndeplini rolul său prin stabilirea unei abordări de interpretare, Curtea Supremă a devenit ea însăși o sursă de incertitudine juridică, fapt prin care a determinat reducerea încrederii publicului în sistemul judiciar [203].

Curtea Constituțională a României a demonstrat că, „instituția recursului în interesul legii conferă judecătorilor instanței supreme dreptul de a da o anumită interpretare, unificând astfel diferențele de interpretare și de aplicare a aceluiași text de lege de către instanțele inferioare” [241]. Astfel de soluții „interpretative, constante și unitare, care nu privesc anumite părți și nici nu au efect asupra soluțiilor anterior pronunțate, ce au intrat în puterea lucrului judecat, sunt invocate în doctrină ca *precedente judiciare*, fiind considerate de literatura juridică izvoare secundare de drept sau izvoare interpretative” [241].

Faptul că legea reprezintă unicul izvor de drept, nu presupune că jurisprudența n-ar avea un rol important în procesul de aplicare a legii. Principiul supunerii judecătorului doar în fața legii, nu conține semnificația aplicării diferențiate sau chiar contradictorii a uneia și aceleiași dispoziții legale, doar în dependență de modul subiectiv în care aceste dispoziții sunt interpretate de magistrați diferiți. O astfel de concepție riscă să provoace consacrarea unor soluții contrare legii, chiar și în temeiul principiului independenței judecătorilor. Acest fapt este inadmisibil, deoarece norma legală fiind aceeași, aplicarea ei nu poate fi diferită, așa încât principiul intimei convingeri a judecătorului nu poate justifica o astfel de consecință.

Dacă am accepta ideea că intima convingere a judecătorului este necontrolabilă în virtutea faptului că are o consacrare constituțională, atunci s-ar da naștere unui criteriu absolut subiectiv de adoptare a hotărârilor judecătorești, care va duce la apariția multiplelor abuzuri în procesul de aplicare a legii. Unitatea practicii judiciare poate preveni apariția acestor derapaje și poate garanta egalitatea cetățenilor în fața legii și a autorităților de stat, în condițiile în care egalitatea persoanelor constituie unul din fundamentele constituționale ale căilor de atac. În condițiile în care doar CSJ este instanța ce deține prerogativa de unificare a practicii judiciare, acest deziderat poate fi atins doar prin folosirea căilor de atac, care în mod corelativ se fundamentează pe prevederile art. 16 din Constituție.

Existența căilor de atac de retractare și a celor de reformare nu oferă CSJ posibilitatea de a neglija propria practică prin încercarea unui Colegiu de a schimba practica cu ajutorul Plenului CSJ.

Încălcarea propriei jurisprudențe „este contrară principiului supunerii judecătorilor numai față de lege și al egalității cetățenilor în fața autorităților judecătorești” [242].

Spre exemplu în cadrul procedurii penale, în perioada 2013 – 2020 au fost admise și soluționate de către instanța supremă a Republicii Moldova 13 recursuri în interesul legii. Prin Decizia nr. 2 din 15 ianuarie 2007 pronunțată de Înalta Curte de Casație a României, a fost soluționat un recurs în interesul legii unde s-a abordat problema incompatibilității judecătorilor. În speță, articolul 24 alin. 1) din CPC al României, prevede că: *„judecătorul care a pronunțat o hotărâre într-o pricină nu poate lua parte la judecata aceleiași pricini în apel sau în recurs și nici în caz de rejudecare după casare”* [66, p. 88].

De fapt, în cazul căilor de atac de retractare nu este efectuat un control ierarhic al cauzei supuse anterior judecății, ci se examinează din nou același dosar, situație care explică lipsa de incompatibilitate a magistratului care participă la examinarea unei căi de atac de retractare. Totuși, pot exista împrejurări care să impună judecătorului situația de a-și aprecia propria hotărâre dintr-un unghi de vedere asupra căruia s-a expus anterior, or această stare de lucruri impune abținerea magistratului de la judecarea pricinii pentru a nu afecta aparența de imparțialitate.

În consecință, reiterez că prin Decizia nr. 2 din 15 ianuarie 2007, Înalta Curte de Casație și Justiție a României a admis acel recurs în interesul legii și „a stabilit că judecătorul care a soluționat fondul pricinii nu devine incompatibil să soluționeze, în aceeași cauză, cerere de revizuire sau contestația în anulare” [66, p. 88]. Satisfacerea pură și simplă a legii, fără înlăturarea consecințelor concrete, reprezintă o măsură trunchiată și un omagiu ridicol adus ideii de dreptate. Caracterul și rațiunea acestei căi de atac ne duc la concluzia că, exercițiul ei nu poate fi îngădit prin nereglementarea sa în CPC. O asemenea cale de atac nu poate fi supusă unui termen, deoarece interesele superioare ce impun existența ei nu sunt susceptibile de atenuare și cu atât mai mult de nimicire în timp [52, p. 80]. Demersul în interesul legii vizează și realizează înlăturarea deformațiunilor ce ar atinge norma abstractă a legii, însă el nu modifică deloc, consecințele concrete ce s-au angrenat pe deformațiunea înlăturată, ce previne pentru viitor asemenea consecințe.

În baza acestor rațiuni, considerăm binevenită extinderea câmpului de aplicare a demersului în interesul legii, odată cu adoptarea Legii nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție. Deși a fost modificată denumirea acestei căi de atac, din *recurs* în *demers*, în fond esența a rămas aceeași, la fel ca și scopul legal urmărit prin instituirea demersului în interesul legii: *explicarea modului de interpretare sau de aplicare a legii în viitor*.

Extinderea acestei căi extraordinare de atac pentru toate tipurile de litigii, constituie un pas corect al legiuitorului național care este conform cu prevederile articolului 119 din Constituție dar și cu articolul 6 și 13 din CEDO. Necesitatea extinderii câmpului de aplicare a demersului în interesul legii se justifică prin dezideratul că: „nici unei persoane nu i se poate refuza apărarea judiciară din motiv de inexistență a legislației, de imperfecțiune, coliziune sau obscuritate a legislației în vigoare” [170]. Această sintagmă se extinde și la noțiuni ce derivă din aplicarea unor texte legale ce nu au o consacrare legislativă expresă, dar își găsesc aplicabilitatea în cauză și sunt recunoscute și abordate la nivel doctrinar sau jurisprudențial. Soluționarea unor probleme de drept sofisticate din practica instanțelor naționale este compatibilă cu scopul demersului în interesul legii de a garanta că toate instanțele de judecată vor aplica și interpreta legea în mod unitar, și de a asigura o jurisprudență predictibilă, fortificând astfel încrederea cetățenilor în sistemul juridic și securitatea raporturilor juridice.

Rățiunea umană nu a identificat până acum mijlocul perfect de a prevedea prin legi toate nuanțele ce se pot naște din varietatea relațiilor sociale, legea mereu prezentând lacune și părți obscure, de unde există și o mare varietate de aplicare și interpretare a ei. Pentru a nu se discredita autoritatea legii – căci cine spune jurisdicție înțelege în principiu, același pentru toți și în tot locul – pentru a asigura unitatea interpretării, s-a instituit Curtea Supremă de Justiție și calea extraordinară de atac – demersul în interesul legii.

Concomitent, suntem de părere că această cale de atac, menită să asigure uniformizarea modului de aplicare a legii pe viitor și modul de interpretare a acesteia, urmează a fi reglementată de codurile de procedură. Această necesitate derivă din scopul fiecărei legi, or Legea nr. 64/2023 reglementează rolul și atribuțiile CSJ, nu și procedura de declanșare a unei căi de atac, în timp ce un cod de procedură stabilește modalitatea de judecare a cauzelor și inclusiv de declanșare/examinare a unei căi de atac.

3.4. Concluzii la capitolul III

În concluzie la acest capitol, dorim să menționăm că pentru a identifica unele soluții în vederea depășirii dificultăților legale care îngreșesc drepturile justițiabililor la realizarea căilor de atac, a fost necesară analiza tuturor căilor de atac sub aspect teoretico-practic și în coraport cu prevederile articolelor 1, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție.

1. Fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt de fapt drepturile fundamentale pe care se sprijină această instituție. Concluzia respectivă pornește de la ideea că art. 4 din Constituție

corelează modul de aplicare și interpretare a dispozițiilor constituționale privind drepturile omului cu DUDO și celelalte tratate la care Republica Moldova este parte. Cel mai importante elemente care formează fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt *dreptul la apărare* și *accesul liber la justiție*. Deși accesul liber la justiție și dreptul la apărare nu sunt drepturi absolute, căile de atac sunt instituite din considerentul de a garanta esența acestor drepturi, care în caz contrar ar fi lipsite de conținut.

2. Articolele 4, 20 și 26 din Constituție reprezintă fundamentul art. 119 și nu invers. Un alt element care se înscrie în aceeași ordine de idei îl reprezintă art. 16 din Constituție care asigură echitatea părților în proces și accesul cetățenilor la orice cale de atac indiferent de poziția sa socială sau procesuală. Concomitent, am putea aminti și art. 54 din Constituție care interzice adoptarea unor legi de natură să suprimă drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Respectiv, în condițiile în care dreptul la apărare nu poate fi suprimat, existența de principiu a căilor de atac este garantată.

3. Apelul reprezintă o cale de atac ordinară, una devolutivă și de reformare a hotărârii, de regulă suspensivă de executare menită să garanteze principiul accesului liber la justiție, care constituie unul din fundamentele constituționale ale căilor de atac, conform prevederilor art. 20 din Constituție. Cu mici excepții, hotărârile pronunțate de instanțele de judecată pot fi atacate cu apel. În Republica Moldova, căile de atac sunt organizate în formă piramidală, adică, orice cale de atac este examinată de o instanță ierarhică în grad, cererile de apel fiind examinate, de regulă, de curțile de apel.

4. Recursul corespunde diferențiat și în principiu, celui de-al doilea sau al treilea grad de jurisdicție în funcție de posibilitatea intentării sau nu a apelului împotriva unei hotărâri judecătorești atacate. Posibilitatea de a contesta o hotărâre judecătorească cu recurs, reprezintă o extindere a principiilor constituționale înserate în conținutul articolelor 1, 16, 20, 26 și 119 din Constituție, ce garantează oricărei persoane dreptul de a solicita unei instanței ierarhic superioare controlul de legalitate a unei hotărâri judecătorești. Recursul constituie o pârghie care garantează accesul la justiție (art. 20 din Constituție) și posibilitatea punerii în aplicare a dreptului la apărare (art. 26 din Constituție), în calitatea lor de fundamente constituționale ale căilor de atac.

Examinarea cererilor de recurs în fața CSJ în lipsa părților constituie o ingerință adusă fundamentelor constituționale ale acestei căi de atac și anume accesului liber la justiție și dreptului la apărare, în condițiile în care art. 117 din Constituție instituie principiul publicității ședințelor de judecată.

5. Revizuirea a fost instituită pentru asigurarea posibilității retractării unei hotărâri judecătorești definitive, eronată față de unele circumstanțe legate de situația de fapt, care au intervenit după pronunțarea acesteia. Revizuirea, ca o cale de atac, își are fundamentul în prevederile articolelor 16, 20, 26 și 119 din Constituție, fiindcă are rolul de a asigura dreptul la apărare și accesul liber la justiție în situațiile în care hotărârea eronată a dobândit caracter definitiv și irevocabil.

6. Recursul în anulare reprezintă o cale de atac de retractare și nesuspensivă de executare, însă care nu se mai regăsește în legislația națională, fapt pentru care se impune reglementarea acestei căi de atac în vederea asigurării accesului liber la justiție (art. 20 din Constituție) și a dreptului la apărare în calitatea lor de fundamente ale art. 119 din Constituție. Trăsăturile specifice ale recursului în anulare, au determinat definirea acesteia în doctrină drept o cale de extraordinară de atac, de retractare și nesuspensivă de executare. Prin excluderea acestei căi de atac din legislația națională, a fost suprimat singurul mecanism național prin care puteau fi reparate viciile fundamentale admise la adoptarea unei hotărâri judecătorești devenite irevocabile.

7. Demersul în interesul legii constituie o altă cale de atac extraordinară și de retractare, care garantează uniformitatea de jurisprudență. Acesta are ca obiectiv eliminarea unui precedent care ar putea determina apariția unei jurisprudențe divergente. Prin această cale de atac se realizează o funcție importantă de orientare și de ghid al jurisprudenței, însă legiuitorul ar trebui să reglementeze modul de exercitare și examinare în fiecare cod de procedură, fiind insuficientă reglementarea sa doar în Legea nr. 64/2023.

8. Constituția este Legea care doar formulează principii de organizare a justiției, principii ce urmează însă a fi detalizate și materializate în legile organice și ordinare. Considerăm că sintagma „*în condițiile legii*” redată în art. 119 din Constituție, nu constituie un temei constituțional pentru puterea legislativă de a exclude una sau mai multe tipuri de încheieri și hotărâri judecătorești de la controlul de legalitate, ci se referă exclusiv la condițiile de procedură în care pot fi exercitate căile de atac. Parlamentul nu este în drept să sustragă o hotărâre judecătorească controlului de legalitate care ar putea fi declanșat printr-o cale de atac, fiindcă riscă să restrângă în mod arbitrar dreptul la apărare al persoanelor și să limiteze impropriu accesul liber la justiție.

9. Considerăm că textul articolului 119 din Constituție, lăsând la discreția legiuitorului instituirea și excluderea din lege a unor căi de atac, nu și-a manifestat dorința de a lipsi persoanele cointeresate de posibilitatea reparării erorilor de fapt sau de drept admise odată cu pronunțarea unor hotărâri viciate. Deși legiuitorul este acel care stabilește procedura și condițiile în care pot fi utilizate

căile de atac, acesta este obligat să adopte norme în concordanță cu prevederile Legii Fundamentale și a tratatelor internaționale la care R. Moldova este parte.

Tendința legiuitorului de a exclude anumite categorii de hotărâri de la controlul de legalitate, reprezintă o înfruntare a spiritului articolelor 20 și 119 din Constituție, iar sintagma „*în condițiile legii*” urmează a fi interpretată corect de către Curtea Constituțională și anume în sensul că această se referă la condițiile de exercitare a unor căi de atac, fără a oferi Parlamentului dreptul absolut de excludere a căilor de atac din legile procesuale. Această concluzie are în vedere faptul că, sediul fundamentelor constituționale ale căilor de atac se regăsesc în articolele 1, 4, 16, 20, 26 și 54 din Constituția R. Moldova care instituie principiul echității, al accesului liber la justiție, respectarea demnității umane, principiul legalității și dreptul la apărare – principii fără de care nu ar putea exista căile de atac.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Rezultatele științifice obținute în urma cercetărilor noastre constau în: analiza căilor de atac prin prisma articolelor 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție, analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac, analiza surselor juridice ale căilor de atac, efectuarea incursiunilor evolutive asupra regimului constituțional în materia căilor de atac, prezentarea și analiza elementelor și semnelor distinctive ale căilor de atac, analiza mecanismelor existente de punere în aplicare a dreptului constituțional la contestarea unei hotărâri judecătorești, reflecții teoretice și practice privind căile de atac de reformare, analiza regimului juridic și a realităților jurisprudențiale asupra căilor de atac de retractare și identificarea unor soluții pentru dificultățile legale care îngreșesc drepturile justițiabililor la realizarea căilor de atac.

Luând în considerație obiectivele tezei, avansăm următoarele *concluzii*:

1. În doctrina autohtonă nu s-a conturat o poziție unitară privitor la semnificația conținutului art. 119 din Constituție. Analizând elementele distinctive pe care se fundamentează fiecare cale de atac în parte, am ajuns la concluzia că sintagma constituțională „*în condițiile legii*”, face trimitere la condițiile procesuale de utilizare a căilor de atac, fără a stabili interdicția exercitării unor căi de atac împotriva hotărârilor judecătorești pronunțate de instanțele de judecată în urma examinării fondului cauzei, în special cele care declanșează controlul de legalitate [cap. 2, par. 2.2].

2. În urma analizei surselor juridice ale căilor de atac s-a observat că structura teoretică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac se reflectă într-un număr mare de acte normative, inclusiv în Constituția R.M., dar și în prevederile art. 6 și art. 13 din Convenția Europeană pentru Drepturile Omului care face parte integrantă din dreptul intern al Republicii Moldova. De asemenea, am constatat faptul că în doctrina autohtonă tema cercetată nu a fost analizată decât tangențial, în cuprinsul unor comunicări științifice sau articole și monografii dedicate drepturilor fundamentale ale omului în general [cap. 1, par. 1.2].

3. Sub aspect evolutiv s-a constatat faptul că, pe teritoriul țării noastre au început a fi reglementate odată cu adoptarea Regulamentelor Organice și au cunoscut o dezvoltare consistentă abia în perioada Regatului României. În perioada sovietică varietatea căilor de atac era mult mai impunătoare decât ca de astăzi, or legiuitorul autohton a exclus din CPC unele căi de atac de retractare în mod inexplicabil, în condițiile în care ele existaseră până în 2003 când fusese adoptat noul Cod de procedură civilă [cap. 2, par. 2.3].

4. În urma cercetării elementelor și semnelor distinctive ale căilor de atac în raport cu prevederile articolelor 20, 115 și 119 din Constituție, am ajuns la concluzia că acestea sunt organizate în mod piramidal, deoarece fiecărei căi de atac îi corespunde, de regulă, o altă instanță ierarhică în grad. Concomitent, în cadrul prezentei lucrări, căile de atac au fost separate în:

- Căile de reformare (apelul și recursul)
- Căile de retractare (revizuirea)

Concomitent au fost examinate elementele și semnele distinctive ale demersului în interesul legii, care nu poate determina o reformare sau retractare a hotărârii atacate. Această cale de atac reprezintă o instituție particulară, deoarece ea nu urmărește corectarea erorilor admise în hotărârea contestată, ci doar evitarea pe viitor a unor interpretări care ar putea genera o jurisprudență diferită [cap. 2, par. 2.4].

5. Odată cu analiza tuturor căilor de atac sub aspect teoretico-practic și în coraport cu prevederile articolelor 16, 20, 26 și 119 din Constituție au fost identificate unele soluții în vederea depășirii dificultăților legale care îngreșesc drepturile justițiabililor la realizarea căilor de atac de reformare. Pentru a exclude situațiile în care prin lege, unele hotărâri sunt exceptate de la controlul judecătoresc al unei instanțe ierarhic superioare, se impune necesitatea ca recursul să fie declarat de ordin constituțional. Inconvenientului de a completa o procedură îi preferăm garanția care permite de a ne apropia de adevărul judecătoresc, sprijin și scut al societății. Declararea recursului de ordin constituțional, ar reprezenta un mecanism intern care ar permite remedierea multitudinilor de erori admise de instanțele de fond în acele hotărâri exceptate de la controlul legalității din partea unei instanțe ierarhice în grad [cap. 3, par. 3.1].

6. Deși articolele 20, 26 și 119 din Constituție și art. 13 din Convenție asigură existența de principiu a căilor de atac și dreptul la un remediu efectiv, totuși recursul în anulare a fost exclus din procedura penală, în pofida faptului că se impunea introducerea lui și în procedura civilă. În consecință, statul nu asigură nici un mecanism intern de reparare a viciilor fundamentale admise în procedura anterioară la adoptarea unor hotărâri devenite irevocabile.

Constituția este Legea care doar formulează principii de organizare a justiției, ce urmează însă a fi desfășurate în alte acte normative. Considerăm că sintagma „*în condițiile legii*” redată în art. 119 din Constituție, nu constituie un temei constituțional pentru puterea legislativă de a exclude una sau mai multe tipuri de încheieri și hotărâri judecătorești de la controlul de legalitate, ci se referă exclusiv la condițiile de procedură în care pot fi exercitate căile de atac. Aceste lapsusuri legale creează dificultăți majore pentru justițiabili și sunt de natură să genereze apariția unei jurisprudențe

neunitare și să restrângă împricinații în dreptul lor fundamental de acces la justiție statuat prin art. 20 din Constituție [cap. 3, par. 3.2].

7. Fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt de fapt drepturile fundamentale pe care se sprijină această instituție. Concluzia respectivă pornește de la ideea că art. 4 din Constituție corelează modul de aplicare și interpretare a dispozițiilor constituționale privind drepturile omului cu DUDO și celelalte tratate la care Republica Moldova este parte. Cel mai importante elemente care formează fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt *dreptul la apărare și accesul liber la justiție*. Deși accesul liber la justiție și dreptul la apărare nu sunt drepturi absolute, căile de atac sunt instituite din considerentul de a garanta esența acestor drepturi, care în caz contrar ar fi lipsite de conținut.

Articolele 4, 20 și 26 din Constituție reprezintă fundamentul art. 119 și nu invers. Un alt element care se înscrie în aceeași ordine de idei îl reprezintă art. 16 din Constituție care asigură echitatea părților în proces și accesul cetățenilor la orice cale de atac indiferent de poziția sa socială sau procesuală. Concomitent, am putea aminti și art. 54 din Constituție care interzice adoptarea unor legi de natură să suprimă drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Respectiv, în condițiile în care dreptul la apărare nu poate fi suprimat, existența de principiu a căilor de atac este garantată [cap. 3, par. 3.3].

Contribuțiile autorului la soluționarea problemei cercetate se exprimă prin cercetarea complexă a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, pârghii menite să ofere cetățenilor garanția unei protecții judiciare veritabile a tuturor drepturilor și libertăților legitime ale împricinaților în faza examinării proceselor în instanțele de judecată. Pentru prima dată în doctrina națională a fost dezbătută chestiunea introducerii în dreptul constituțional a conceptului de *recurs de ordin constituțional* în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad. Din necesitatea raportării căilor de atac în mod exclusiv la prevederile art. 119 din Constituție și la articolele 6 și 13 din Convenție, au fost formulate unele propuneri de *lege ferenda* cu toate concluziile corespunzătoare.

Semnificația teoretică a tezei. Această lucrare clarifică abordările doctrinare variate ale căilor de atac de reformare și a celor de retractare în coraport cu prevederile art. 119 din Constituția R.M. Din perspectivă teoretică se urmărește ordonarea trăsăturilor distinctive ale fiecărei căi de atac și anume a celor care formează construcția lor teoretică, pentru a se putea opera cu sintagmele introduse în circuitul limbajului specific dreptului constituțional. Suplimentar, fiecare dintre elementele studiate vin cu accente pe fundamentele constituționale ale fiecărei căi de atac în parte.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în posibilitatea utilizării rezultatelor cercetării (a concluziilor și recomandărilor) în procesul practic de realizare a justiției de către magistrați, apărători, acuzatori sau oricare din participanți la procesul de judecată, fapt care va contribui la procesul de uniformizare a practicii judiciare naționale. Concomitent, reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, în mod cert vor reprezenta un început pentru alte studii care vor supune unei detalieri suplimentare chestiunile tratate în această lucrare.

Ideile și afirmațiile formulate în prezenta lucrare ar putea să prezinte interes în cadrul procesului didactic la disciplina Dreptului Constituțional sau a studiilor care se axează pe studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac în diferite ramuri de drept, în procesul de elaborare a actelor normative, contribuind la reformarea legislației din Republica Moldova, dar și la aplicarea acesteia prin prisma fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Având în vedere incursiunile analitice efectuate în procesul de elaborare a prezentei lucrări de doctorat, anticipând impactul pe care îl poate avea în doctrina autohtonă a dreptului constituțional, venim cu mai multe recomandări cu titlu de *lege ferenda*:

1. În urma analizei conotațiilor conceptuale asupra căilor de atac în calitatea lor de garanție constituțională, venim cu propunerea că art. 119 din Constituție să fie completat după cum urmează: *dreptul de recurs este de ordin constituțional*.
2. Luând în considerație importanța motivării hotărârii judecătorești în vederea garantării fundamentelor constituționale ale căilor de atac (principiul echității și dreptul la apărare), propunem completarea art. 120 din Constituție cu următorul text: *hotărârile judecătorești se adoptă în ședință publică și vor fi mereu motivate*.

BIBLIOGRAFIE

Referințe bibliografice în limba română (monografii, manuale):

1. Alexe C. Judecătorul în procesul civil, între rol activ și arbitrar. Volumul I. București: C.H. Beck, 2008. 821 p. ISBN 978-973-115-311-7.
2. Alexianu G. Curs de Drept Constituțional. Volumul III. București: Casa Școalelor, 1938. 569 p.
3. Aricescu C. Despotismul și Constituția. București: Poenescu, 1861. 45 p.
4. Avornic Gh. ș.a. Istoria Justiției. Volumul II. Iași: Vasiliana, 2016. 785 p.
5. Barac L. Drept Constituțional. București: Universul Juridic, 2018. 240 p. ISBN 978-606-39-0344-1.
6. Bădescu M. Drept Constituțional și Instituții Politice. București: Print, 2002. 508 p. ISBN 973-85783-3-7.
7. Bărnăușu S. Dreptul natural privat. Iași: Tribuna română, 1868. 300 p.
8. Bărnăușu S. Dreptul public natural. Iași: Tribuna română, 1870. 390 p.
9. Berechet Șt. Procedura de judecată la slavi și români. Chișinău: Cartea Românească, 1926. 198 p.
10. Bianca S. Excepția de neconstituționalitate. București: All Beck, 2005. 297 p. ISBN 973-655-552-6.
11. Bodea C. 1848 la Români. București: Științifică și enciclopedică, 1982. 571 p. ISBN 978-953-718715-4.
12. Boroș A. Drept procesual penal. București: All Beck, 2002. 466 p. ISBN 973-655-222-6.
13. Boroș G., Stancu M. Drept procesual civil. București: Hamangiu, 2015. 1080 p. ISBN 978-606-678-818-2.
14. Cârnaț T. Drept Constituțional. Chișinău: Print-Caro, 2010. 453 p. ISBN 937-079-814715-0.
15. Ciobanu V. Tratat teoretic și practic de procedură civilă. București: Național, 1997. 734 p. ISBN 973-084-734513-0.
16. Cișmigiu C. Noul regim constituțional tranzitoriu. București: Finanțe și industrie. 1941. 21 p.
17. Ciucă A. Apelul. București: Universul Juridic, 2008. 584 p. ISBN 978-973-127-002-9.
18. Cojuhari A. Drept procesual civil. Partea specială. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009. 440 p. ISBN 938-973-816417-0.

19. Cojuhari A. ș.a. Drept procesual civil. Partea specială. Chișinău: USM, 2009. 440 p. ISBN 942-074-714914-0.
20. Condoiu M. Procesul civil. București: C.H. Beck, 2009. 450 p. ISBN 978-973-115-551-7.
21. Corlățean T. ș.a. Constituția României. Comentarii și explicații. București: C.H. Beck, 2017. 1655 p. ISBN 978-606-18-0681-2.
22. Costachi Gh. Cetățeanul și puterea în statul de drept. Chișinău: Inst. De Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019. 548 p. ISBN 978-9975-56-700-8.
23. Costachi Gh. Rolul Justiției în edificarea statului de drept. Chișinău: Inst. De Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019. 790 p. ISBN 978-9975-56-894-4.
24. Cozma D. Răspunderea judecătorului în România și Republica Moldova. Chișinău: Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019. 345 p. ISBN 978-9975-56-640-7.
25. Dănilă L. Drept procesual civil. București: All Beck, 2004. 460 p. ISBN 973-655-609-3.
26. Dănișor D. Drept Constituțional și Instituții Politice. Craiova: Universitaria, 1999. 350 p. ISBN 973-8043-14-1.
27. Dănișor D. Libertatea în capcană. Aporii ale justiției constituționale. București: Universul Juridic, 2014. 288 p. ISBN 978-606-673-300-7.
28. Deaconu Șt. ș.a. Codex constituțional. Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul II. București: Monitorul Oficial, 2015. 876 p. ISBN 978-973-567-901-9.
29. Dedulescu P. Drept Constituțional și Administrativ. Ploiești: Auror, 1930. 75 p.
30. Degre A. Scrieri juridice. Volumul III. București: Gutenberg, 1901. 561 p.
31. Degre A. Scrieri juridice. Volumul IV, București: Gutenberg, 1901. 470 p.
32. Deleanu I. Tratat de procedură civilă. Volumul II. București: All Beck, 2005. 536 p. ISBN 978-973-115-099-4.
33. Deleanu I. Instituții și Proceduri Constituționale. București; Servo-Sat, 2003. 750 p. ISBN 973-94442-40-4.
34. Dissescu C. Drept Constituțional. București: Societatea anonimă, 1915. 901 p.
35. Dissescu C. Istoria și principiile dreptului public român. Volumul I. București: Carol Gobl, 1903. 393 p.
36. Dissescu C., Dumitrescu M., Istoria și principiile dreptului public român. Volumul I. București: Institutul de Arte Grafice, 1903. 399 p.
37. Dolea I. Codul de Procedură Penală. Comentariu aplicativ. Chișinău: Cartea juridică, 2006. 1172 p. ISBN 978-9975-3111-3-7.

38. Dolea I. ș.a. Drept procesual penal. Volumul II. Chișinău: Cartdidact, 2006. 335 p. ISBN 9975-79-343-6.
39. Dongoroz V. Curs de procedură penală. București, 1942. 380 p.
40. Dongoroz V. Jurisprudența Generală. București: Curierul judiciar, 1935. 1280 p.
41. Drăganu T. Efectele juridice ale suspendării Constituției din 1938. Iași: Alexandru Țerek, 1942. 62 p.
42. Dumitrescu M. Dreptul constituțional și administrativ. București: Alcalay, 1938. 144 p.
43. Duțu M. Istoria Înaltei Curți de Casație și Justiție a României. București: Universul Juridic, 2012. 508 p. ISBN 9789731277127.
44. Erbiceanu V. Întocmirea instituțiilor judecătorești. București: Carol Gobl, 1914. 276 p.
45. Erbiceanu V. Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia. București: Academia Română, 1934. 215 p.
46. Erbiceanu V. Tendințe noi în drept. Iași: Dacia, 1906. 574 p.
47. Eufimie V. Drept Constituțional și Instituții Politice. Chișinău: Contract Design, 2002. 809 p. ISBN 938-693-906817-1.
48. Gruia I. Curs de drept constituțional. București: Universitatea, 1945. 382 p. ISBN 965-079-918775-5.
49. Guceac I. Constituția la răscruce de milenii. Chișinău: S.n. (ÎS FEP „Tipografia Centrală”), 2013. p. ISBN 978-9975-53-279-2.
50. Guțuleac V. Tratat de drept contravențional. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009. 318 p. ISBN 978-9975-78-739-0.
51. Hamangiu C. Pandectele Române. București: Universul, 1923. 312 p.
52. Hamangiu C. Pandectele Române. București: Universul, 1927. 280 p.
53. Hamangiu C. Pandectele Române. București: Universul, 1931. 208 p.
54. Hamangiu C. Pandectele Săptămânale. București: Universul, 1924. 126 p.
55. Hamangiu C. Pandectele Săptămânale. București: Universul, 1932. 615 p.
56. Humă I. Introducere în studiul dreptului. Iași: Chemarea, 1993. 157 p.
57. Ionescu C. Dezvoltarea constituțională a României. București: Lumina Lex, 1996. 1200 p. ISBN 978-078-815745-0.
58. Iorgovan A. Odiseea elaborării Constituției. Târgu Mureș: Vatra Românească, 1998. 885 p. ISBN 934-069-819515-0.

59. Leș I., Ghiță D. Tratat de drept procesual civil. Volumul I. București: Universul Juridic, 2020. P. 709. ISBN 978-606-39-0723-4
60. Leș I. Tratat de drept procesual civil. București: All Beck, 2005. 980 p. ISBN 948-873-793434-0.
61. Leș I. Principii și instituții de drept procesual civil. Volumul II. București: Lumina Lex, 1999. 543 p. ISBN 938-943-917714-0.
62. Leș I. Sisteme judiciare comparate. București: All Beck, 2002. 576 p. ISBN 973-655-164-4.
63. Leș I. Tratat de drept procesual civil. București: All Beck, 2001. 922 p. ISBN 973-65-119-0.
64. Mandrea T. Rolul și misiunea judecătorului modern. București: Drept, 1937. 425 p.
65. Măgureanu F. Organizarea instituțiilor judiciare. București: Universul Juridic, 2003. 315 p. ISBN 973-85846-8-X.
66. Mera L., Pena A. Recursuri în interesul legii. București: C.H. Beck, 2008. 513 p. ISBN 978-973-115-420-6.
67. Mihailenco Z. Culegere de Hotărâri. Chișinău: Cartier, 2006. 856 p. ISBN 938-953-31715-4.
68. Mocanu M. Căile de atac de retractare în procesul civil. București: Universul Juridic, 2014. 515 p. ISBN 978-606-673-284-0.
69. Molcuț E., Cernea E. Istoria statului și dreptului românesc. București: Edit Press, 2001. 277 p. ISBN 973-9415-04-0
70. Muraru I. Drept Constituțional și Instituții Politice. București: ACTAMI, 1995. 481 p. ISBN 973-97016-7-1-2.
71. Nedelcu G. Justiția română sub ocupațiune. București: SOCEC, 1923. 426 p.
72. Negru B. ș.a. Constituția Republicii Moldova. Comentariu. Chișinău: ARC, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0.
73. Negulescu P. , Alexianu G. Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei. Volumul I. București: Eminescu, 1944. 397 p.
74. Negulescu P. Principiile fundamentale ale Constituției din 27 februarie 1938. București: Atelierele Corlăteanu, 1939. 269 p.
75. Negulescu P., Alexianu G. Tratat de drept public. Volumul I. București: Casa Școalelor, 1942. 611 p.
76. Negulescu P., Alexianu G. Tratat de drept public. Volumul II. București: Casa Școalelor, 1943. 493 p.

77. Nowak M. U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, Kehl am Rhein. Strasbourg: Arlington, 1993. 227 p. ISBN 9783883571348.
78. Oroveanu M. Constituționalitatea unei instanțe administrative de casare. București: Marvan, 1939. 16 p. ISBN 946-056-714716-5.
79. Papadopol V. Apelul penal. București: Șansa, 1994. 293 p. ISBN 978-973-916715-4.
80. Parsena N. Casație și Justiție. București: Universul, 1928. 556 p.
81. Parthenie C. Curs de drept constituțional și drept administrativ. București: Doicescu, 1924. 264 p.
82. Peretz I. Curs de istoria dreptului român. Volumul I. București: Alex Doicescu, 1926. 455 p.
83. Petit E. ș.a. Pandectele Săptămânale. București: Universul, 1935. 760 p.
84. Petit E. ș.a. Pandectele Săptămânale. București: Universul, 1937. 872 p.
85. Petit E. ș.a. Pandectele Săptămânale. București: Universul, 1938. 864 p.
86. Pisarenco O. Drept procesual civil. Chișinău: Tehnica-Info, 2012. 404 p. ISBN 978-9975-45-080-2.
87. Pîrvu L. Apelul în procesul civil. București: Lumina Lex, 2004. 208 p. ISBN 978-973-588-796-4.
88. Platon I. Istoria dreptului românesc. București: Universitatea româno-americană, 1994. 392 p. ISBN 974-748-0685-8
89. Poalelungi M. ș.a. Hotărâri explicative în materie civilă ale Plenului Curții Supreme de Justiție. Chișinău: Institutul Național de Justiție, 2019. 970 p. ISBN 978-9975-146-63-0.
90. Poalelungi M., ș.a. Manualul judecătorului pentru cauze penale. Chișinău, 2013. p. 430, 1192 p. ISBN 978-9975-53-231-0.
91. Popa N. ș.a. Filosofia Dreptului. Marile curente. București: All Beck, 2002. 600 p. ISBN 973-655-169-5.
92. Popa V. Drept Public. Chișinău: Academia de Administrare Publică, 1998. 460 p. ISBN 978-9442-84-753-0.
93. Prisac A. Comentariu la Codul de Procedură Civilă al Republicii Moldova. Chișinău: Cartea juridică, 2019. 1316 p. ISBN 978-9975-139-79-3.
94. Pușcă B., Pușcă A. Drept Constituțional și Instituții Politice. București: Didactică și Pedagogică, 2006. 646 p. ISBN 978-973-30-1511-6.
95. Rarincescu C., ș.a. Pandectele Săptămânale. București: Universul, 1939. 864 p.
96. Rădulescu A. Originalitatea dreptului român. București: Curierul Judiciar, 1933. 24 p.

97. Rădulescu A. Pravila lui Vasile Lupu. București: Academia, 1961. 428 p.
98. Rebeca I. Introducere în procedura civilă. Principiile procesului civil. București: Hamangiu, 2013. 279 p. ISBN 978-606-678-745-1.
99. Reniță V. Tratatate internaționale. Volumul I. Chișinău: Monitorul Oficial, 1998. 388 p.
100. Stambulescu I. Principii de Drept Constituțional. București: Cartea Românească, 1924. 210 p.
101. Stere C. Curs de Drept Constituțional. Chișinău: Cartier, 2016. 78 p. ISBN 978-9975-86-088-8.
102. Sudre Fr., Levinet M. Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului. București: Rosetti Internațional, 2009. 683 p. ISBN 978-973-7881-65-6.
103. Ștefan Gr. Procedura de judecată la slavi și români. Chișinău: Cartea Românească, 1926. 338 p.
104. Tanoviceanu I. Curs de drept procesual penal. București: Socec, 1913. 724 p.
105. Teodorescu A. Tratat de drept administrativ. Volumul I. București: Institutul de Arte Grafice Eminescu, 1929. 483 p.
106. Theodoru G. Drept procesual penal. Partea generală. Iași: Cugetarea, 1998. 456 p. ISBN 972-794-169-056-3
107. Theodoru G. Teoria și practica recursului penal. Iași: Junimea, 2002. 434 p. ISBN 973-37-0754-6.
108. Toader D. Drept Constituțional și Administrativ. București: Cărților Bisericești, 1942. 227 p. ISBN 958-097-814714-5.
109. Toader T., Safta M. Dialogul judecătorilor constituționali. București: Universul juridic, 2015. 359 p. ISBN 978-606-673-523-0.
110. Tocilescu G. Curs de Procedură Civilă. Volumul I. Iași, 1887. 350 p.
111. Tulbure A. Tratat de drept procesual penal. București: All Beck, 2003. 652 p. ISBN 973-655-279-9.
112. Țiclea A. Reglementarea contravențiilor. București: Lumina Lex, 1998. 936 p. ISBN 973-588-068-7.
113. Uglean Gh. Drept constituțional și instituții politice. Volumul II. București: România de mâine, 2007. 366 p. ISBN 978-973-163-048-9.
114. Uță L. Apelul în procesul civil. București: Hamangiu, 2018. 457 p. ISBN 978-606-27-0988-4.

115. Uță L., Comșa C. Contestația în anulare în procesul civil. București: Hamangiu, 2019. 360 p. ISBN 978-606-27-1315-7.
116. Uță L., Comșa C. Revizuirea în procesul civil. București: Hamangiu, 2019. 355 p. ISBN 978-606-27-1316-4.
117. Vasiliu C. Controlul constituționalității legilor. București: Institutul de Arte Grafice, 1942. 92 p. ISBN 957-039-014715-6.
118. Volonciu N. Tratat de procedură penală. Volumul II. București: Paidea, 1996. 513 p. ISBN 973-9131-24-7.
119. Vrabie G. Drept Constituțional și instituții politice. București: Cugetarea, 1992. 274 p. ISBN 973-9944-50-7.

Referințe bibliografice în limba franceză:

120. Barthelemy J. Traite elementaire de Droit Constitutionnel. Paris: Saint-Michel, 1926. 713 p.
121. Boutmy E. Droit Constitutionnel. Paris: Saint-Michel, 1923. 345 p.
122. Crepon T. Cour de Cassation. Origines, organisation, attributions. Paris: Larase et Forcel, 1892. 572 p.
123. Esmein A. Elements de Droit Constitutionnel. Paris: Recueil Sirey, 1927. 648 p.
124. Foignet R. Manuel elementaire de Droit Constitutionnel. Paris: Arthut Rousseau, 1914. 379 p. ISBN 978-1287352761
125. Rivero J., Waline J. Droit administratif. Paris: Dalloz-Sirey, 1998. 576 p. ISBN 978-2247047598

Publicații științifice (în limba română):

126. Arseni Al. Interdependența dintre jurisdicția constituțională și justiția de drept comun în domeniul asigurării legalității. În: Revista Națională de Drept, 2014, nr. 3. pp. 8-12. ISSN 1811-0770.
127. Arseni Al., Bălan S. Legalitate și legitimitate – principii de bază aplicate în reglementarea organizării și funcționării sistemului judecătoresc. În: Studia Universitas Moldaviae, 2022, nr. 3. pp. 99-103. ISSN 2345-1017.

128. Buga L. Controlul de constituționalitate prin intermediul excepției de neconstituționalitate ca mijloc de apărarea a drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova. În: Jurnalul Juridic Național, 2017, nr. 6. pp. 11-16. ISSN 342.4(478).
129. Buguța E. ș.a. Definirea conceptului de autoritate judecătorească în contextul reglementărilor constituționale. În: Legea și Viața, 2016, nr. 11. pp. 23-26. ISSN 2587-4365.
130. Călinoiu C. Jurisdicția muncii în România. Actualitate și perspectivă. În: Dreptul și societatea românească, 2000, nr. 4. pp. 42-47.
131. Cârnaț T. Puterea juridică în Republica Moldova. În: Reintegrarea Moldovei. Soluții și modele, 2005. 360 p.
132. Ciobanu V., Boroș G. ș.a. Modificările aduse Codului de Procedură Civilă prin Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 138/2000. În: Dreptul, 2001, nr. 2. pp. 3-41. ISSN 1018-0435.
133. Dabija T. Conceptul și problematica referitoare la dreptul cetățenilor la un recurs constituțional. În: Revista Națională de Drept, 2010, nr. 5-6. pp. 72-75. ISSN 1811-0770.
134. Decizia Curții Constituționale a României nr. 221 din 09.03.2010. În: Pandectele săptămânale, 2010, nr. 5. 210 p.
135. Dulgheru D. Asigurarea independenței judecătorului prin prisma garanțiilor constituționale. În: Revista Națională de Drept, 2018, nr. 7-9. pp. 65-67. ISSN 1811-0770.
136. Furdui S. Codul de Procedură Penală: probleme și soluții ce vizează sistemul gradelor de jurisdicție în procesul de judecată. În: Revista Națională de Drept, 2017, nr. 1. pp. 22-31. ISSN 1811-0770.
137. Furdui S. Cu privire la hotărârea judecătorească contravențională; probleme și soluții. În: Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale. Chișinău, 2018. pp. 285-294. ISBN 978-9975-108-88-1.
138. Gafton L. Noțiunea și importanța apelului în procedura civilă. Aspecte istorice. În: Revista Națională de Drept, 2016, nr. 7. pp. 14-18. ISSN 1811-0770.
139. Gribincea V., Grecu P. Admiterea cererilor de revizuire în cauzele civile – este oare uniformă practica Curții Supreme de Justiție? Document Analitic. Chișinău: Centrul de Resurse Juridice, 2018. pp. 27-29.
140. Groza A. Echitatea procedurii judiciare – exigență a unui proces echitabil cu valențe multiple. În: Noua Revistă a Drepturilor Omului, 2009, nr. 3. pp. 28-39. ISSN 1841-4710.

141. Huruba E. Recursuri în interesul legii. În: Revista română de executare silită, 2019, nr. 1. pp 198-216. ISSN 1582-4756.
142. Leș I. Spre un sistem judiciar cu instanțe specializate? În: Pandectele Române, 2003, nr. 3. pp 198-216. ISSN 1582-4756.
143. Lupu A. Supremația Constituției – Evoluția și limitele unui principiu fundamental al dreptului modern. În: Revista de Drept Public, 2017, nr. 3. pp. 124-149. ISSN 1224-4872.
144. Munteanu A. Cu privire la conceptul căilor de atac al hotărârilor judecătorești în procedura civilă. În: Revista Națională de Drept, 2008, nr. 3. pp. 91-96. ISSN 1811-0770.
145. Popescu C. Diminuarea garanțiilor constituționale privind independența și imparțialitatea instanțelor judecătorești, în urma revizuirii constituționale. În: Pandectele Române, 2003, nr. 6. pp 192-202. ISSN 1582-4756.
146. Pulbere D. Justiția Constituțională – garant al supremației Constituției. În: Justiția Constituțională în Republica Moldova, 2010, nr. 2. pp 7-10. ISSN 1810-7257.
147. Răilean P. Aportul Curții Constituționale la asigurarea constituționalității în statul de drept. În: Legea și Viața, 2017, nr. 6. pp. 10 - 15. ISSN 2587-4365.
148. **Rusanovschi I.** Unificarea legislativă în folosirea căilor de atac în Basarabia după adoptarea Constituției din 27 martie 1923. În: Revista științifică „Studii Juridice Universitare”, 2015, nr. 3-4. pp. 154-161. ISSN 1857-4122.
149. **Rusanovschi I.** Probleme teoretico-practice ce apar în materie de competență jurisdicțională la examinarea litigiilor de insolvabilitate. În: Revista științifică „Studii Juridice Universitare” (ULIM), an. VIII, nr. 3-4, 2016. pp. 149-153. ISSN 1857-4122.
150. **Rusanovschi I.** Aspecte evolutive ale căilor de atac în Basarabia țaristă. În: Revista „Studii Juridice Universitare” (ULIM), an. IX, nr. 1-2, 2017. pp. 158-164. ISSN 1857-4122.
151. **Rusanovschi I.** Modificarea Codului Contravențional sau sfidarea Constituției de către Comisia Situații Excepționale? În: Revista Națională de Drept, nr. 1(243), 2021. pp. 56-65. ISSN 1811-0770.
152. **Rusanovschi I.** Contestarea încheierii de respingere a cererii de ridicare a excepției de neconstituționalitate: atitudinea Curții Constituționale. În: Revista Națională de Drept, 2022, nr. 1 (247), 2022. pp. 21-29. ISSN 1811-0770.
153. **Rusanovschi I.** Reflecții analitice asupra neconstituționalității legii nr. 236/2020 privind modificarea unor acte normative. În: Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”,

- mun. Cahul, 04 iunie 2021. Cahul: Universitatea de Stat „B.P.Hasdeu”, 2021. pp. 136-146. ISBN 2587-3563.
154. **Rusanovschi I.** Reflecții analitice asupra neconstituționalității hotărârilor de instituire a educației on-line. În: Materialele Conferinței Științifice Naționale a Doctoranzilor „Metodologii contemporane de cercetare și evaluare”, dedicată aniversării a 75-a USM, secțiunea Drept, mun. Chișinău, 22-23 aprilie 2021. Chișinău: CEP USM, 2021. pp. 298-307. ISBN 978-9975-159-16-6.
 155. **Rusanovschi I.** Proiectul de lege cu privire la curtea supremă de justiție și golirea de sens a unei căi de atac – recursul. În: Materialele Conferinței Științifice cu participare internațională „Drepturile omului și justiția în Republica Moldova în contextul integrării europene”, mun. Chișinău, 10 decembrie 2022.
 156. Rusu L. Unele particularități ale realizării principiului contradictorialității în cadrul căilor de atac în procesul penal al Republicii Moldova. În: Legea și Viața, 2017, nr. 3. pp 7-11. ISSN 1810-309X .
 157. Spânu I., Lupu C. Esența și menirea justiției constituționale într-un stat de drept, În: Legea și Viața, 2017, nr. 3. pp 18-23. ISSN 1810-309X.
 158. Șterbeț V. Rolul supremației Constituției în asigurarea principiului legalității propriu statului de drept. În: Justiția Constituțională în Republica Moldova, 2010, nr. 2. pp 11-14. ISSN 1810-7257.
 159. Tașcă M. Extinderea dreptului românesc în Basarabia după Marea Unire din 1918 și unificarea legislativă cu cea din Vechiul Regat. În: Analele științifice. Științe juridice, 2005, nr. 8. pp. 14-30. ISSN 1857-1204.
 160. Troianovschi C. Revizuirea – un apel camuflat sau un mijloc de apărare a drepturilor în procesul civil? În: Revista Institutului Național al Justiției, 2016, nr. 2(37). pp. 39-49. ISSN 1857-2405.
 161. Țurcan O. Excepția de neconstituționalitate în contextual general al excepțiilor procesuale. În: Legea și Viața, 2012, nr. 8. pp. 45-51. ISSN 1810-309X.
 162. Țurcan O. Puterea judecătorească în statul de drept: concept și valoare. În: Legea și viața, 2017, nr. 6. pp. 55-58. ISSN 1810-309X.
 163. Weiler J. Constituția Europei. Iași: Polirom, 2009. 350 p. ISBN 978-973-681-265-1.

Legislație:

164. Codul Administrativ al Republicii Moldova nr. 116 din 19.07.2018. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 309-320 din 17.08.2018.
165. Codul Contravențional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. Publicat: Monitorul Oficial Republicii Moldova nr. 78-84 din 03.03.2009.
166. Codul de Procedură Penală al R.S.S. Moldovenești din 24.03.1961. Publicat: Veștile Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești nr. 10 din 1961.
167. Codul de executare al Republicii Moldova nr. 443 din 24.12.2004. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 34-35/112 din 03.03.2005.
168. Codul de Procedură Civilă al R.S.S. Moldovenești din 26.12.1964. În: Veștile Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești nr. 36 din 1964.
169. Codul de Procedură Civilă al Republicii Moldova nr. 225 din 30.05.2003. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 111-115 din 12.06.2003.
170. Codul de Procedură Penală al Republicii Moldova nr. 122 din 14.03.2003. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 104-110 din 07.06.2003.
171. Codul de Procedură Penală al României din 02.07.1864. Publicat: Monitorul Oficial al României nr. 230 din 02.12.1864.
172. Codul Jurisdicției Constituționale al Republicii Moldova nr. 502-XIII din 16.06.1995. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 53-54/597 din 28.09.1995.
173. Constituția Poloniei. Varșovia: Druk-intro, 2018. 95 p.
174. Constituția R.S.S. Moldovenești. Moscova: Editura Militară a Comisariatului Norodnic al Apărării, 1945. 25 p.
175. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29.07.1994. Republicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.78/140 din 29.03.2016.
176. Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (1950), încheiată la Roma la 04 noiembrie 1950, în vigoare de la 03 septembrie 1953, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului Republicii nr. 1298-XIII din 24.07.1997. În: Tratatate internaționale, Volumul I, 1998.
177. Hotărârea Curții Constituționale nr. 16 din 19.07.2005 privind controlul constituționalității unor dispoziții ale art. 421, art. 433 alin. (1), art. 452 alin. (1) și art. 455 alin. (3) din Codul

- de Procedură Penală al Republicii Moldova. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova Nr. 101-103 din 29.07.2005.
178. Hotărârea Curții Constituționale nr. 16 din 25.06.2013 pentru controlul constituționalității art. XI pct.16 din Legea nr. 29 din 6 martie 2012 pentru modificarea și completarea unor acte legislative. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 177-181 din 16.08.2013.
179. Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 22.07.2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 125 lit. b) din Codul Penal, a articolelor 7 alin. (7), 39 pct. 5), 313 alin. (6) din Codul de Procedură Penală și a unor prevederi din articolele 2 lit. d) și 16 lit. c) din Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 355-359 din 14.10.2016.
180. Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 23.06.1997 cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 045 din 10.07.1997.
181. Hotărârea Curții Constituționale nr. 22 din 30.06.1997 privind constituționalitatea unor articole din Codul de Procedură Penală. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 046 din 17.07.1997.
182. Hotărârea Curții Constituționale nr. 24 din 06.05.1999 privind controlul constituționalității art. 20 alin. (2) din Legea privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri) nr. 344-XIII din 23 decembrie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 53-54/34 din 27.05.1999.
183. Hotărârea Curții Constituționale nr. 3 din 09.02.2012 privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 163 din 22 iulie 2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 38-41 din 24.02.2012.
184. Hotărârea Curții Constituționale nr. 2 din 09.02.2016 pentru interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) și lit. g) din Constituția Republicii Moldova (excepția de neconstituționalitate). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 55-58 din 11.03.2016.
185. Legea cu privire la Curtea Constituțională nr. 317-XIII din 13.12.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 8/86 din 07.02.1995.
186. Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție nr. 64 din 30.03.2023. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 117-118 din 06.04.2023.

187. Legea cu privire la prevederile de bază ale statutului juridic special al localităților din stânga Nistrului (Transnistria) nr. 173 din 22.05.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 101-103 din 29.07.2005.
188. Legea insolvenței nr. 149 din 29.06.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 193-197 din 14.09.2012.
189. Legea pentru organizare judecătorească a României nr. 982 din 14.06.1865. În: Monitorul Oficial al României nr. 88 din 04.07.1865.
190. Legea privind organizarea judecătorească nr. 514 din 06.07.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 58 din 19.10.1995.
191. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16 decembrie 1966. Adoptat și deschis spre semnare de Adunarea Generală a ONU la 16 decembrie 1966, intrat în vigoare la 23 martie 1967, ratificat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 217-XII din 28 iulie 1990, în vigoare pentru Republica Moldova din 26 aprilie 1993. În: Tratatate internaționale, Volumul I, 1998.

Surse web:

192. Cauza penală Lungu Mihail, Decizia Curții de Apel Chișinău din 27.09.2017, menținută prin Decizia CSJ din 07.02.2018. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=10422, accesat la data de 20.08.2022.
193. Cauza Ternovschi Alexandr, Decizia CSJ nr. 1ra-357/08 din 25.04.2008. Site: http://jurisprudenta.csj.md/db_col_penal.php, accesat la data de 20.08.2021.
194. Decizia Curții Constituționale a R. Moldova nr. 106 din 07.10.2019 privind excepția de neconstituționalitate a tezei I de la articolul 33 alin. (3), a tezei a II-a de la articolul 460 alin. (1) și a articolului 463 alin. (1) din Codul de Procedură Penală (incompatibilitatea judecătorului la judecarea succesivă a aceleiași cauze penale). Site: <http://www.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=7&id=1636&t=/Media/Noutati/Examinarea-unor-sesizari-de-catre-Curtea-Constitutionala/>, accesat la data de 11.05.2023.
195. Decizia Curții Constituționale a R. Moldova nr. 14 din 07.02.2017 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 475 alineatele (1) și (3) din Codul Contravențional (deschiderea procedurii de revizuire). Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=sesizari&docid=571&l=ro>, accesat la data de 20.03.2022.

196. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 61 din 25.04.2019 privind excepția de neconstituționalitate a articolelor 385 lit. d) și 388 alin. (1) din Codul de Procedură Civilă (examinarea cererii reconvenționale de către instanța de apel). Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=decizii&docid=654&l=ro>, accesat la data de 26.04.2022.
197. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 7 din 19.03.2019 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolul 353 alin. (1) din Codul de Procedură civilă. Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=691&l=ro>, accesat la data de 20.03.2022.
198. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 72 din 14.05.2019 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi conținute de articolul 475 alin. (1) din Codul Contravențional. Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?l=ro&tip=decizii&docid=661>, accesat la data de 07.07.2022.
199. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 81 din 18.11.2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 26 alin. (7) din Legea cu privire la Curtea Constituțională (efectele hotărârilor Curții Constituționale). Site: <http://www.constcourt.md/public/ccdoc/decizii/ro-d8118112016ro9ed0b.pdf>, accesat la data de 13.11.2022.
200. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 86 din 09.07.2018 privind controlul constituționalității articolelor 432 alin. (5) și 433 alin. (1) din Codul de Procedură Penală. Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=decizii&docid=500&l=ro>, accesat la data de 07.07.2022.
201. Decizia Curții Constituționale a României nr. 387 din 30.09.2004 privind excepția de neconstituționalitate a prevederilor art. 318 alin. 1 din Codul de Procedură Civilă. Site: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/56553>, accesat la data de 30.07.2022.
202. Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10.12.1948, adoptată și proclamată prin rezoluția nr. 217A (III) a Adunării Generale a O.N.U. din 10 decembrie 1948. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului nr. 217-XII din 28.07.1990, În: Ediția oficială, Tratatate internaționale, 1998, volumul 1, p. 11-18, Site: https://www.google.md/?gws_rd=ssl#q=Declara%C8%9Bia+Universal%C4%83+a+Dreptu+rilor+Omului+din+10.12.1948++RM+a+ratificat, accesat la data de 10.03.2022.

203. Hotărârea CEDO din data de 06 decembrie 2007, Beian împotriva României, în soluționarea cererii nr. 30.658/05, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/ECtHR-1992-X.-v.-France-Romanian.pdf>, accesat la data de 19.10.2022.
204. Hotărârea CEDO din data de 14 octombrie 2014 Yilmaz Yildiz și alții împotriva Turciei, în soluționarea cererii nr. 4525/06, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147470>, accesat la data de 20.07.2022.
205. Hotărârea CEDO din data de 15 noiembrie 1996 Ahmet Sadik împotriva Greciei, în soluționarea cererii nr. 46/1995/552/638, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b68f8.html>, accesat la data de 10.10.2022.
206. Hotărârea CEDO din data de 16 ianuarie 2007, Bujnița împotriva Moldovei, în soluționarea cererii nr. 36492/02, adoptată de Marea Cameră. Site: [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/BUJNITA%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/BUJNITA%20(ro).pdf), accesat la data de 09.10.2022.
207. Hotărârea CEDO din data de 18 iunie 1971 De Wilde, Ooms și Versyp împotriva Belgiei, în soluționarea cererilor nr. 2832/66; 2835/66; 2899/66, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://www.globaldetentionproject.org/wp-content/uploads/2016/06/De-Wilde-Ooms-and-Versyp-v-Belgium-1971.pdf>, accesat la data de 10.10.2022.
208. Hotărârea CEDO din data de 22 februarie 2007 Perlala împotriva Greciei, în soluționarea cererii nr. 17721/04, adoptată de Marea Cameră. Site: <http://echr.ketse.com/doc/17721.04-en-20070222/>, accesat la data de 15.12.2022.
209. Hotărârea CEDO din data de 24 august 2005 Buzescu împotriva României, în soluționarea cererii nr. 61.302/00, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://jurisprudencedo.com/Cauza-Buzescu-impotriva-Romaniei-Avocat.-Eliminarea-din-barou.-Pierderea-clientelei.html>, accesat la data de 22.12.2022.
210. Hotărârea CEDO din data de 26 aprilie 2016 Kashlev împotriva Estoniei în soluționarea cererii nr. 22574/08, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162201>, accesat la data de 01.07.2022.
211. Hotărârea CEDO din data de 27 noiembrie 2007 Popovici împotriva R. Moldova, în soluționarea cererilor nr. 289/04 și 41194/04, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83460>, accesat la data de 01.07.2022.

212. Hotărârea CEDO din data de 29 iulie 2008 *Mitrea împotriva României*, în soluționarea cererii nr. 26105/03, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://jurisprudencedo.com/Mitrea-c.-Romaniei-Reincadrare-pe-acelasi-post-dupa-concediere-Despagubiri-Recurs-in-anulare.html>, accesat la data de 10.12.2022.
213. Hotărârea CEDO din data de 31 martie 1992 X împotriva Franței, în soluționarea cererii nr. 18020/91, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/ECtHR-1992-X.-v.-France-Romanian.pdf>, accesat la data de 09.06.2022.
214. Hotărârea CEDO din data de 31 martie 2009 *Rache úi Ozon c. România*, adoptată de Marea Cameră. Site: www.echr.coe.int, accesat la data de 03.11.2022.
215. Hotărârea CEDO din data de 24 iulie 2007 *Boucher contra Franței*, adoptată de Marea Cameră. Site: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2253640/00%22\],%22itemid%22:\[%22001-81859%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2253640/00%22],%22itemid%22:[%22001-81859%22]), accesat la data de 19.10.2022.
216. Hotărârea CEDO din data de 08.12.1983 *Axen contra Germaniei*, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://www.legal-tools.org/doc/a2e436/pdf/>, accesat la data de 21.10.2022.
217. Hotărârea CEDO din data de 08.02.1996 *Domenichi contra Italiei*, adoptată de Marea Cameră. Site: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6d810.html>, accesat la data de 22.10.2022.
218. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 12 din 14.05.2015 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 287 alin. (1) din Codul de Procedură Penală. Site: <http://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h1214052015ro6a599.pdf>, accesat la data de 20.11.2022.
219. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 2 din 28.01.1999 privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 1585-XIII din 27 februarie 1998 „Cu privire la asigurarea obligatorie de asistență medicală”. Site: http://www.constcourt.md/public/files/file/Actele%20Curtii/acte1999/h_02.pdf, accesat la data de 21.11.2022.
220. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 21 din 01.10.2018 pentru controlul constituționalității articolului 458 alin. (3) pct. 4) din Codul de Procedură Penală (efectul retroactiv al hotărârilor Curții Constituționale în materie de drept penal procedural). Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=sesizari&docid=852&l=ro>, accesat la data de 21.04.2023.

221. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 39 din 09.07.2001 privind revizuirea Hotărârii Curții Constituționale nr. 16 din 28 mai 1998 „Cu privire la interpretarea art. 20 din Constituția Republicii Moldova”. Site: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=124&l=ro>, accesat la data de 20.08.2022.
222. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 27 din 20.12.2011 privind controlul constituționalității unor legi de modificare a condițiilor de asigurare cu pensii și alte plăți sociale pentru unele categorii de salariați. Site: <http://lex.justice.md/md/341776/>, accesat la data de 22.08.2022.
223. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 31 din 23.09.2021 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 1329 alin. (12) și alin. (15) din Codul de Procedură Penală. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 264-265 din 29.10.2022.
224. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 24 din 17.10.2019 privind controlul constituționalității unor prevederi din articolele 189 alin. (3) lit. f), 307 alin. (2) lit. c), 327 alin. (2) lit. c), 329 alin. (1) și alin. (2) lit. b) și din articolul 335 alin. (11) din Codul Penal al R.M. Site: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_24_151g_urm%C4%83ri%20grave_ro.pdf, accesat la data de 07.07.2022.
225. Site: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/84087a75-17dd-467e-bc95-f08a6b732866 accesat la data de 08.03.2022.
226. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=110, accesat la data de 23.04.2022.
227. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_avize_csj.php?id=28, accesat la data de 01.05.2022.
228. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_avize_csj.php?id=28, accesat la data de 12.02.2022.
229. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=13531, accesat la data de 10.10.2022.
230. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=23003, accesat la data de 21.10.2022.
231. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=28920, accesat la data de 25 martie 2022.
232. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=12757, accesat la data de 20.12.2022.

233. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14660, accesat la data de 20.12.2022.
234. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=181, accesat la data de 08.06.2022.
235. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=181, accesat la data de 12.05.2022.
236. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=28, accesat la data de 07.05.2022.
237. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_rec_csj.php?id=124, accesat la data de 08.07.2022.
238. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_rec_csj.php?id=138, accesat la data de 10.08.2022.
239. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_rec_csj.php?id=138, accesat la data de 21.09.2022.
240. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_rec_csj.php?id=156, accesat la data de 20.11.2022.
241. Site: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/118723>, accesat la data de 19.10.2022.
242. Site: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/12978>, accesat la data de 22.11.2022.
243. Site: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/59338>, accesat la data de 23.11.2022.
244. Site: <http://lex.justice.md/md/371963/>, accesat la data de 20.06.2022.
245. Site: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=310970&lang=1>, accesat la data de 23.08.2023.
246. Site: http://portal.just.ro/JurisprudentaVizualizare.aspx?id_speta=5486) Curtea de Apel Craiova, Secția civilă, decizia nr. 374/24.04.2008, accesat la data de 15.10.2022.
247. Site: http://www.justice.gov.md/public/files/cedo/judgements/PETRU_ROSCA_ro.pdf, accesat la data de 20.06.2022.
248. Site: http://www.justice.gov.md/public/files/directia_analiza_monitorizare_si_evaluare_a_politicilor/CA_Chiinu.pdf, accesat la data de 20.06.2022.
249. Site: http://www.justice.gov.md/public/files/transparenta_in_procesul_decizional/proiecte_spre_examinare/2016/februarie/_Nota_reorganizare_sistem_ro.pdf, accesat la data de 18.08.2022.
250. Site: <http://www.komunistov.ru/arbitrajru.html>, accesat la data de 11.02.2022.
251. Site: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/e4b6bb9b-1235-4e9d-a173-66c0a9e1d3c5 accesat la data de 21.12.2022.

252. Site: <http://cultoboz.ru/np17/90-konstimp>, accesat la data de 11.02.2022.
253. Site: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ron.pdf, accesat la data de 06.05.2022.
254. Codul Electoral al R.M. Site: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=125214&lang=ro#, accesat la data de 19.05.2022.
255. Proiectul de lege cu privire la Curtea Supremă de Justiție. Site: <https://www.justice.gov.md/ro/content/proiectul-de-lege-cu-privire-la-curtea-suprema-de-justitie-nota-informativa-la-proiect>, accesat la 05.11.2022.
256. Site: <https://www.legis.md/cautare/getResults?docid=95607&lang=ro>, accesat la data de 19.05.2022.
257. Site: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=93527&lang=ro, accesat la data de 02.05.2022.
258. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=6769&lang=ro, accesat la data de 11.07.2022.
259. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/191435>, accesat la 14.09.2022.
260. <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?l=ro&tip=adrese&docid=88>, accesat la 14.09.2022
261. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=122016&lang=ro, accesat la 14.04.2023.
262. <https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/4987/language/ro-RO/Default.aspx>, accesat la 14.09.2022.
263. <https://laweuro.com/?p=10161>, accesat la 19.09.2022.
264. Site: <https://www.universuljuridic.ro/invocarea-exceptiei-inadmisibilitatii-caii-de-atac-declararea-mai-multor-apeluri-apel-respins-ca-inadmisibil-ncp/>, accesat la 04.12.2022.
265. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=49666, accesat la 04.11.2022.
266. Site: <http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2019/08/Cocu-+-Calentiev-v.-MDA-ROM.pdf>, accesat la 04.11.2022.
267. Site: <https://justice.gov.md/ro/content/concepte-de-acte-normative>, accesat la 05.11.2022.
268. Site: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=68919, accesat la 02.11.2022.
269. Site: <https://legeaz.net/hotarari-cedo/golder-contra-regatului-unit-52j>, accesat la 02.11.2022.
270. Site: <https://www.scribd.com/document/278949143/Cauza-Lauko-v-Slovacia-CEDO>, accesat la 02.11.2022.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, Rusanovschi Iulian declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctor cu tema „Fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova” sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Rusanovschi Iulian

Semnătura

Data: _____ / 2023

Curriculum vitae Europass

Informații personale

Nume / Prenume	Rusanovschi Iulian
Adresa(e)	R. Moldova, mun. Chișinău, str. Alba Iulia 6, ap. 24
Telefon(-oane)	Mobil: 00 373 60444462
Situație	Căsătorit
E-mail(uri)	rusanovschi_iulian@yahoo.com
Data nașterii	28.04.1987
Sex	masculin
Situația militară	Locotenent în rezervă

Experiența profesională

Avocat licențiat din 11.05.2014 în cadrul *BAA Rusanovschi Iulian și Partenerii*;
Jurist al S.A. „Concom RTCA” – 01.06.2011 – 31.12.2012;
Jurist al companiei farmaceutice „NOBEL” – din. 07.07.2012;
Jurist al Organizației de Microfinanțare „AV Capital” din 15.01.2013.

Perioada

2021 – Asistent universitar în cadrul ULIM
2020 – Consilier Juridic al Episcopiei Basarabiei de Sud
2017 – Membru fondator al A.O. „Monumentum”
2007 – 2012 – Președinte A.O. „ASCOR”
2006 – 2007 – Președinte A.O. „LIDER”
2007 - Vicepreședintele consiliului studențesc – departamentul Drept ULIM
2006 - Membru în Senatul ULIM
2006 - Președintele cercului științific „Atheneum”
2004 - Reporter la ziarul „Opinia 9”
2004 - Coordonator la ziarul raional „Câmpia Glodenilor”

Educație și formare

Perioada

Doctorand la Universitatea Liber Internațională din Moldova – specialitatea Drept Public.
Absolvent al Universității de Stat „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – promoția 2018.
Avocat Licențiat, promoția 2014.
Masterat în drept, USM, promoția 2012; cu media 9,20.

Calificarea / diploma obținută

Absolvent al Institutului Diplomatic Român, București, promoția 2011.
Absolvent al ULIM, Facultatea Drept, promoția 2010; cu media 9,72.

Discipline principale studiate / competențe dobândite

Absolvent al Institutului Militar al FA al RM „Alexandru cel Bun”, promoția 2009.

Numele și tipul instituției de învățământ / furnizorului de formare

Absolvent al Școlii Tânărului Lider Politic „ADEPT”, promoția 2007.
Absolvent al Școlii de Arte Glodeni, secția aerofone – 2002.

Aptitudini și competențe personale

Limba(i) maternă(e)

Româna

Limba(i) străină(e)

Autoevaluare

Nivel european (*)

Limba

Limba

Înțelegere				Vorbire				Scriere	
Ascultare		Citire		Participare la conversație		Discurs oral		Exprimare scrisă	
R	Rusa		Rusa		Rusa		Rusa		Rusa
EN			Engleza						

(*) Nivelul cadrului european comun de referință pentru limbi

Competențe și abilități sociale

Competențe manageriale, comunicabil, apt de a aplana conflicte, abilități de lider și lucru în echipă.

Competențe și aptitudini organizatorice

Abilități de lider, bun organizator, am fost președinte de asociație 4 ani de zile. Am organizat o serie de conferințe în orașele din Republica Moldova și diferite întruniri cu studenții din Chișinău. Am edificat și restabilit peste 20 de monumente de for public pe teritoriul R. Moldova. Am scris cartea *Războiul Monumentelor* ce va fi publicată în 2018.

Competențe și aptitudini tehnice

Competențe de utilizare a calculatorului ș.a.

Competențe și cunoștințe de utilizare a calculatorului

Word, excel, internet, abilități de administrare a unui site ș.a.

Competențe și aptitudini artistice

Posed saxofonul, fluierul și clarinetul.

Alte competențe și aptitudini

Aptitudini oratorice. Mențiune la olimpiada republicană de drept constituțional (2008).

Permis(e) de conducere

Posed permis de conducere categoria B.

Informații suplimentare

Onest, responsabil, tenace, punctual, amabil, flexibil, respectuos.